

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

В. В. Городовенко, Л. Г. Удовика

ТЕОРІЯ ПРАВА

Курс лекцій

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Право» освітньо-професійної програми
«Право»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол №13 від 28.06.2022 р.

Запоріжжя
2022

УДК: 340. 12 (075.8)

Городовенко В. В., Удовика Л. Г. Теорія права: курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. 248 с.

У курсі лекцій з теорії права подано матеріал у вигляді таблиць і схем у межах дисципліни «Теорія держави та права». Викладено загальне вчення про право, правову систему, систему права, систему законодавства, юридичні норми, джерела права, правові відносини, правореалізацію, правозастосування, правопорушення, юридичну відповідальність, законність і правопорядок.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право».

Рецензент

Т. С. Подорожна, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний за випуск

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії держави та права Запорізького національного університету

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Загальне вчення про право.....	6
Лекція 1. Право у системі соціальної регуляції.....	6
Лекція 2. Праворозуміння.....	16
Лекція 3. Загальне вчення про право. Природа, сутність і принципи права.....	26
Лекція 4. Джерела (форми) права.....	42
Лекція 5. Правове регулювання і правовий вплив.....	53
Розділ 2. Нормативна (інституційна) характеристика права.....	65
Лекція 6. Система права. Галузь та інститут права.....	65
Лекція 7. Норми права	75
Лекція 8. Правовий акт. Нормативно-правовий акт.	85
Лекція 9. Правотворення і правотворчість.....	97
Лекція 10. Система законодавства. Систематизація нормативно- правових актів.....	105
Розділ 3. Функціональна характеристика права.....	116
Лекція 11. Правові відносини.....	116
Лекція 12. Реалізація та застосування норм права.....	127
Лекція 13. Тлумачення норм права.....	139
Лекція 14. Правова поведінка. Правопорушення.....	145
Лекція 15. Юридична відповідальність.....	155
Розділ 4. Результативна характеристика права.....	163
Лекція 16. Законність і правопорядок.....	163
Лекція 17. Правова свідомість і правова культура.....	172
Лекція 18. Механізм правового регулювання.....	178
Лекція 19. Верховенство права.....	185
Розділ 5. Інтегративна характеристика права	193
Лекція 20. Правові системи сучасності: національні, міжнародні, міждержавні.....	193
Лекція 21. Основні типи (сім'ї) правових систем світу.....	206
Лекція 22. Правові системи в умовах глобалізації.....	237
ЛІТЕРАТУРА	
Рекомендована.....	243
Використана	246

ПЕРЕДМОВА

Курс лекцій з теорії права є продовженням курсу, викладеного в навчально-методичному посібнику «Теорія держави і права. Ч.1. 2018 р., та підготовлено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Теорія держави і права». Теорія держави і права – це фундаментальна юридична наука, яка вивчає загальні закономірності виникнення, функціонування і розвитку держави і права. Як базова навчальна дисципліна, вона викладається в усіх закладах вищої освіти юридичного профілю. Головне її призначення полягає у формуванні у студентів-першокурсників системи узагальнених наукових знань про основні загальні й приватні закономірності виникнення, розвитку, функціонування права і держави в їх понятійному вираженні, здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів в Україні з урахуванням світового досвіду правового розвитку.

У пропонованому курсі лекцій у вигляді таблиць і схем викладено основні теми курсу (всього 22), які згруповані у 5 розділів. Розділ 1 «Загальне вчення про право» охоплює такі теми, як: Право у системі соціальної регуляції; Праворозуміння; Загальне вчення про право. Природа, сутність і принципи права; Джерела (форми) права; Правове регулювання і правовий вплив. Розділ 2 «Нормативна (інституційна) характеристика права» представлений темами: Система права. Галузь та інститут права; Норми права; Правовий акт. Нормативно-правовий акт; Правотворення і правотворчість; Система законодавства; Систематизація нормативно-правових актів. У межах Розділу 3 «Функціональна характеристика права» розглянуто теми: Правові відносини; Реалізація та застосування норм права; Тлумачення норм права; Правова поведінка. Правопорушення; Юридична відповідальність. Розділ 4

«Результативна характеристика права» охоплює теми: Законність і правопорядок; Правова свідомість і правова культура; Механізм правового регулювання. На завершення у Розділі 5 «Інтегративна характеристика права» представлені такі теми, як: Правові системи сучасності: національні, міжнародні, міждержавні; Основні типи (сім'ї) правових систем світу; Правові системи в умовах глобалізації.

До кожної теми лекції пропонується план, основні поняття, рекомендована література (основна), опорний конспект лекції. Для закріплення матеріалу та перевірки засвоєних знань студентам рекомендується перейти за до системи MOODLE і пройти тести до кожної з тем.

Пропонований конспект лекцій покликаний дати студентам закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації основні системні знання теорії права й нормативних актів, що регулюють процеси правового розвитку та є необхідними для подальшого навчання й практичної діяльності. За своїм змістом конспект лекцій має сприяти більш поглибленій підготовці студентів окремих тем, зокрема таких, як Праворозуміння; Загальне вчення про право. Природа, сутність і принципи права; Правові системи сучасності: національні, міжнародні, міждержавні; Основні типи (сім'ї) правових систем світу; Правові системи в умовах глобалізації.

При підготовці конспекту лекцій укладачі намагалися з позицій сучасного праворозуміння висвітлити загальні теоретичні положення юридичної науки, поєднуючи при цьому використання навчальних та наукових праць визнаних вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі теорії права та окремих галузевих правових наук.

Укладачі сподіваються, що посібник може бути корисним як студентам, аспірантам, так і викладачам, науковцям, практикам, а також усім, хто цікавиться питаннями теорії права.

Розділ 1. Загальне вчення про право

Лекція 1. ПРАВО У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про основні загальні й приватні закономірності виникнення, розвитку, функціонування права в їх понятійному вираженні, здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План

1. Поняття і види соціальних норм. Ознаки, що відрізняють юридичні норми від норм первісного суспільства та від інших соціальних норм у соціально-неоднорідному суспільстві.
2. Загальна характеристика мононорм, норм-звичаїв, релігійних, моральних, корпоративних, політичних норм. Ознаки, що відрізняють юридичні норми від норм первісного суспільства та від інших соціальних норм у соціально-неоднорідному суспільстві.
3. Етапи, передумови, рівні виникнення права у суспільстві. Основні юридичні джерела формування права у різних народів світу.
4. Співвідношення норм права із соціальними нормами.

Основні поняття: соціальні норми, мононорми, норми-звичаї, моральні норми, релігійні норми, політичні норми, корпоративні норми, технічні норми, правові норми, регулятивна система, табу, таліон, звичаєве право, джерела права, теорії походження права, договірна теорія, теологічна теорія, позитивістська теорія, психологічна теорія, класова теорія походження права.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс /під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 33–54, 70–87.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 99–106.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 80–94.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 80–94.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 264–279.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>

Опорний конспект лекції

Соціальні норми

- це правила поведінки загального характеру, що регулюють взаємовідносини між людьми в суспільстві, є проявом їхньої волі та забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу;
- встановлюють напрямки і межі дій суб'єктів суспільних відносин, вони створюються з урахуванням досвіду, волі та інтересів людей

Ознаки соціальних норм

- 1) правила (масштаби, зразки, моделі) поведінки вольового характеру, що історично склалися, або цілеспрямовано;
- 2) правила поведінки загального характеру, тобто такі, що не мають конкретного адресата;
- 3) правила поведінки, які є необхідними для нормального функціонування та розвитку суспільства;
- 4) забезпечуються певними засобами впливу на поведінку людей (звичкою, внутрішнім переконанням, суспільним впливом, державним примусом).

Мононорми

не розщеплені за регулятивними особливостями, оскільки в них перепліталися міфи, норми моралі, релігійні норми, звичаї

переважали «табу» (заборони), недотримання яких каралось надприродними силами; дозволи і позитивні зобов'язання не були розділені

не давали переваги одному члену роду перед іншим, закріплювали «первісну рівність», жорстко регламентуючи їхню діяльність в умовах протистояння суворим силам природи, оборони від ворожих племен

Етапи формування права

Етап кулачного права

- Індивід сам визначав вид і міру своєї поведінки. Наприклад, формування принципу таліона (око за око).
- Ця форма розв'язання спорів своїми силами, не вдаючись до допомоги державних органів, була широко поширена особливо в Німеччині в 11–13 століттях.
- У сучасних правових системах застосування кулачного права заборонено. Єдиний виняток – самооборона.
- «Примирливе право» – договірні відносини в усній формі.

Етап застосування правових звичаїв та судових прецедентів посередниками-суддями

- **Правовий звичай** – санкціоноване державою правило поведінки, що склалося історично, у результаті багаторазового повторення людьми певних дій. Санкціонування здійснюється шляхом відсилання до звичаю, а не до текстуального закріплення його в нормативно-правовому акті.
- **Судовий прецедент** – це принцип, на основі якого ухвалене рішення у конкретній справі, що є обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні в майбутньому всіх аналогічних справ, або виступає зразком тлумачення закону.

Етап формування писаного (позитивного) права

- **Позитивне право** – термін теорії права, який означає право, визначене законодавством у рамках конкретної правової системи, тобто право, чинне в певному суспільстві. Позитивне право протиставляється теоретичній концепції природного права, як права, визначеного самою природою.
- Це є **штучне право**, що виходить від держави і суспільства, виражене в писаних нормах, міститься в нормативно-правових документах: законах, актах виконавчої влади. Утворюється за допомогою активної діяльності правотворчих органів шляхом формування системи законодавства.

Етапи процесу формування права

Мононорми

- *Табу* – заборона
- *Таліон* – око за око, зуб за зуб

- *Норми-звичай* – правила поведінки, що стали звичкою в результаті багаторазового повторення протягом тривалого часу

- *Норми-традиції* – правила поведінки, що закріплюються у свідомості людей та виконуються ними не через необхідність, а внаслідок власного переконання, й передаються із покоління в покоління в сім'ї, певній місцевості тощо.

Етап застосування правових звичаїв та судових прецедентів посередниками-суддями

Правовий звичай – санкціоноване державою правило поведінки, що склалося історично, у результаті багаторазового повторення людьми певних дій; санкціонування здійснюється шляхом відсилання до звичаю, а не до його текстуального закріплення в нормативно-правових актах

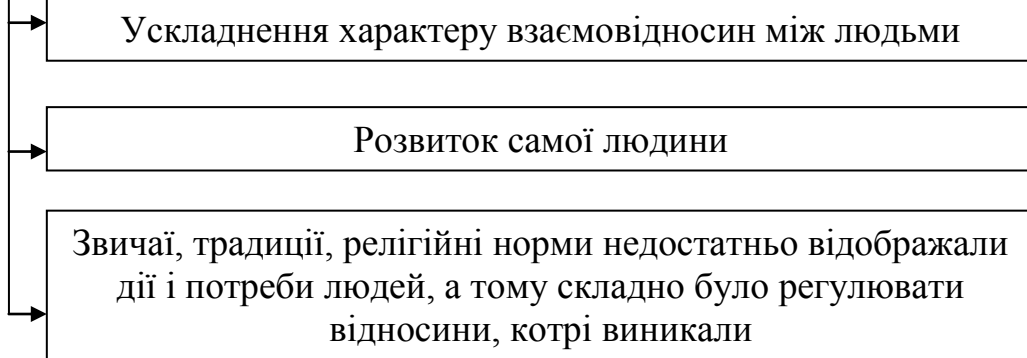
- Міжнародне звичаєве право
- Українське звичаєве право

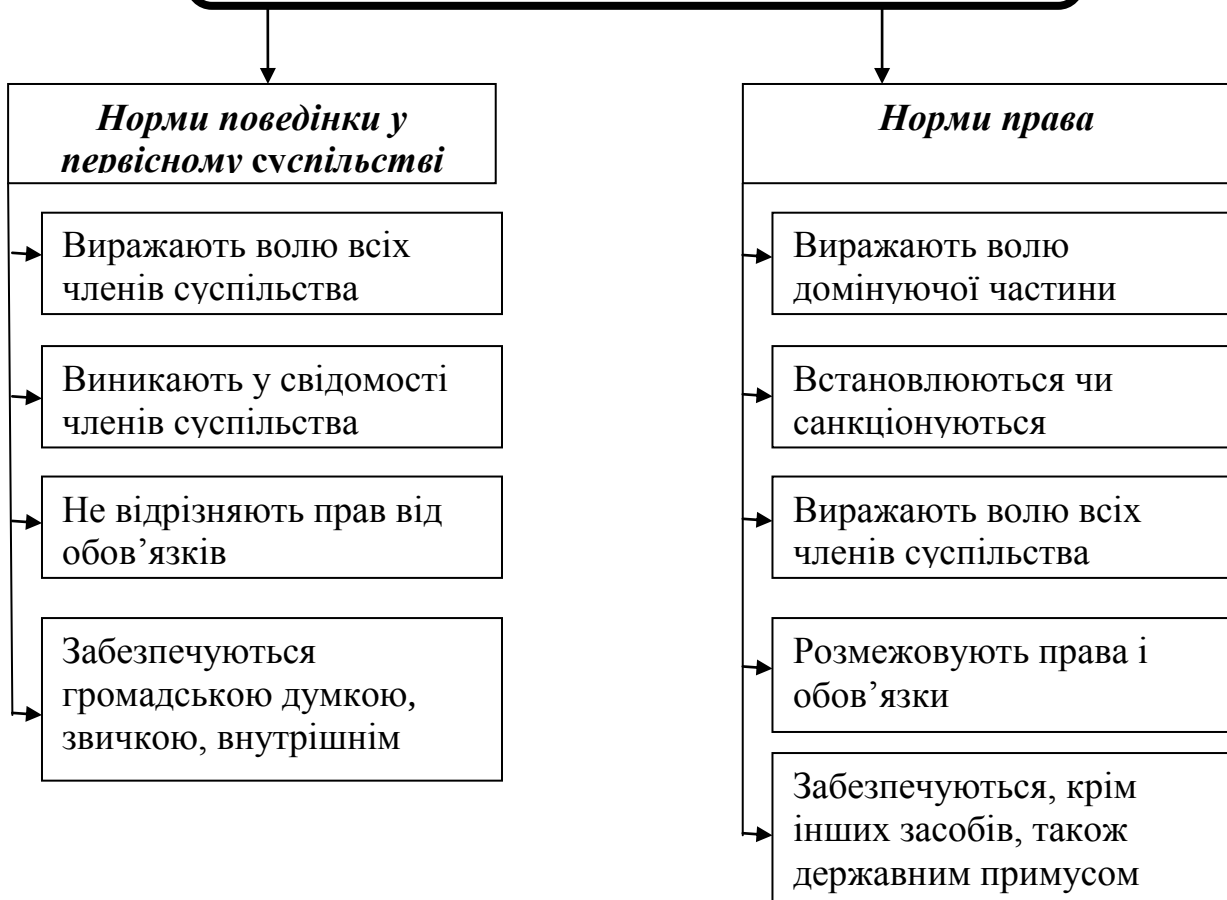
Судовий прецедент – це принцип, на основі якого ухвалене рішення у конкретній справі, що є обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні в майбутньому всіх аналогічних справ, або виступає зразком тлумачення закону

Передумови виникнення права в суспільстві

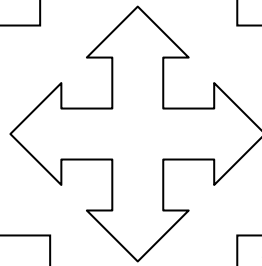
Ознаки, що відрізняють норми права від норм поведінки у первісному суспільстві

Рівні формування права

Матеріальний – вплив природних (географічних, кліматичних та інших), культурних, релігійних, економічних, політичних факторів на формування права (право відображає відносини, що фактично склалися або складаються в суспільстві, соціальну дійсність)

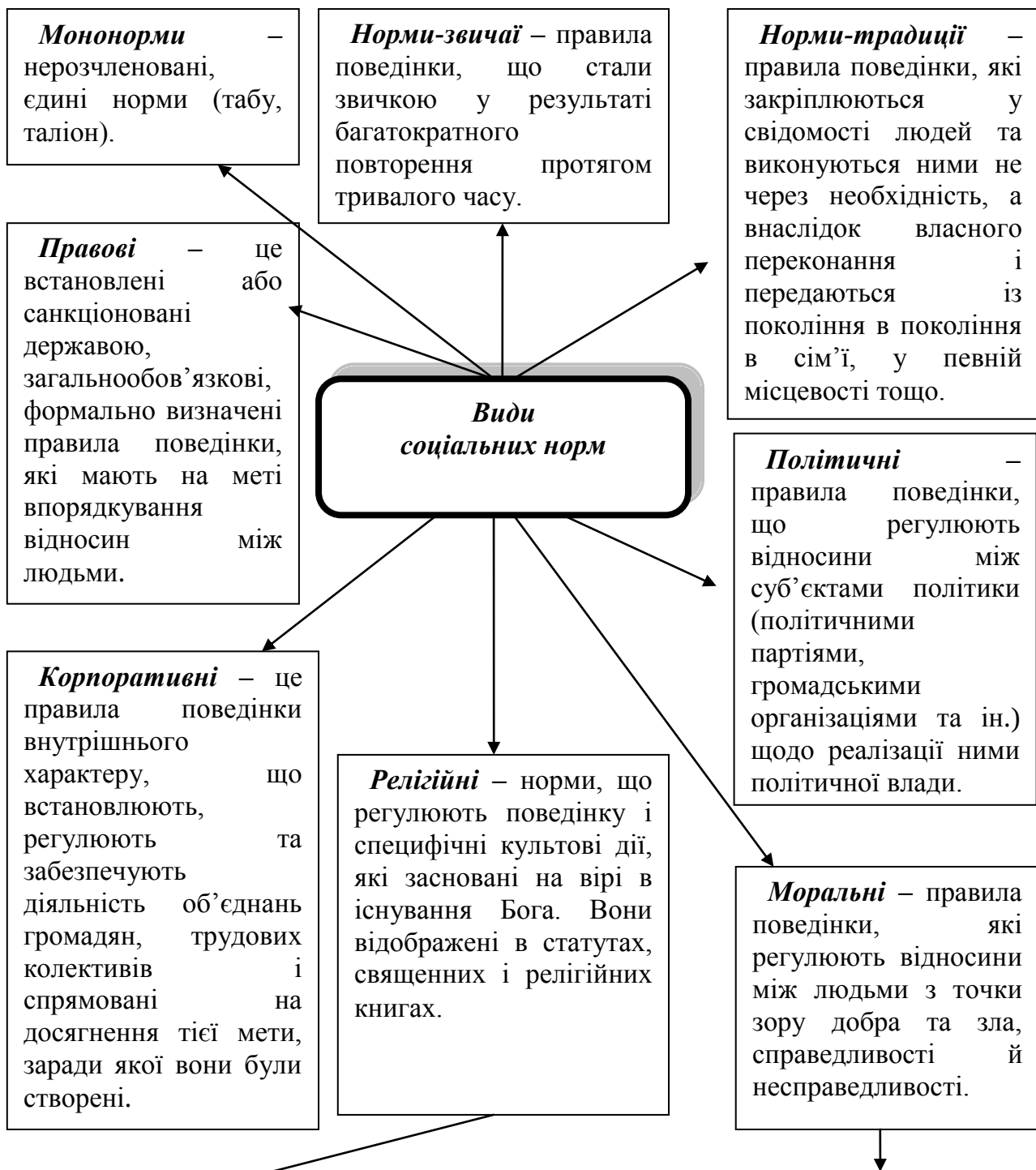
Інституційний – діяльність державних і громадських органів, інституцій (органів держави і місцевого самоврядування), що офіційно наділені повноваженнями санкціонувати або встановлювати норми права, тобто об'єктивувати їх у визначені форми права

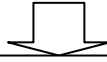
Формальний (юридичний) – результат процедурно-процесуальної діяльності уповноважених органів з надання юридичної сили правилам поведінки (санкціонування чинних чи встановлення нових), це рівень об'єктивації їх у формальних джерелах права та їх подальшої реалізації. Співвідношення цих джерел (форм) права є неоднаковим у правових системах різних держав

Ідейний – генезис і розвиток права у формі правосвідомості, правових ідей, концепцій, теорій, доктрин, тобто в неінституційних формах, коли "відображені" в праві суспільні відносини і соціальна дійсність відволікаються від своєї матеріальності, знеособлюються, стають ідеальними зразками, стандартами і моделями, нормативами

Єдність права і моралі

Системність: право і мораль – системи соціальних норм

Єдина мета – упорядкування суспільних відносин, утвердження свободи, рівності, справедливості, гуманізму

Збіг приписів; одні й ті ж акти поведінки право і мораль забороняють або рекомендують

Однакове коло адресатів

Єдині цінності. Право і мораль виникають як фундаментальні загальнолюдські цінності, як показники соціального й культурного прогресу суспільства

Відмінність права і моралі

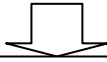
Норми моралі

- складаються в суспільстві на підставі уявлень людей про добро і зло, справедливість
- регулюють внутрішнє усвідомлення людиною своєї поведінки
- виступають як узагальнене безособове правило поведінки у вигляді ідей і принципів
- не закріплюються в спеціальних актах, містяться у свідомості людей
- дотримуються добровільно, забезпечуються внутрішнім переконанням

Норми права

- встановлюються державою як справедлива міра свободи, що сформувалася в суспільстві
- регулюють зовнішню форму поведінки людини у найважливіших сферах суспільних відносин; є інституційними
- є конкретним варіантом поведінки суб'єкта, у якому чітко визначені його юридичні права і обов'язки, як можливі та належні
- одержують закріплення в державних актах (законах, указах, постановах)
- забезпечуються всіма засобами державного впливу аж до примусу

Єдність корпоративних норм і норм права

регулюють типові відносини, а не окремий випадок чи конкретні суспільні відносини

мають багаторазове використання – розраховані на багаторазове повторення

мають однаковий неперсоніфікований характер

використовують письмову форму викладу – письмові акти, прийняті в офіційно встановленому порядку уповноваженими органами

реалізуються через відповідний порядок і корпоративну дисципліну членів організації

Відмінності між корпоративними нормами і нормами права

<i>Корпоративні норми</i>	<i>Норми права</i>
→ встановлюються від імені конкретного об'єднання громадян і виражають його волю (інтерес)	→ встановлюються від імені держави і виражають волю всього народу (через поєднання суспільних, групових та індивідуальних інтересів)
→ мають значення для внутрішньої діяльності установи, підприємства; обов'язкові лише для його членів	→ мають значення для діяльності всіх державних органів, установ, підприємств, тобто кількісно не визначені
→ забезпечуються передбаченими внутрішніми організаційними заходами, аж до виключення	→ забезпечуються у разі потреби державним примусом
→ не повинні суперечити нормам права, санкціям, встановленим у нормативно-правових актах	→ не залежать від змісту корпоративних норм
→ є додатковими стосовно норм права, виданих державою	→ є основними стосовно корпоративних норм; формулюють загальнообов'язкові санкції

Лекція 2. ПРАВОРОЗУМІННЯ

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття, зміст, типи, критерії праворозуміння, його ролі й значення у праві й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Генеза праворозуміння. Поняття «праворозуміння». Чинники формування праворозуміння.
2. Типологія праворозуміння та її критерії. Плюралізм і синтез типів праворозуміння.
3. Роль і значення праворозуміння в правотворчості, правореалізації та правозастосуванні.

Основні поняття: право, праворозуміння, нормативізм, юснатуралізм, природне право, позитивне право, позитивно-правове праворозуміння, природно-правове праворозуміння, легізм, юридичний позитивізм, «чиста теорія права», соціологічна теорія праворозуміння.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс /під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 559-560.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.87–91.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 24-45.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 253–256.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 225–263.

Тести для самоконтролю:

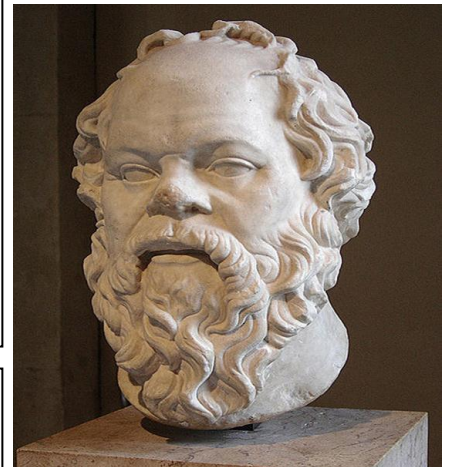
1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Праворозуміння

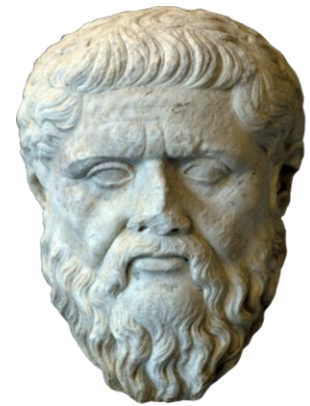
наукова категорія (категорія доктринальної правосвідомості), яка відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини щодо розуміння й тлумачення права, його оцінку та ставлення до нього як до цілісного явища

Генеza праворозуміння в епоху Античності

Сократ (469-399 рр. до н.е.). *Право* – це загальнооб'язковий мінімум моралі, закон – закріплююча суспільство норма, вони є обов'язковими, оскільки нескасовані, кожний громадянин повинен виконувати закони полісу; *природне право і позитивний закон* беруть початок від розумного божественного начала, а тому вони є абсолютними, загальними і тривалими, незалежними ні від часу, ні від волі того чи того законодавця.

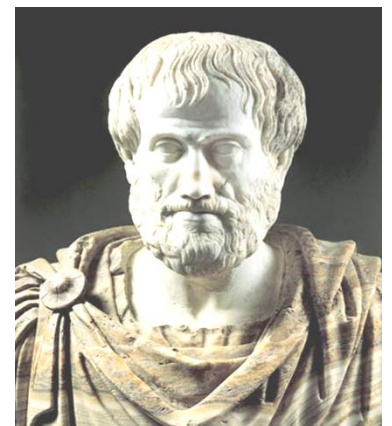
Платон (427–347 рр. до н.е.) «Держава», «Закони», «Політик», «Апологія Сократа». *Закони* – це визначення розуму, установлені заради загального блага всієї держави. Правильні, правові закони роблять щасливими тих, хто ними користується, надаючи їм усіх благ. «Там де закон – влади́ка над правителями, а вони його раби, я вбачаю порятунок держави». Політичні і державні діячі повинні служити закону; поділяв закони на **правильні й неправильні**. Лише ті закони, які встановлені заради загального блага всієї держави загалом, а не якоїсь обмеженої групи, що захопила владу, є правильними. На варті законів має стояти правосуддя.

Арістотель (384-322 до н.е.) «Полтика», «Про справедливість», «Афінська політія».

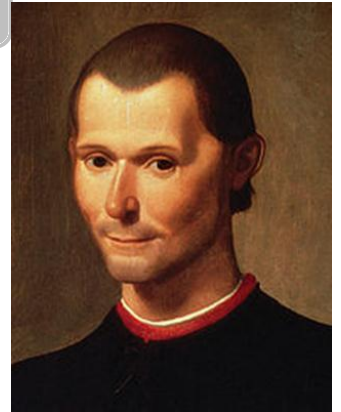
Право є критерієм справедливості, регулюючою нормою політичного спілкування, воно протистоїть насильству і сваволі в суспільстві. Право, як політичне явище, поділяється на природне й умовне (волеустановлене).

Природне право має однакове значення для всіх. *Волеустановлене право* – це установлення закону і загальних угод на основі звичаїв.

Гене́за праворозу́мня у Новий Час

→ **Ніколо Макіавеллі (1469–1527) «Монарх».** *Право* – це засіб для досягнення державних цілей. **Закони** охороняють свободу і спокій народу. Джерелом хороших законів є не воля государя, а невдоволення і смути — вони «завжди встановлювали закони і порядки для користі громадянської свободи». Закони поплять люлей лобними

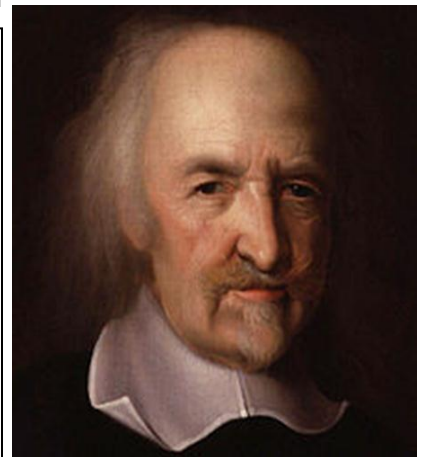
→ **Гуго Гроцій (1583 – 1645) «Три книги про право війни і миру».** *Право* – це сума соціальних норм, які забезпечують належний порядок у суспільстві, об'єднаному на основі добровільної угоди. «Мати природного права – сама природа людини».

Право встановлюється волею людей, а засобом (формою) його реалізації є закон, який силою примусу спонукає дотримуватись норм права. Таку силу уособлює держава.

Волевстановлене право поділяється на **божественне** (є воля Бога, однак воно не збігається з природним правом) та **людське право** (це право внутрішньодержавне і міжнародне – право народів).

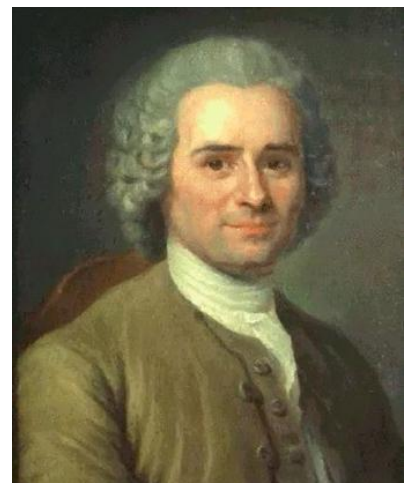

→ **Томас Гоббс (1588–1679) «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та громадянської» (1651).** *Від природи люди всі рівні та вільні. Природне право надає людині право вибору і свободу вчинку.* Політичним засобом здійснення природного права є позитивний закон; людина має підкорятися природному (божественному) закону, а, отже, і громадянському закону; з іншого боку, вона підпорядковується законові суверена, бо саме суверен гарантує природні закони; через природні закони, які є основою громадянських законів, відбувається безкінечний процес покаяння, за яким наступає хрещення, а відтак – прийняття Царства Божого.

→ **Жан-Жак Руссо (1712–1778) «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762),** Угоди і закони поєднують права й обов'язки громадян, повертають справедливість. У громадянському стані всі права визначаються законом, їх **мета** — збереження свободи і рівності.

Існує чотири **роди законів**: політичні (основні), громадянські, кримінальні та звичаї (і особливо — громадська думка).

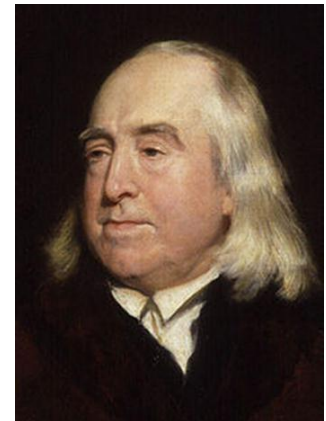

Гене́за праворозу́міння у Новий час

→ **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831) «Основи філософії права»** Підґрунтя права – це загалом **духовне**, а його найближче місце й висхідна точка – це вільна воля; тим-то її субстанцію й визначення становить свобода; система права – це царство здійсненої свободи. Світ духу, породжений ним самим, мовби другою натурою. Правові й соціально-політичні інститути належать до царства об'єктивного духу, є формами реалізації властивої йому свободи. Етапи розвитку та етапи самопізнання світового духу: суб'єктивний, об'єктивний, абсолютний дух.

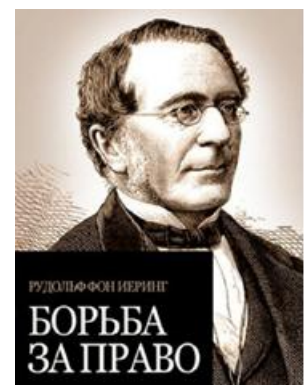
→ **Ієремія Бентам (1748–1832), «Трактат законодавства цивільного і кримінального» (1802), «Конституційний кодекс» (1830).** Право є реальним, якщо воно встановлено державою; «це веління і заборони, установлені державою і забезпечені санкцією». «Суб'єктивні права – дітище закону; поза велінням суверена немає ніяких прав особистості. Єдина мета законодавця – задоволення і безпека особистості» (**правовий утилітаризм**).

→ **Джон Остін (1790–1859), «Лекції про юриспруденцію, або філософія позитивного закону» (1832).** Право є реальним фактом, створеним державою, це «норма, встановлена з метою управління однією розумною істотою з боку іншої розумної істоти, яка має владу над першою». Позитивне право становить собою матеріал для побудови логічної системи, яка повинна бути єдина, комплексна; **«закон є**

→ **Рудольф Ієринг (1818–1892).** Право – це система узгоджених один з одним і логічно впорядкованих **понять** («понятійна юриспруденція»); право створюється й розвивається завдяки зв'язкам юридичних понять, їх здатності після об'єднання в систему породжувати нові поняття; за допомогою права люди прагнуть реалізувати свої інтереси й розв'язати конфлікти; право – це чинний правопорядок, а не система норм (правова система); право встановлюється внаслідок боротьби інтересів і є результатом свідомої діяльності. Мета права – мир, засіб – боротьба. Життя права є боротьба народів, урядів, індивідів. **«Все право є позитивним правом».**

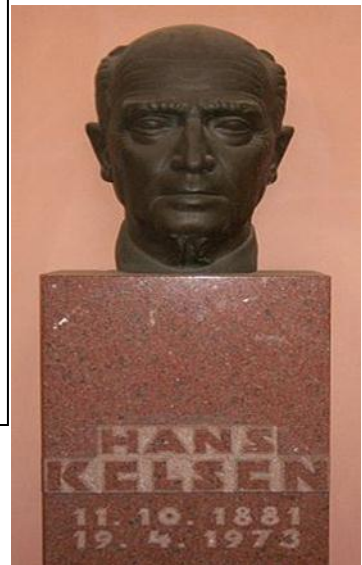

Гене́за праворозу́міння у Новітній час

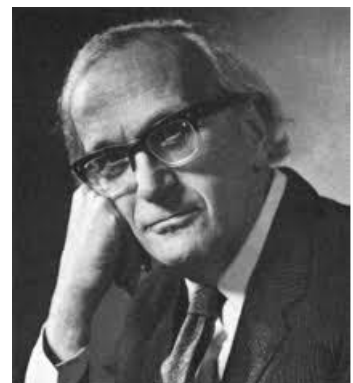
Густав Радбрух (1878–1949). «Вступ у науку права» Обґрунтував аксіологічне розуміння права, тобто розуміння **права «самого по собі»**, як **певного культурно-історичного феномену**. Для розуміння права необхідно знати цінності, які люди прагнуть реалізувати з його допомогою. Такими цінностями є: справедливість, доцільність, правова стабільність. Право – це не норми, виведені з цінностей як з аксіом, а засіб практичного втілення цих аксіом. Існує «надзаконне» природне право, яке впливає з самої природи людини й відносин між людьми. Воно є мірилом позитивного права й рушійною силою зміни правових інститутів для кращої реалізації ними вічних цінностей.

Ганс Кельзен (1881–1973). «Чиста теорія права» (1934). Фундатор легістського неопозитивізму. Чиста теорія «не заперечує того, що зміст будь-якого позитивного юридичного порядку, будь то право міжнародне або національне, зумовлене історичними, економічними, моральними та політичними факторами, проте вона прагне пізнати право з внутрішньої сторони, у його специфічно нормативному значенні». Джерелом єдності правової системи є норма права.

Герберт Харт (1907–1993). «Поняття права», «Право, свобода і мораль». Обґрунтував **«теорію «визнання»**, за якою єдиним джерелом права є державна воля та конструкція так званих первинних і вторинних норм. «Первинні» норми (primary rules) – ті, що надані суверенам, і внаслідок яких виникають певні обов'язки та правомочність. «Вторинні» норми (secondary rules) – норми визнання (конституції), норми змін (заповіт, договір), норми санкції. Право – це поєднання «первинних» і «вторинних» норм; «вторинне» право констатується не державою, а само собою. Висунув ідею мінімального змісту природного права (minimal content of natural law) у будь-якій правовій системі та надав праву деяких антропологічних рис.

Операціональні визначення права

→ **право** – це система інституційно-нормативного, упорядкованого спілкування (взаємодії) як між людьми, так і людьми та інститутами, зокрема державою

→ **право** – це система регулювання, заснована на засадах свободи і справедливості

→ **право** – це загальний масштаб і рівна міра свободи людей

→ **право** – це система регулювання, що ґрунтується на відносинах формальної рівності

→ **право** – це рівний для всіх людей формалізований засіб для набуття певних благ

→ **право** – це система цінностей, уособленням яких є загальні принципи права

→ **право** – це система загальнообов’язкових, формально визначених норм, що ґрунтуються на загальних принципах права і забезпечуються державою

→ **право** – це заснований на принципах і нормах права порядок суспільних відносин, що захищається державою

Розуміння права

Модерністське розуміння. Право – це оприлюднена й переважно замкнута, саморегулювальна, несуперечлива й визначена система загальних правил, які повсюдно застосовуються.

Верховенство права й сучасних правових інститутів гарантує свободу, рівність і справедливість у світі.

Легітимність права ґрунтується на узгодженій і спільній участі індивідів у створенні, ухваленні й застосуванні права.

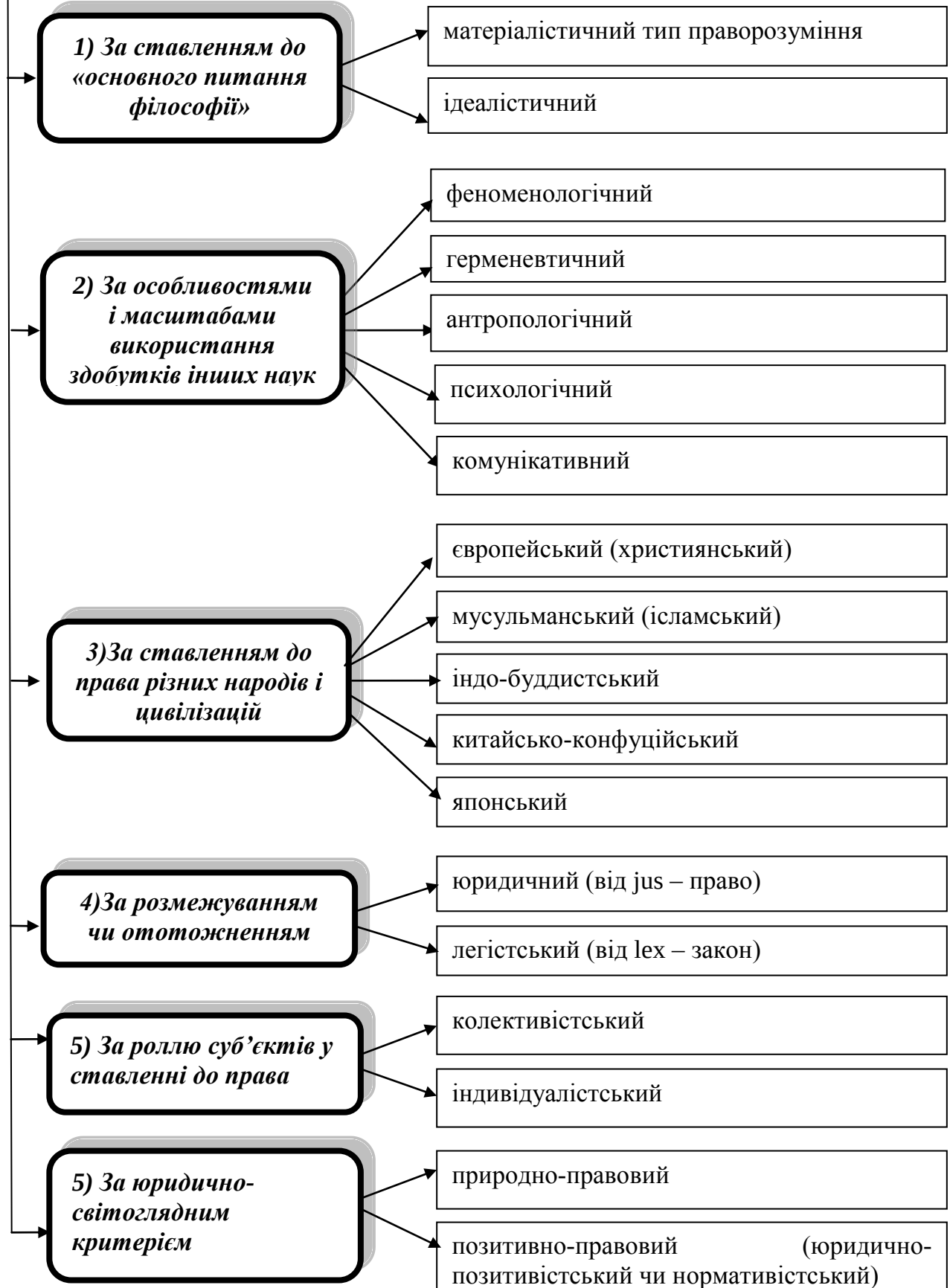
Постмодерністське розуміння.

Право – це спосіб усталення владних відносин шляхом їх вербальної містифікації, інституційного пригнічення глибинних психологічних сподівань і бажань, свідомо непослідовного викладу і тлумачення несумісних нормативних цінностей.

Верховенство права не забезпечує свободи, рівності й справедливості і діє навіть у супереч їм.

Легітимність права є ідеологічною фікцією.

Критерії типології праворозуміння

Природно-правовий тип праворозуміння

започаткований в епоху античності й ґрунтується на розумінні права з позицій закладених у ньому моральних засад (справедливості, рівності, свободи), обумовлених самою природою людини і незалежних від соціальних умов та держави

Засадничі складники природно-правового праворозуміння

1) **утвердження ідеї природних, невідчужуваних прав людини**, які не даруються їй державою, а належать від природи нарівні з розумом та іншими людськими якостями

2) **поділ права на природне**, яке походить від природи людини та **позитивне**, що міститься в ухвалених державою законах та інших нормативно-правових актах, що спричиняє розмежування права і закону

3) **тісне поєднання права і моралі**; правом є лише те нормативне явище, яке відповідає суспільним уявленням про справедливість, рівність, свободу

Імануїл Кант (1724–1804)

Право – це «сукупність передумов, за яких сваволя однієї особи сумісна зі сваволею іншої з погляду загального закону свободи». Засади кантівського розуміння права: 1) людина має природний розум і свободу волі, і тому її дії мають визначатися розумними цілями, які вона вільна ставити перед собою й вибирати; 2) люди є вільними й рівними як суб'єкти права. Ідеальне право має створити умови, за яких усі члени суспільства можуть насолоджуватися максимальною свободою й бути убезпеченими від сваволі інших. Це право природне в тому сенсі, що виводиться з «природних» характеристик людини, як її розум і свобода волі. Позитивне право «виникає з волі законодавця». Законодавець повинен прагнути ухвалювати такі закони, які б відповідали ідеальному праву й могли дістати підтримку всіх членів суспільства

Право – це обмеження волі кожного умовою згоди його з волею всіх інших, наскільки це можливо за певним загальним законом; публічне право є сукупністю зовнішніх законів, що уможливають таку згоду

Позитивно-правовий (юридично-позитивістський) тип праворозуміння

виходить з того, що права людини (для їх позначення ввели термін «суб'єктивне право») є похідними від позитивного, так званого «об'єктивного права», встановленого державою; сформований у другій половині XIX ст. у поглядах Дж. Остіна, К. Бергбома, Г. Харта

Зasadничі складники позитивістського праворозуміння

1) норми права цілком залежать від волі держави, яка може їх надати (через встановлення відповідних норм) і може їх відняти (через скасування таких норм)

2) ототожнення права і закону

3) ігнорування змістовної сторони закону, його моральної цінності

4) заперечення будь-якої творчої ролі судді, формально-догматичне застосування закону

5) абсолютизація формально-логічних, догматичних методів у теоретичному правознавстві та в судовій аргументації

6) зосередження уваги на авторитетно встановлених нормативно-інституційних аспектах права, які є уможливорюють такі властивості як визначеність, передбачуваність, упорядкованість, гарантованість, стабільність

Різновиди юридичного позитивізму

Класичний позитивізм
(Дж. Остін, Дж. Бентам)
визначає право як наказ суверена і пояснює обов'язковість права існуванням у переважній більшості членів суспільства коритися примусовим наказам

Сучасний позитивізм
(неопозитивізм, постпозитивізм)
пов'язує обов'язковість права з існуванням правила визнання, що визначає умови, які необхідно виконати, аби певну норму можна було вважати правовою

Соціологічна теорія праворозуміння

основою права є «живе право» (термін Є. Ерліха) – суспільні відносини, що захищаються державою; вони є первинними, а правові норми – вторинними; зародилася у другій половині XIX ст., у поглядах Л. Дюгі, Р. Паунд, Г. Канторович, К. Левелін та ін.

Засади складники соціологічного праворозуміння

- 1) суспільство і право розглядаються як цілісні, взаємозв'язані явища
- 2) теорія права має вивчати всю сукупність правовідносин, тобто «живе право», а не лише норми права
- 3) право розглядається не лише як належне, яким воно вбачається в теоріях природного права, а і як наявне, «суще», тобто те, що функціонує в глибинах суспільного життя
- 4) право є важливим засобом соціального контролю і соціальної рівноваги
- 5) визнання важливої ролі суду як інструменту правотворення

Євген Ерліх (1862–1922). «Основи соціології права» (1913 р.) «Лише те, що входить в життя, стає живою нормою, все інше – лише голе вчення, норма рішення, догма або теорія». Право існує і розвивається передусім як організаційні норми спілок, з яких складається суспільство (сім'ї, виробничі об'єднання, корпорації, товариства тощо). «Право, перш за все, є організація». Результатом взаємодії суспільного права, права юристів та державного права є «живе право», яке не встановлено в правових положеннях, але панує в житті.

Роско Паунд (1870–1964). У межах соціологічного позитивізму зосереджує увагу на проблемах і механізмах реальної правової, зокрема судової практики. Право містить приписи (норми, принципи, доктрини, стандарти) й ідеальні елементи. Право ґрунтується на соціальній інженерії, передбачає політику проведення поступових, поетапних реформ, усунення їх негативних наслідків. **Право – засіб задоволення людських потреб.**

Лекція 2. ЗАГАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО. ПРИРОДА, СУТНІСТЬ І ПРИНЦИПИ ПРАВА

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про зміст і співвідношення природного і позитивного, об'єктивного і суб'єктивного, публічного і приватного, матеріального і процесуального права, ознаки, принципи, цінність і функції права й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття «право». Походження права. Право як загальносоціальне явище.
2. Право: природне і позитивне, об'єктивне і суб'єктивне, публічне і приватне, матеріальне і процесуальне.
3. Об'єктивне юридичне право, його властивості, соціальна сутність і функції. Національне та міжнародне об'єктивне юридичне право.
4. Поняття, значення й класифікація принципів права. Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи юридичного права. Галузеві та міжгалузеві принципи права.
5. Соціальна сутність, функції та цінність права.

Основні поняття: право, природне право, позитивне право, об'єктивне право, суб'єктивне право, публічне право, приватне право, матеріальне право, процесуальне право, ознаки права, принципи права, теорії походження права, цінність права, функції права.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 147–164, 165–174, 188–202.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. С. 87–98, 123–133.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. С. 24–45, 66–79.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 226–252.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 225–263, 280–295.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Право

Природне право – це право, яке має глибший, обґрунтованіший, початковий у житті людей норматив поведінки, джерелом якого є сама природа, Бог

Позитивне право – це є штучне право, що виходить від держави і суспільства, виражене в писаних нормах, міститься в нормативно-правових документах: законах, судових прецедентах, актах виконавчої влади

Ознаки права

Загально обов'язковість

- встановлені правила поведінки є загальними і обов'язковими для кожного суб'єкта права, котрий вступає в типові суспільні відносини;
- є офіційними і стосуються всіх тих, кому вони адресовані, без винятку;
- передбачається неухильне виконання норм права тими, на кого вони поширюються;

Системність

- є системою погоджених, упорядкованих норм і принципів;
- всі норми й принципи пов'язані, узгоджені, не суперечать один одному;

Волевстанов леність

- виражає волю панівних з урахуванням волі підвладних;
- у праві виявляється і втілюється воля, змістом якої є інтерес, зумовлений потребами суспільства, його соціально-економічним розвитком;

Норматив ність

- складається із правил загального характеру, розрахованих на неодноразове застосування;
- воно є рівним масштабом і моделлю поведінки людей; утілюється й фіксується у правових нормах і принципах, за допомогою яких у суспільне життя вноситься єдність;

Формальна визначеність

- має переважно письмові форми зовнішнього існування, а саме: нормативно-правові акти, прийняті державою (позитивне право), правові (судові та адміністративні) прецеденти (прецедентне право); нормативно-правові договори (договірне право); правові доктрини (доктринальне право); релігійно-правові тексти (канонічне право, мусульманське право)

Забезпеченіс ть державою

- створення спеціальних умов для практичного втілення правових норм, що розраховані переважно на добровільне виконання;
- у разі порушення норм права держава застосовує примус, спираючись на самі норми, що стоять на сторожі їх порушення і мають здатність примушувати до виконання вимог, що в них містяться.

Право

Природне право – право, яке має глибший, обґрунтованіший, первинний у житті людей норматив поведінки, джерелом якого є сама природа.

Загальносоціальне право – впливає безпосередньо із громадського життя і не залежить від держави. Існує у вигляді звичаїв, традицій, природних прав, моральних та інших норм.

Об'єктивне право – система чинних у державі правових норм і принципів, установлених чи санкціонованих державою (та забезпечуваних нею) як регуляторів суспільних відносин.

Матеріальне право – це сукупність норм права, за допомогою яких держава безпосередньо регулює суспільні відносини, а саме: конституційні, адміністративні, фінансові, кримінальні, земельні, цивільні, трудові, сімейні тощо.

Публічне право – сукупність норм права, які регулюють публічні відносини та закріплюють порядок організації, формування, структуру, правовий статус державних органів, захисту суверенітету, територіального устрою та правопорядку, міждержавні стосунки тощо (конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове право та ін.).

Позитивне право – це є штучне право, що виходить від держави і суспільства, виражене в писаних нормах, міститься в нормативно-правових документах: законах, судових прецедентах, актах виконавчої влади.

Спеціально – соціальне (юридичне) – є наслідком державної діяльності, утіленням волевиявлення держави та існує у вигляді приписів законів, принципів і норм ратифікованих міжнародних договорів тощо.

Суб'єктивне право – правові норми і принципи як певні юридично визнані можливості (свободи) суб'єкта права задовольняти власні інтереси.

Процесуальне право – це сукупність норм права, які регулюють порядок застосування норм матеріального права, а саме: відносини, що виникають в процесі розгляду і вирішення, оскарження кримінальних, цивільних та господарських справ, мету, завдання і обов'язки суду при здійсненні правосуддя, права і обов'язки сторін. Воно походить від матеріального та має на меті обслуговування його інтересів, хоча характеризується відносною самостійністю.

Приватне право – це сукупність норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері приватного інтересу (майнові, особисті немайнові, шлюбно-сімейні, трудові відносини тощо). До приватних галузей права відносяться: цивільне, сімейне, трудове, авторське, житлове та ін.

Принципи права

це своєрідна система координат, у межах якої розвивається право, і одночасно вектор, що визначає напрямок його розвитку

служать *нормативними основами права* (позитивними зобов'язаннями), що покладені в його зміст, виступають як орієнтири його формування, відображають його сутність і основні зв'язки, які реально існують у правовій системі

у них *зосереджений світовий досвід* розвитку права, досвід цивілізації

є ціннісним стрижнем правової матерії, своєрідним «вищим правом»

можуть бути прямо сформульовані в законодавчих актах чи виникати із загального змісту таких актів, зумовлювати тим самим напрямки правотворчої, правозастосовної та іншої юридичної діяльності.

Принципи права і норми права

Спільне

мають нормативний характер

їх поява об'єктивно зумовлена

Принципи права і норми права

Відмінне

Принципи права

Не мають своєї, що притаманна лише їм, зовнішньої форми – розчиняються у безлічі норм, **пронизують усю правову матерію**, виводяться з неї або виникають у вигляді окремих правоположень законодавчих актів.

Є **стрижнем** усієї системи права, спрямовують розвиток і функціонування правової системи суспільства.

Не мають конкретики і подробиць — **не вказують прав і обов'язків**, тобто мають вищий рівень абстрагування від регульованих відносин.

Знаходяться над рівнем норм, визначають їх ціннісну орієнтацію (спрямованість), служать **позитивним зобов'язанням**.

Не мають засобів регулювання — їх провідним елементом є **повинність** (те, що повинно бути), яка безпосередньо відображає наявну в конкретному суспільстві систему цінностей та обґрунтовується нею.

Мають тривалу стабільність і **зворотну дію в часі**.

Сприяють **подоланню прогалів у праві**.

Норми права

Мають свою, притаманну лише їм, зовнішню форму – виникають у нормативних приписах як загальнообов'язкові формально визначені **правила поведінки**.

Є **частинками (клітинками)** системи права, яка набуває логічності та збалансованості завдяки принципам права.

Закріплюють типові конкретні соціальні процеси, поведінку людини; становлять собою модель (зразок, масштаб, еталон) регульованих суспільних відносин — **вказують на права і обов'язки**.

Знаходяться під принципами, під їх ціннісною орієнтацією, і мають конкретну **функціональну спрямованість (регулятивну та охоронну)**.

Мають засоби регулювання (дозволи, зобов'язання, заборони), через які притаманна їм **повинність** не безпосередньо, а **опосередковано** відображає наявну в суспільстві систему цінностей.

Як правило, не мають тривалої стабільності та **зворотної дії в часі**.

Беруть участь у **подоланні прогалів у законі**.

Ознаки принципів права

1) *є нормами-ідеями найвищого авторитету* – не будучи конкретними правилами поведінки, мають регулятивний характер завдяки загальності, загальнообов'язковості;

2) *об'єктивно зумовлені* соціальним середовищем, характером суспільних відносин (економічних, політичних, культурно-ідеологічних тощо) і мають зворотний на них вплив;

3) *є ідеологічним витвором*, результатом розвитку правової свідомості суспільства, передусім співтовариства юристів, і водночас спрямовані на сприяння зростанню правосвідомості суспільства, його культури;

4) *є історично-практичними* за походженням (їх творить епоха, факти і події, що переходять в юридичні факти і суб'єктивні права; сформована практика людей, їхні потреби й інтереси; суспільні відносини) і універсальними за невизначеністю строку існування (у них різний “життєвий цикл”; чимало їх існує з часів античності);

5) *є ідейною основою* для об'єктивного права, концентровано виражають закономірності його розвитку, сутність і соціальне призначення; описують (конкретизують) установлене право, вносять однаковість у систему правових норм;

6) *служать основними засадами правового регулювання* суспільних відносин, надають злагодженості всьому його механізму, виступають орієнтирами формування та вдосконалення правової системи, є її каркасом, опорою, відображають об'єктивно наявні зв'язки між елементами правової системи та соціальної системи; усувають суперечності, що виникають між ними; зумовлюють напрями нормотворчої, правозастосовної та інших форм правової діяльності;

7) *акумулюють світовий досвід* розвитку права, втілюють демократичні та гуманістичні традиції й одночасно становлять правові цінності, що входять до світової правової скарбниці.

Класифікація принципів права

Залежно від рівня регулювання суспільних відносин

Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) – зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства, втілюють цивілізаційні правові здобутки протягом історії та закріплені в міжнародно-правових документах всесвітнього значення.

Регіонально-континентальні – діють у межах декількох національних правових систем, що створили міждержавні об'єднання на континентах світу.

Національні (внутрішньодержавні) – характеризують певні положення, що покладені в основу змісту права, визначають його характер та ознаки, розвиток і формування правової системи держави.

Вони діють у всіх галузях права, визначають якісні особливості всіх правових норм національної правової системи незалежно від специфіки регламентованих ними суспільних відносин.

УГОДА про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони

ПРЕАМБУЛА: спільні цінності, на яких побудований Європейський Союз, а саме: **демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права**, також є ключовими елементами цієї Угоди;

Стаття 3. Сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин. Верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку й ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між Сторонами

Види національних принципів права за сферою дії

Загально-правові (загально-галузеві)

Притаманні всій національній системі права, є загальними для систем національного і міжнародного права; більшість їх має конституційний ранг.

Наприклад: верховенство права (пріоритетність основоположних, природних, прав і свобод); обмеженість втручання органів влади, посадових осіб у здійснення прав і свобод; захист основоположних прав і свобод людини; рівність перед законом; рівна відповідальність перед судом; відповідальність за заподіяну шкоду; єдність прав і обов'язків; гарантованість прав і свобод; неприпустимість будь-якої дискримінації у реалізації прав і свобод; неприпустимість скасування прав і свобод; здійснення правосуддя незалежними судами; юридична визначеність, тобто чітке закріплення норм права у відповідних юридичних формах; правова безпека особи; заборона зловживання правами;

Між-галузеві

Власиві кільком спорідненим галузям права. *Наприклад:* принципи гласності та змагальності сторін судового розгляду – у кримінально-процесуальному і цивільно-процесуальному праві; принципи недоторканності власності, свободи економічної діяльності, свободи договору, необхідності конкуренції та заборони монополізації – у підприємницькому і банківському праві.

Галузеві

Притаманні конкретній галузі права, підкреслюють її особливості. *Наприклад:* принцип рівності сторін у майнових відносинах – у цивільному праві; рівності держав, поважання державного суверенітету, невтручання у внутрішні справи держави та ін. – у міжнародному публічному праві; взаємності – у міжнародному приватному праві; рівності прав і обов'язків подружжя – у сімейному праві;

Під-галузеві

Власиві конкретній підгалузі права. *Наприклад:* Принцип банківської таємниці – у банківському праві; принцип безперервності і невичерпності використання лісових ресурсів – у лісовому праві; принципи загальності та рівності виборів при таємному голосуванні – у виборчому праві.

Інституційні

Власиві конкретному інституту права. *Наприклад:* принципи професіоналізму і рівного доступу до служби – інституту державної служби; принцип виконання судових і нотаріальних рішень державними виконавцями – інституту виконавчого провадження.

Цінність права

– це його здатність бути метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань (суб'єктів оцінювання), бути комунікативним і погоджувальним соціальним інструментом. Цінність права слід сприймати як шкалу виміру самого права, оскільки цінність – це те сутнісне, що дає змогу праву залишатися самим собою.

Основні аспекти цінності права

Інструментальна (службова) цінність права виражається в його зовнішніх властивостях (нормативності, системності, формальній визначеності, загальній обов'язковості тощо) як регулятора суспільних відносин, інструменту для виконання різних завдань, зокрема для забезпечення функціонування соціальних інститутів (держави, соціального управління, моралі тощо) та інших соціальних благ.

Власна цінність права пов'язана з його сутністю і полягає в тому, що у праві виявляється справедлива міра свободи і рівності. Право надає свободу вибору, погоджує права й обов'язки, встановлює взаємну відповідальність особи і держави, втілює гуманізм, толерантність і консенсус, поєднує свободу і порядок – долає хаос та забезпечує розвиток і охорону порядку.

Соціальна цінність права полягає у тому, що воно, втілюючи загальну, групову та індивідуальну волю (інтерес) учасників суспільних відносин, сприяє розвитку тих відносин, у яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство загалом.

Історично-культурна цінність права виявляється у його можливостях бути охоронцем, зберігачем культурних надбань різних поколінь людства, скарбницею правових принципів і норм, що вироблялися у процесі боротьби народів за свободу, демократію, права людини, її гідність, ставали спадкоємними та втілювалися у життя.

**Цінність права
виявляється на рівнях**

Загальносоціальний рівень цінності права полягає у здатності права:

а) впорядковувати суспільні відносини, необхідні для нормального функціонування суспільства;

б) розвивати ті відносини, у яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство загалом, поєднувати їхні інтереси (ринкова економіка, багатопартійна політична система, демократична виборча система тощо);

в) вносити стабільність і порядок у суспільні відносини, протистояти свавілля держави і людини;

г) забезпечувати організованість і нормальну життєдіяльність, соціальний мир, злагоду, зняття соціальної напруги завдяки відповідності свого змісту потребам та інтересам суспільства.

Особистісний рівень цінності права виражається у глибокому особистісному змісті права, оскільки воно: а) слугує мірою свободи в суспільстві; б) є справедливою мірою свободи; в) виступає як справедлива міра рівності. У цій якості право може надавати людині, комерційним і некомерційним організаціям простір для свободи, самореалізації, активної діяльності й водночас виключати сваволі і свавілля, встановлювати визначений порядок використання свободи, тобто бути гарантом вільного, гідного та безпечного життя.

Загальнолюдський (світовий) рівень цінності права виражається у формуванні правових цінностей, які стають глобальними цінностями. Як і цінності в праві, тобто цінності, створювані та забезпечувані правом, правові цінності (права людини, демократія, свобода, рівність, поділ влади, місцеве самоврядування тощо) належать до арсеналу загальнолюдських цінностей, що виробляються поколіннями людей планети протягом історії. Будучи історично-культурним надбанням, право водночас акумулює цінності світової правової культури, що стосуються співіснування і виживання людства.

Соціальна цінність права

Право є регулятором суспільних відносин, воно є необхідним і корисним для суспільства, адже врегульовує суспільні відносини, забезпечує правопорядок. Право поєднує інтереси особи, держави і суспільства загалом, що, відповідно, характеризує право як унікальний феномен, здатний забезпечити організованість, узгодженість, стабільність і динамічність суспільним відносинам.

Право забезпечує вимоги, відповідність і точність змісту суспільних відносин, адже воно закріплює найважливіші норми і принципи моралі, перетворює їх на загальнообов'язкові, встановлені та гарантовані державою правила поведінки.

Право є мірою свободи поведінки особи, визначає межі дозволених і заборонених дій.

Право є засобом захисту інтересів особи, перешкоджає незаконним втручанням у сферу її особистої правомірної діяльності; відповідно протиріччя, що виникають у суспільстві, повинні розв'язуватися виключно на основі права.

Право є нормативно закріпленою і реалізованою справедливістю (оптимальне поєднання свободи та справедливості). Основу справедливості права має забезпечити його відповідність загальним принципам гуманізму, забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина, загальної рівності тощо.

Право – це показник рівня цивілізованості суспільства (елемент культури і здобуток цивілізації), адже в праві закріплений історичний досвід певного народу, його досягнення в різних галузях суспільного життя, ставлення до суспільства, держави, особистості.

Право є важливим засобом врегулювання міжнародних і міжнаціональних стосунків, розв'язання конфліктів, забезпечення стабільності та правопорядку в суспільстві й державі.

Функції права

основні напрями впливу права на суспільні відносини та поведінку особи з метою їх упорядкування, охорони і захисту.

Ознаки функцій права

1) виражають універсальні ознаки права, його соціальне призначення в різних сферах суспільного життя

2) відображають напрями активного впливу права на суспільні відносини

3) характеризуються безперервністю і тривалістю дії та, водночас, гнучкістю змісту відповідно до мінливості суспільних відносин

4) мають на меті впорядкування суспільних відносин у повній відповідності із задумом нормотворця (законодавця) і очікуваннями адресатів правових норм

5) діють у єдиній цілісній системі на кожному етапі розвитку суспільства і вважаються реалізованими лише тоді, коли повністю виконані всі завдання і досягнуті результати правового регулювання

6) кожна з них використовує відповідний їй арсенал правових способів (дозволів, зобов'язань, заборон, заохочень, покарань тощо)

Види функцій права

Загальносоціальні функції

характеризують соціальний вплив права на суспільне життя: політику, економіку, культуру тощо, виключаючи застосування спеціальних юридичних засобів

інформаційно-пізнавальна

– інформування громадян, тобто доведення до відома адресатів напрямків регулювання суспільних відносин, про їхні права, обов'язки та відповідальність, пізнання сутності права (правова інформація)

ціннісно-орієнтувальна

– визначення критеріїв для правомірної поведінки; орієнтація громадян на правомірні настанови, які пропонують оцінку права і готовність діяти відповідно до його норм (правомірна поведінка)

ідеологічно-виховна

– здійснення загально-правового впливу на духовну сферу, виховання поваги до права, формування правового світогляду (правове навчання);

культурно-історична

– відображення культурних традицій, духовних цінностей народу, дотримання спадкоємності в праві (правова культура);

комунікативно-компромісна

– встановлення зв'язків між учасниками суспільних відносин; забезпечення злагоди в суспільстві, взаєморозуміння між соціальними групами, підтримка стабільності соціальної системи (правопорядку).

Юридичні (спеціально-соціальні)

– розкривають сутність і зміст юридичного призначення права, його специфічну регулятивну природу

1.Регулятивна

– функція упорядкування суспільних відносин, визначення лінії поведінки людей, наділення їх певними правами та обов'язками

Регулятивна

статична (закріплювальна) – упорядковує суспільні відносини фіксуванням основних прав і свобод особи, компетенції державних органів і посадових осіб

Регулятивна

динамічна (стимулювальна) – забезпечує розвиток бажаних відносин, стимулює активну поведінку суб'єктів права (наприклад, покладання обов'язку

2.Охоронна - обмежувальна

– функція обмеження прав суб'єктів з метою врівноваження протилежних інтересів; реалізується, компетентними державними органами шляхом прийняття державно-владних рішень (заборона займатися підприємницькою діяльністю суддям, прокурорам)

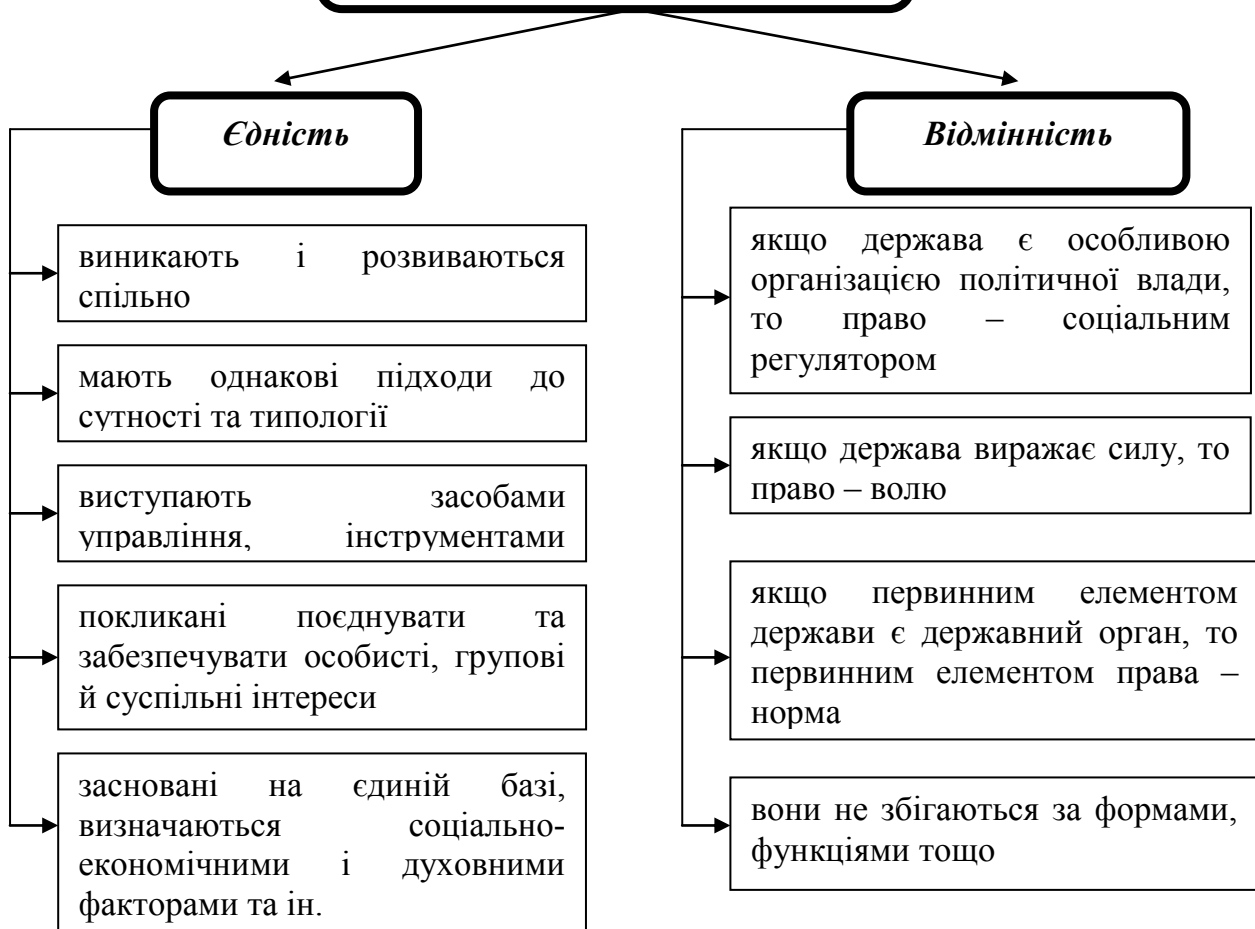
Охоронна – відновлювальна

– функція відновлення колишнього правового стану (поновлення на роботі незаконно звільненого)

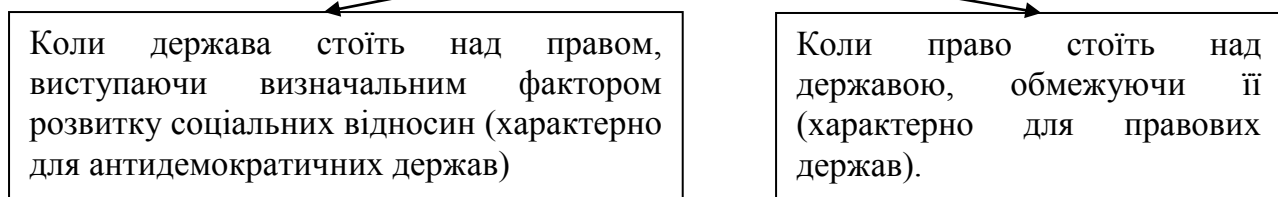
Охоронна - компенсаційна

– функція відшкодування заподіяної шкоди (збитку) потерпілому (стягнення аліментів)

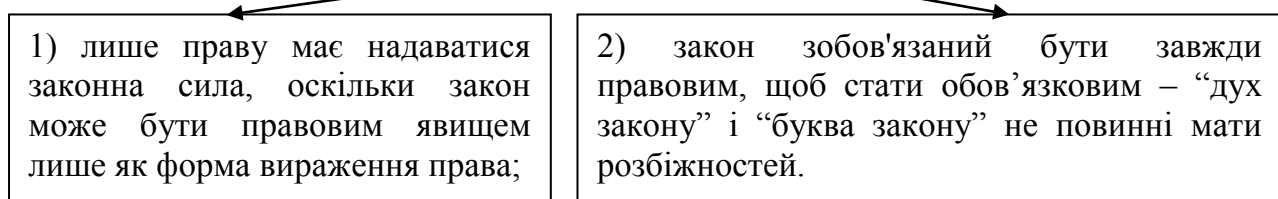
Співвідношення між державою і правом

Типи співвідношення між державою та правом

Співвідношення права і закону

Співвідношення права і економіки

Економіка впливає на право двома шляхами:

- 1) безпосередньо (виявляється у праві держави розпоряджатися засобами виробництва, які перебувають у її власності);
- 2) опосередковано – через державу, політику, правосвідомість тощо (виявляється у визначенні державою розміру податків, мінімуму заробітної платні, строку відпустки, встановленні правил екологічної і технічної безпеки тощо). Найтипівшим є опосередкований вплив економіки на право

Право впливає на економіку такими основними способами:

- 1) право закріплює сформовані економічні відносини, гарантує їх стабільність, зумовлену матеріальними умовами життя, фіксує їх;
- 2) право стимулює виникнення і розвиток нових економічних відносин, якщо для цього є відповідні умови, здатне зняти перешкоди на шляху до ринку, створити додаткові економічні стимули тощо;
- 3) право підтримує, охороняє і захищає наявні економічні відносини, особливо такі, що знову виникли (забороняє законом порочні методи ведення господарства та комерції; застосовує санкції при зловживанні рекламою, товарними знаками; відновлює порушене становище

Співвідношення права і політики

Право впливає на політику такими способами:

- 1) є формою вираження політики (якщо політика здійснюється на засадах права) – закріплює в конституціях і конституційних законах політичний лад суспільства, механізм дії політичної системи, процедури оволодіння політичною владою; політичні права і свободи громадян;
- 2) виступає своєрідним індикатором зрілості політики того чи того класу, народу (нації), держави – робить легітимними політичні рішення і органи державної влади, що забезпечує їм підтримку населення;
- 3) установлює межі певних міждержавних політичних відносин; визначає межі та можливості діяльності як опозиції, так і правлячих структур, перешкоджає застосуванню права на користь політичної кон'юнктури (обмежувач політики)

Політика впливає на право у такий спосіб:

- 1) опосередковує через діяльність законодавчих (парламент) та інших нормотворчих органів держави будь-які потреби й інтереси людей перед тим, як вони стануть правом;
- 2) реалізує міжнародну та національну політику держави прийняттям нормативних актів і договорів, які є формами вираження права;
- 3) фіксується у законодавстві у вигляді формально закріплених політичних прав, свобод і обов'язків, а також певних політичних вимог.

Лекція 3. ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про джерела (форми) права, їх особливості, місце і роль у правових системах й формування у них практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття форми права. Види зовнішніх форм права. Зв'язок і співвідношення між типом права і формою права.
2. Правовий звичай як історично перше джерело права. Звичаєве право.
3. Правовий (адміністративний та судовий) прецедент в системі джерел права держави, його поняття та ознаки. Роль судової практики в правовому регулюванні суспільних відносин.
4. Нормативно-правовий договір як форма права держави. Міжнародний договір.
5. Нормативно-правовий акт – основна форма (джерело) права.
6. Правова доктрина. Принципи права. Релігійно-правова норма як джерело права.
7. Другорядні (нетрадиційні) джерела права.

Основні поняття: джерела (форми) права, нормативно-правовий акт, судовий прецедент, нормативно-правовий договір, правовий звичай, міжнародний договір, принципи права, правова доктрина, релігійна норма, нетрадиційні джерела права

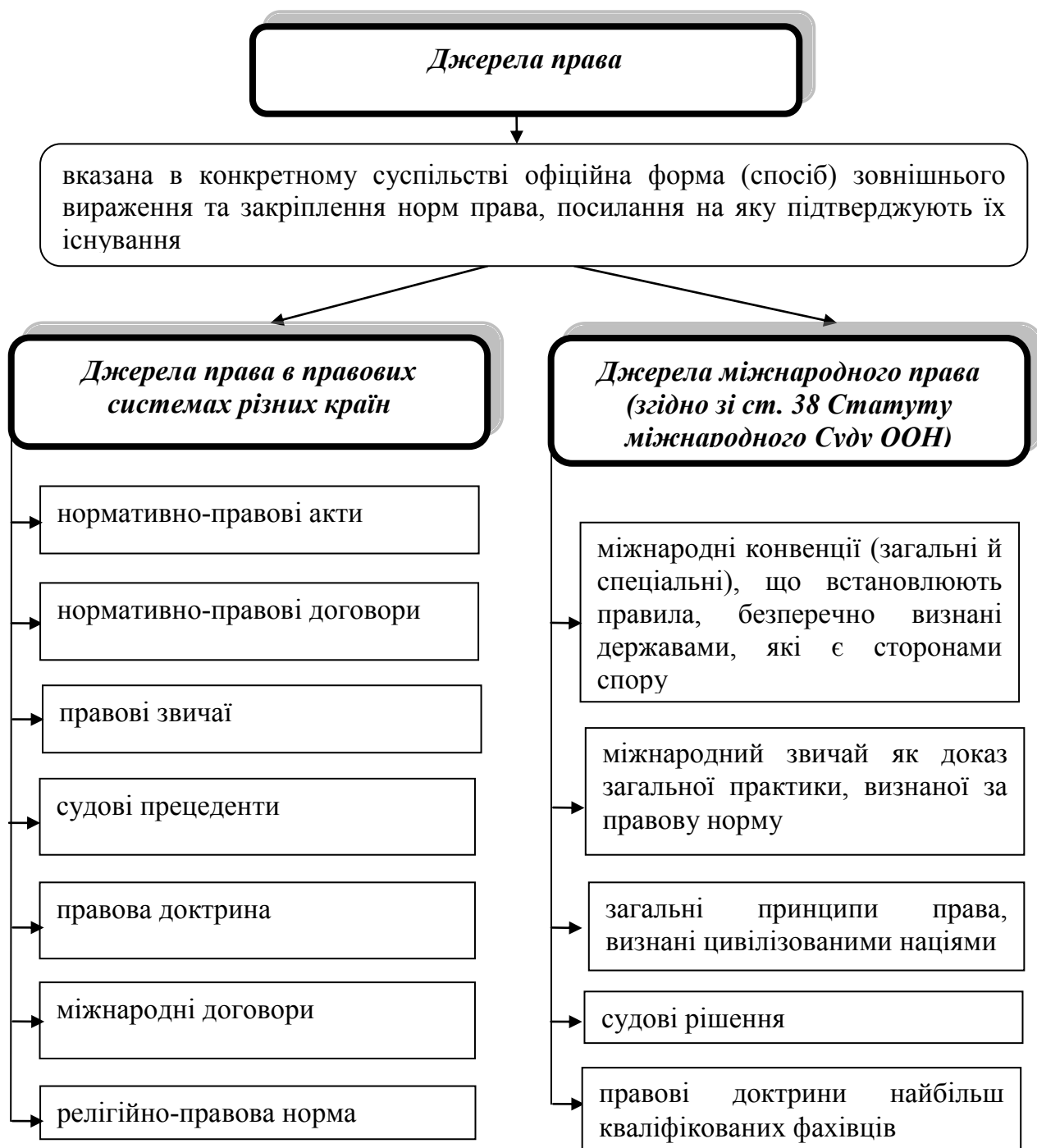
Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 203–216.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.107–122.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С.152–170.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник, 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 205–225.
5. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 334–353.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права : практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Нормативно-правовий акт

офіційний акт-документ уповноважених суб'єктів правотворчості, який встановлює (змінює, скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин

Ознаки нормативно-правового акта права

- 1) приймається чи скасовується уповноваженими органами держави (правотворчими органами) або народом (референдум)
- 2) завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав і обов'язків
- 3) відповідає Конституції, міжнародним договорам держави, не суперечить актам вищої юридичної сили
- 4) приймається у формах, встановлених для кожного із суб'єктів правотворчості Конституцією, а також законами про нормативно-правові акти
- 5) складається з дотримання правил нормотворчої техніки – має форму письмового акта – документа і суворо визначені реквізити
- 6) приймається з дотриманням чітко визначеної процедури
- 7) доводиться до відома населення у встановленому законом порядку : публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту
- 8) входить до системи законодавства
- 9) є обов'язковим до виконання, забезпечується у разі потреби санкціями

Правовий звичай

акт-документ, який містить норми-звичаї (правила поведінки, що склалися в результаті багаторазового повторення людьми певних дій), котрі санкціоновані державою і забезпечуються нею; джерело права, яке підтверджує юридично обов'язкове правило, що склалося внаслідок його одноманітного тривалого застосування

Ознаки правових звичаїв

- 1) формуються спонтанно суспільством
- 2) застосовуються одноманітно протягом тривалого часу
- 3) сформувалися як неписане джерело права
- 4) визнаються юридично обов'язковими шляхом їх санкціонування:
 - а) визнання судовою практикою
 - б) покликання на нього в законі
- 5) застосовуються на рівні як окремих груп (локальні), так і всього суспільства (загальні)
- 6) за своєю природою мають консервативний характер
- 7) сукупність правових звичаїв утворює звичаєве право

Види правових звичаїв (Р. Давид)

а) звичаї на доповнення до закону, які допомагають тлумачити норми закону

б) звичаї т.зв. крім закону, які застосовуються у разі прогалин у праві

в) звичаї, т.зв. проти закону, які іноді за певних умов забезпечують дію правил, що суперечать закону

Правовий прецедент

це джерело права, що виражене в об'єктивованому рішенні органу держави, містить юридичне положення або надає тлумачення спірному питанню, або ж розв'язує в певному розумінні не передбачене в законі питання; йому надається формальна обов'язковість при розгляді всіх наступних аналогічних справ

Ознаки правового прецеденту

- 1) є волевиявленням правозастосовного органу, що має право формулювати юридичні норми
- 2) містить норму або принципи права
- 3) має письмову юридичну зовнішню форму виразу
- 4) виникає за наявності прогалин у нормативно-правовому регулюванні
- 5) застосовується при розгляді аналогічних справ і поширює свою дію на них
- 6) має обов'язковий характер, що забезпечується державою

Види правового прецеденту

1) **судовий прецедент** – загальне, офіційне правило, яке встановлюється судом при вирішенні конкретної справи, тоді, коли він виявив, що є зразком для цього або іншого суду для вирішення аналогічних справ

2) **адміністративний прецедент** – рішення органу виконавчої влади у конкретній справі, обґрунтування якого стає правилом, що застосовується при вирішенні аналогічних справ

Нормативний договір

угода між двома і більше суб'єктами правотворчості, що встановлює правові норми, обов'язкові для невизначеного кола осіб і розраховані на багаторазове застосування

Ознаки нормативного договору

- 1) маючи спільні для всіх договорів ознаки узгодженості, добровільності тощо, формулює норму, яка є обов'язковою для виконання не тільки суб'єктами, які укладають договір
- 2) норми договору розраховані на баготкратне застосування неперсоніфікованим колом осіб
- 3) сторони нормативного договору повинні мати відповідні повноваження з укладення того чи того виду договорів
- 4) обов'язковість виконання норм договору може бути забезпечена як державними, так і недержавними засобами

Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р.

Міжнародний договір

спільний акт-документ двох або декількох держав, що містить норми права про встановлення, зміну чи припинення прав і обов'язків у різноманітних відносинах між ними.

Ознаки

1) має ті ж ознаки, що і внутрішньодержавний нормативно-правовий договір

2) має різні форми і назви: договір, угода, пакт, конвенція, трактат, протокол тощо

3) міститься в одному чи декількох документах

4) має відповідати нормам міжнародного права

5) укладається в письмовій формі

Згода сторін

Ратифікація – це акт, за допомогою якого держава означає угоду, яка зобов'язана бути юридично пов'язаною умовами певного договору; ратифікація завжди супроводжується актом підписання; досягається двосторонніми договорами шляхом обміну обов'язковими документами; у випадку багатосторонніх договорів звичайна процедура передбачає збір депозитарієм ратифікації всіх держав та інформування всіх сторін

Приєднання – це акт, за допомогою якого держава означає свою згоду бути юридично пов'язаною умовами певного договору; держава приймає можливість або пропозицію стати учасницею договору, який вже обговорений та підписаний іншими державами; відбувається після набрання чинності договором; приєднанню не передуює акт підписання, однак має такий самий юридичний ефект, як і ратифікація.

Правова доктрина

це науково оформлені концептуальні ідеї, положення, спрямовані на вдосконалення правового регулювання, які використовуються для вирішення юридичних справ.

Ознаки

1) є соціально значущою та теоретично-прикладною розробкою актуальної для суспільства юридичної проблеми

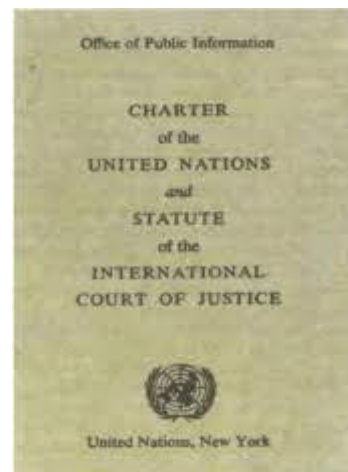
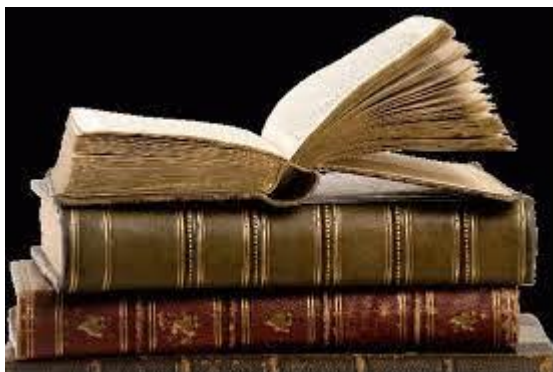
2) є науково обґрунтованою, логічно викладеною, аргументованою науковою теорією, яка підтверджена практикою

3) має авторитетність, тобто пропонується висококваліфікованим ученим відповідної доктрини

4) має практичне значення, а її використанню сприяє впорядкування

Ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН до джерел права відносить доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів у галузі публічного права

Генрі Бректон «Про закони та звичаї Англії» (1569)

Велика Британія: Коук «Правові інститути Англії» 1628; Фостер «Рішення королівських судів» 1723;
Реч Посполита, Гетоманщина: Бартоломій Тороїцький «Порядок судів і справ міських права магдебурзького» 1559; Павло Щербич «Муніципальне право» 1581; Ян Церазін «Виклад деяких загальних місць магдебурзького права» 1557;
Мусульманська правова доктрина «Фікх» виконує роль інтерпретатора текстів Корану і Сунн

Принципи права

найбільш загальні й стабільні вимоги, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права і напрям його подальшого розвитку

Ознаки

1) спрямовані на утвердження, забезпечення і захист суспільних цінностей

2) мають найбільш загальний, абстрактний характер

3) визначають зміст системи права та її структурних елементів, а також напрями їх подальшого розвитку

4) мають пріоритет над нормами права

5) від норм права відрізняються більшою стійкістю, оскільки залишаються незмінними протягом тривалого часу

6) зазвичай закріплюються у джерелах права – нормативно-правових актах, судових прецедентах

7) принципи права поділяються на основоположні, загальні, міжгалузеві, галузеві

8) принципи права втілюються як у міжнародному так і в національному праві

Основоположні принципи права:
справедливість, формальна
рівність, свобода, гуманізм

Релігійно-правова норма

акт-документ, який містить церковний канон або іншу релігійну норму, що санкціонується державою для надання їй загальнообов'язкового значення і забезпечується нею (Біблія, Коран).

Ознаки

1) релігійно-правові норми містяться у джерелах – релігійних текстах:

2) право розглядається як божественне відкриття, а не як наслідок раціональної діяльності людини і держави

1) джерела мусульманського права: Коран, Сунна та фікх

- 1) *Коран*
- 2) *Сунна*
- 3) *Іджма*
- 4) *Кияс*

2) джерела індуїзму – **Веди** – священні тексти Індії, складені тисячі років тому в Стародавній Індії мовою санскриту; їх створення приписується Брахмі; Веди, в основному, є гімнами, які виконувались жерцями на славу богів; кожна Веда має основну частину (Самхіту) та коментарі до неї Брахмани, Араньяки, Упанішади; ведична література поділяється власне на чотири Веди: Упанішади, Веданта-сутрв. Рігведа та Ітіхаси

3) джерела християнського канонічного права містяться в Біблії, Corpus Juris Canonici, Кодексі Юстиніана, постановах вселенських, місцевих соборів, настановах авторитетних церковних діячів

4) джерело іудейського права – Біблія. Перші п'ять книг Біблії – Пятикнижжя або *Тора* (вчення) – особливе джерело права, яке є релігійною конституцією єврейського народу

Другорядні (нетрадиційні) джерела права

Корпоративні норми – правила поведінки, які прийняті для регулювання відносин усередині певної корпорації між її членами, а також зовнішніх відносин такої корпорації та її членів з іншими суб'єктами правовідносин;

творцями таких норм безпосередньо є або всі учасники корпорації, або її представницькі органи, а члени корпорації, відповідно, зобов'язуються їх виконувати;

закріплюються корпоративні норми у так званих локальних актах, статутах, положеннях, інструкціях, кодексах, правилах тощо (наприклад, корпоративні норми в спортивному праві);

корпоративні норми не лише виконують роль джерела права, що регулює відповідні відносини, свою подальшу легітимацію вони отримують у процесі правозастосування, у тому числі при судовому розв'язанні корпоративних суперечок; рішення суду у такій справі є обов'язковим для сторін. Така обов'язковість забезпечується, зокрема, і державою

«М'яке» право (soft law), насамперед, джерело міжнародного права, сьогодні визнається і у внутрішньодержавних галузях права; до нього відносять правові акти, які супроводжують переговорний процес, акти (комюніке, декларації, меморандуми, протоколи, зокрема про наміри, рекомендації, резолюції, консультативні висновки тощо); термін «м'яке» право щодо цього джерела застосовується з огляду на відсутність обов'язкової юридичної сили вказаних правових актів.

М'яке право є джерелом, яке використовують сторони для розв'язання суперечок і фіксації досягнутих компромісів, їх може використовувати суд для з'ясування намірів сторін, а також тлумачення угод чи правовідносин, які склалися між сторонами

Правова практика: у процесі практичного застосування правових норм вони можуть зазнати змін, які будуть відрізняти реальну поведінку від тієї, що була первинно передбачена нормою; для того, щоб така змінена правова поведінка не була визнана правопорушенням, вона повинна бути легітимована, сприйнята всіма суб'єктами правовідносин, у тому числі державними органами, як корисна; за такої умови правова практика також може виступати у ролі джерела права

Лекція 4. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАВОВИЙ ВПЛИВ

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про правове регулювання і правовий вплив, їх зміст, єдність і відмінність, механізм і засоби правового регулювання й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття і ознаки правового регулювання. Поняття правового впливу. Розмежування правового регулювання і правового впливу.
2. Предмет правового регулювання. Сфера правового регулювання: поняття, ознаки. Види сфер правового регулювання. Сфери нормативного і піднормативного регулювання.
3. Основні види, напрями і межі правового регулювання.
4. Механізм правового регулювання та його основні стадії.
5. Правові стимули, пільги, заохочення, імунітети, привілеї та їх роль у механізмі правового регулювання.

Основні поняття: правове регулювання, правовий вплив, сфери правового регулювання, межі правового регулювання, нормативне регулювання, піднормативне регулювання, засоби правового регулювання, правові стимули, правові обмеження, правові пільги, привілеї, імунітети, тип правового регулювання.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С.88–102.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.134–146.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 95–102.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 253–274.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 296–315.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Правове регулювання та його ознаки

це упорядкування суспільних відносин, здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою права і сукупності правових засобів, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток

правове регулювання – різновид соціального регулювання

за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має державно-владний характер

правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами

правове регулювання має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права

правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність

правове регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання

Напрями правового регулювання

1) закріплення і охорона певних суспільних відносин

2) заборона певних суспільних відносин і поведінки

3) зміна характеру відносин у певній сфері

4) стимулювання розвитку певних суспільних відносин

5) сприяння (за допомогою нових законів) виникненню і формуванню нових відносин і суспільних явищ

Правовий вплив

це взятий у єдності та різноманітності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів

Напрями правового впливу

1) **інформаційний** – за допомогою правових норм доводиться позиція держави про дозволену, необхідну чи заборонену поведінку, про правові стимули і правові

2) **ціннісно-орієнтаційний** – за допомогою права провадиться орієнтація поведінки людини на цінності, сформовані людством, на необхідність їх сприйняття і розвитку

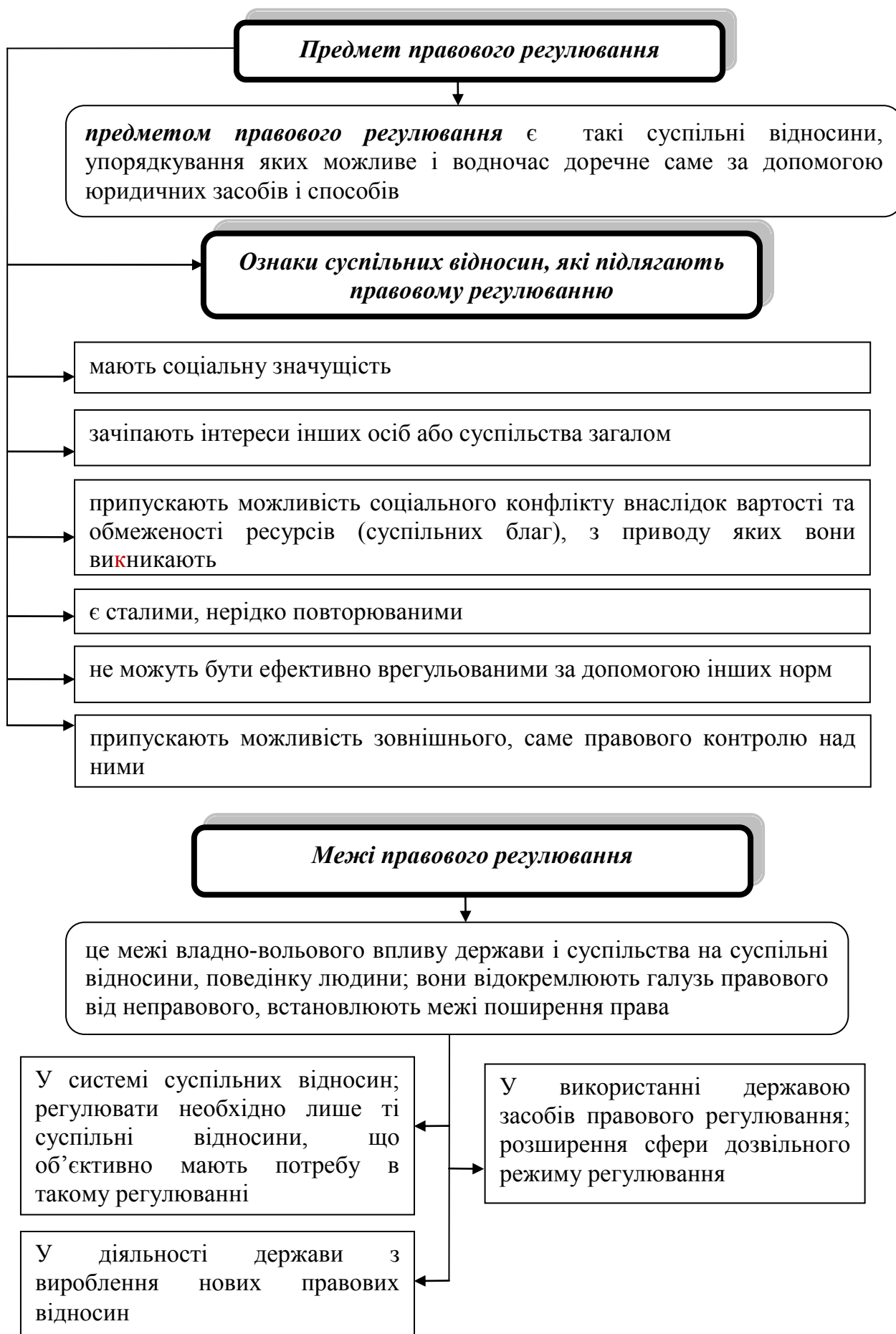
3) **виховний** – за допомогою права виховується повага до права і виробляються настанови на правомірну поведінку

4) **правопросвітницький** – за допомогою права підвищується правова освіченість, формується переконаність у необхідності і соціальній корисності правомірної поведінки

Основними формами правової активності для органів державної влади є проведення брифінгів, конференцій, відкритих лекцій, різних форм правопросвітницької і правовиховної діяльності

Види сфер правового регулювання

За принципом співвідношення можливого і дійсного

Сфера можливого правового регулювання – галузь суспільних відносин, що може бути урегульована правом

Сфера необхідного правового регулювання галузь суспільних відносин, що повинна бути врегульована правом

За обсягом суспільних відносин, на які поширюється регулювання

Сфера нормативного правового регулювання – галузь суспільних відносин, що фактично регламентована правовими нормами НПА, нормативно-правових договорів та інших джерел права, розрахованих на багаторазове застосування при наявності передбачених ними обставин

Сфера піднормативного правового регулювання – галузь регулювання, запропонована на нормі права і спрямована на її виконання; здійснюється за допомогою 1) актів застосування права, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію, на одну особу; 2) індивідуальних договорів

1. Сфера законодавчого регулювання:

- а) сфера **повного** законодавчого регулювання виключає будь-яке підзаконне регулювання;
- б) сфера **основного, відправного** законодавчого регулювання передбачає, що конкретизація основ регулювання буде здійснюватися в сфері регулювання підзаконних нормативних актів держави чи актів об'єднань громадян

1. Сфера правозастосовного регулювання (правозастосовна діяльність:

- а) сфера правонадільовального регулювання;
 - б) сфера правоохоронного регулювання;
- Здійснюється третіми особами

2. Сфера підзаконного нормативного регулювання – галузь суспільних відносин, що регламентована правовими нормами підзаконних нормативно-правових актів держави й актів об'єднань громадян

2. Сфера договірної регулювання (саморегулювання)

– суб'єктами регулювання є учасники договорів, угод, контрактів; здійснюється самими учасниками відносин

Види правового регулювання

За характером правил, за допомогою яких здійснюється регулювання

нормативне правове регулювання, що здійснюється за допомогою норм права – правил загального характеру, які характеризуються неперсоніфікованістю і невичерпністю і закріплюються в нормативно-правових актах та інших джерелах права

індивідуальне (ненормативне) правове регулювання, що здійснюється за допомогою індивідуальних правил, які зазвичай є персоніфікованими та вичерпними і закріплюються в актах правозастосування, договорах тощо

За характером розподілу регулятивної компетенції

централізоване правове регулювання, коли регулятивні повноваження належать центральним органам державної влади

децентралізоване правове регулювання, яке передбачає здійснення регулятивних повноважень місцевими органами державної влади,

Залежно від порядку формування юридичних засобів

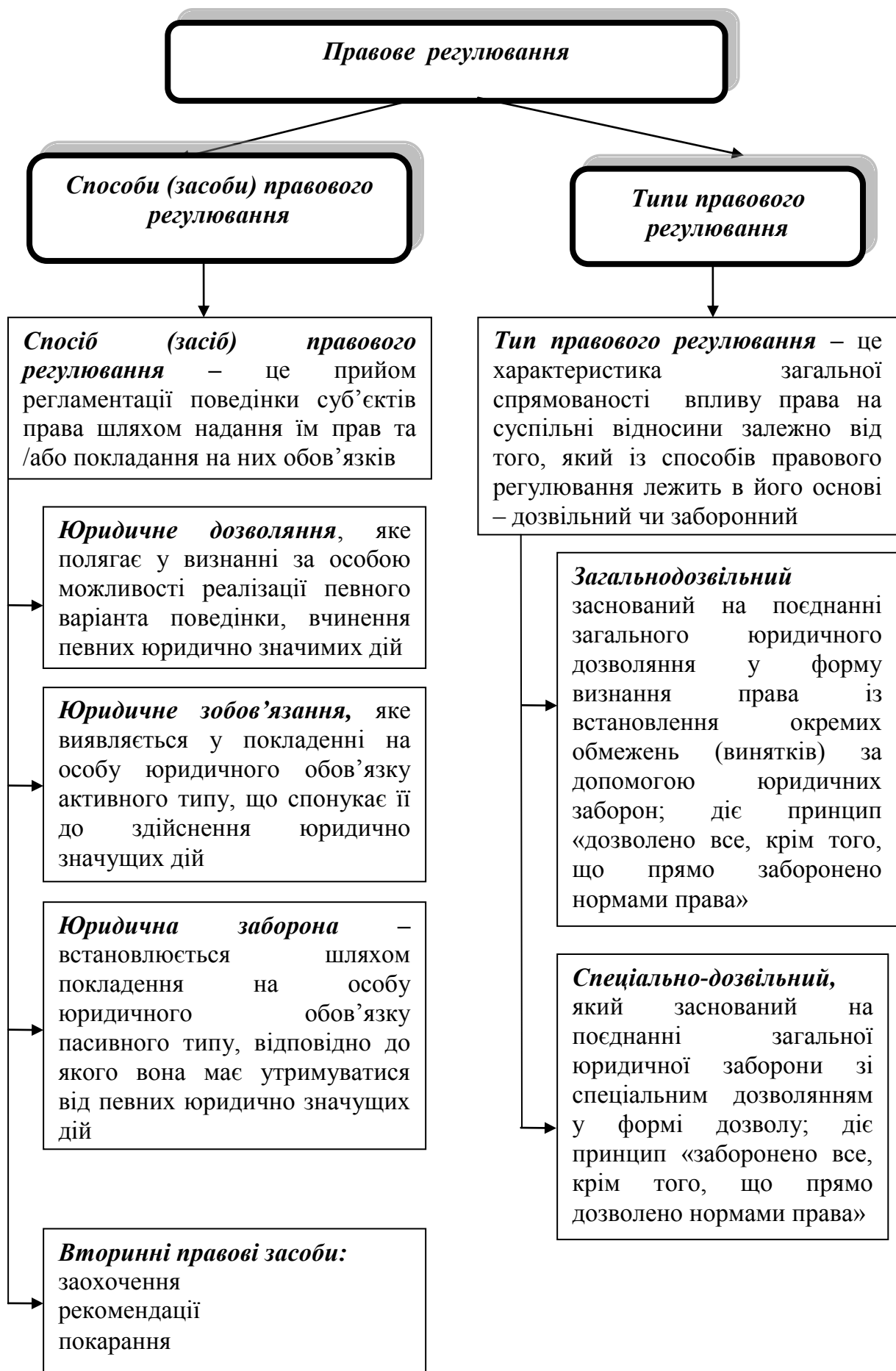
субординаційне правове регулювання, яке має односторонній характер і не передбачає узгодження правил з їх адресатами (класичним прикладом такого регулювання є видання нормативно-правового акта);

координаційне правове регулювання, яке має двосторонній або багатосторонній характер і полягає у встановленні відповідних юридичних правил

Залежно від участі адресата правил у правовому регулюванні

гетерономне правове регулювання, яке передбачає встановлення правил для адресата зовні, тобто іншим суб'єктом права

автономне правове регулювання передбачає встановлення правил самим адресатом правил (поширюється виключно на власну поведінку суб'єктів)

Правове регулювання в особливих правових режимах

Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Закон України “Про правовий режим воєнного стану”

Надзвичайний стан — особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров’ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства, і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров’я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Закон України “Про правовий режим надзвичайного стану”

Порядок введення воєнного стану

Рада національної безпеки і оборони України подає на розгляд Президентові України пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях;

→ Президент України у разі прийняття відповідного рішення видає Указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проєкт закону;

→ Верховна Рада України затверджує Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, який підлягає негайному оголошенню через засоби масової інформації або оприлюдненню в інший спосіб (стаття 5 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”).

Заходи правового режиму воєнного стану

→ встановлювати (посилювати) охорону об'єктів державного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їх роботи

→ запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану

→ використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності

→ примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка

→ запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування

→ встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів

→ перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України

→ забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів

→ порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення тощо.

Конституційні права, які може бути обмежено на період дії правового режиму воєнного стану в Україні

- [статтею 30](#) (“Кожному гарантується недоторканість житла”)
- [статтею 31](#) (“Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції”)
- [статтею 32](#) (“Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України”)
- [статтею 33](#) (“Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом”)
- [статтею 34](#) (“Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань”)
- [статтею 34](#) (“Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань”)
- [статтею 38](#) (“Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування”)
- [статтею 38](#) (“Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування”)
- [статтею 39](#) (“Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування”);
- [статтею 41](#) (“Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності”)
- [статтею 43](#) (“Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується”);
- [статтею 53](#) (“Кожен має право на освіту”).

Розділ 2. Нормативна (інституційна) характеристика права

Лекція 5. СИСТЕМА ПРАВА

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про систему права, її структуру, предмет і метод правового регулювання, галузі та інститути права, їх види й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих і правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття «система права». Співвідношення правової системи і системи права. Система об'єктивного юридичного права. Поняття структури системи об'єктивного юридичного права.
2. Право приватне та право публічне. Поняття галузі й підгалузі права. Правовий режим галузі права. Критерії поділу права на галузі.
3. Предмет і метод правового регулювання. Види галузей права. Галузі матеріального права. Галузі процесуального права.
4. Поняття інституту права. Види інститутів права.
5. Співвідношення національного та міжнародного права. Взаємодія національного і міжнародного права.

Ключові поняття: система права, галузь права, інститут права, види інститутів права, приватне право, публічне право, матеріальне право, процесуальне право, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, імперативний метод, диспозитивний метод правового регулювання.

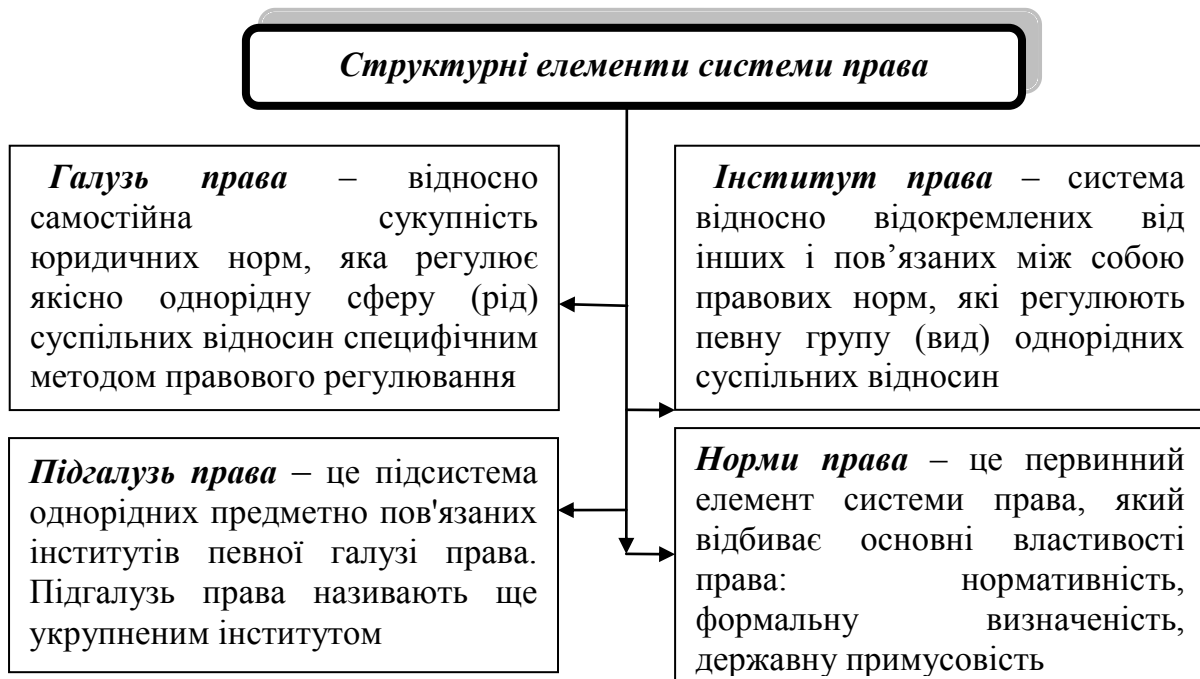
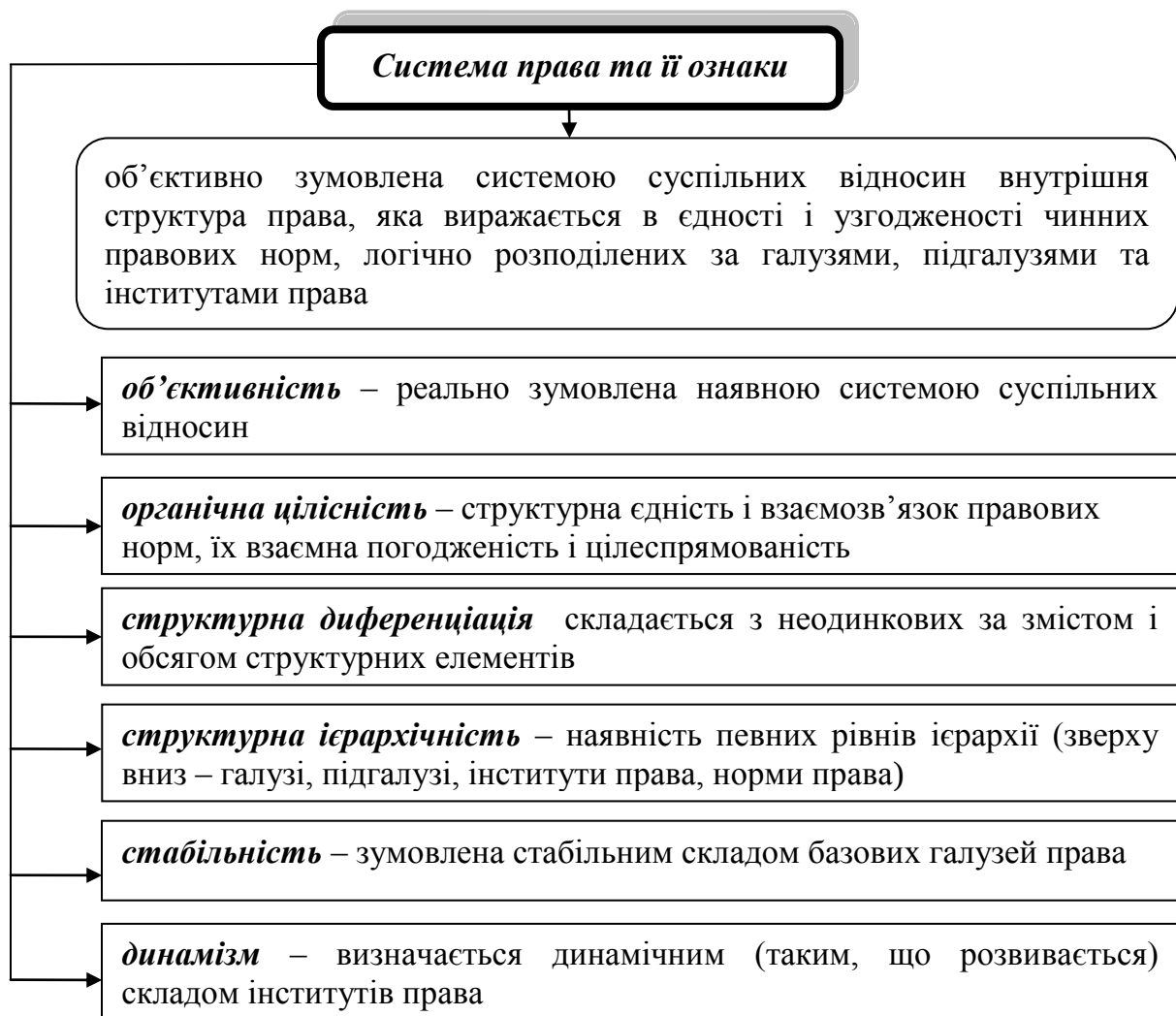
Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 233–249.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 174–187.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 142–151.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник, 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 300–316.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 386–396.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

**Предмет і метод правового регулювання як підстава
формування галузей права**

Предмет правового регулювання (матеріальний критерій) – сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами (відповідає на питання «що?»)

→ **суб'єкти** (колективні, індивідуальні)

→ **об'єкти** (предмети матеріального й духовного світу)

→ **зміст** (характер дій, діяльності)

→ **динамічні фактори** (обставини, події, випадки)

Метод правового регулювання – сукупність способів, прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини (відповідає на питання «як?»); допомагає у межах галузі права виділити підгалузі й інститути права

→ **імперативний метод** – владно-авторитарний, директивний, суворо обов'язків, побудований на засадах влади і підпорядкування, на відносинах субординації (метод «вертикалі»); передбачає **заборони, обов'язки, покарання**

→ **диспозитивний метод** – автономний, побудований на засадах автономії, юридичної рівності суб'єктів, угоди сторін, не співпорядкованості їх між собою, на відносинах координації (метод «горизонталі»); передбачає **дозволи, заохочення, рекомендації**

Правовий режим галузі права – особливий соціальний порядок, закріплений нормами права цієї галузі й зумовлений поєднанням правових засобів, які його забезпечують; **види:**

↓
за станом об'єкта правового регулювання:

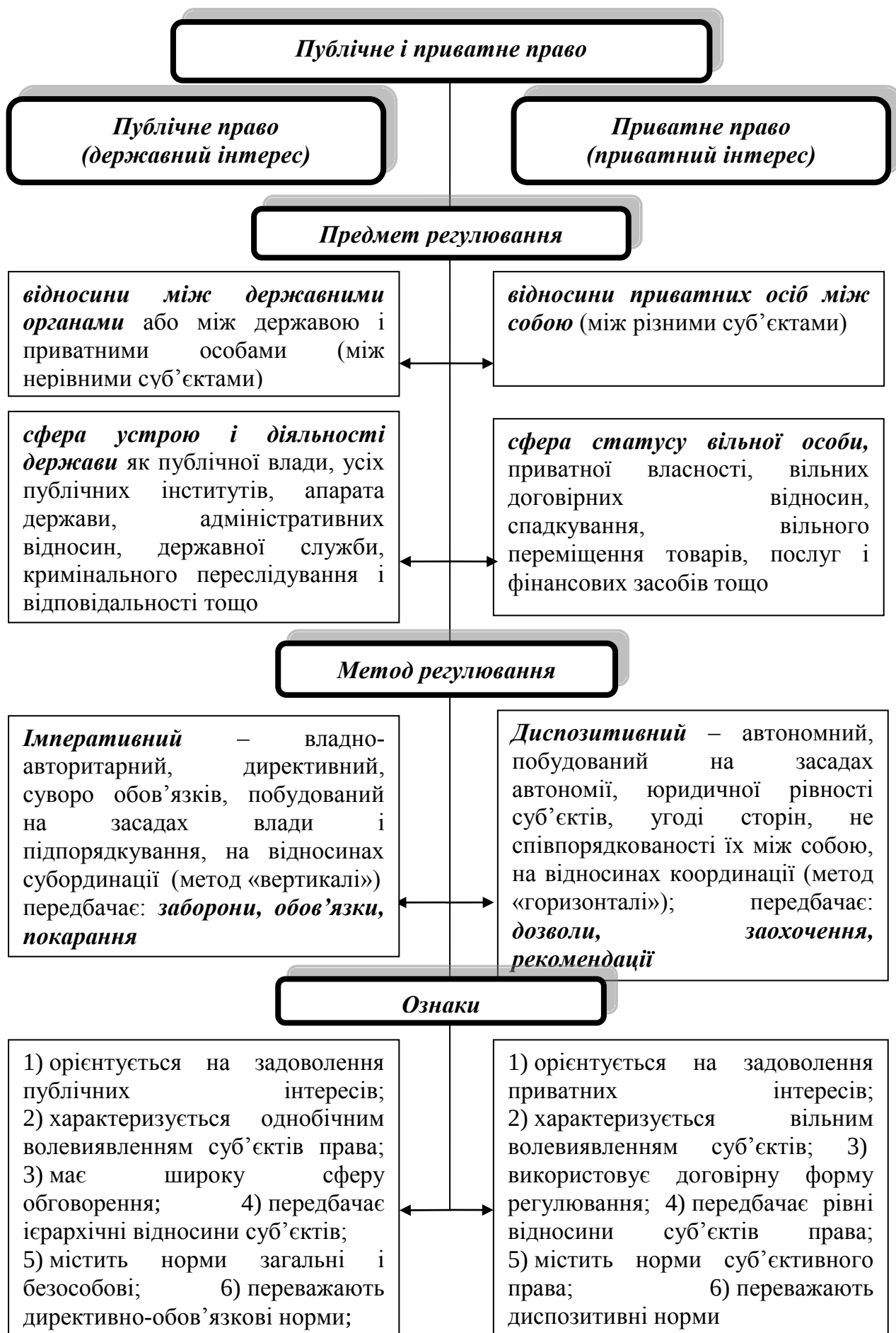
- 1) загальний
- 2) спеціальний

↓
за пріоритетом засобів:

- 1) стимулювальний
- й

↓
за терміном дії:

- 1) звичайний
- 2) надзвичайний

Галузь права

- 1) охоплює певну якісно однорідну сферу суспільних відносин
- 2) має відносно самостійну сукупність юридичних норм – диспозицій (прав і обов'язків), що визначають умови їх реалізації, та своєрідних санкцій
- 3) відзначається своєрідністю обсягу, кількістю інститутів, що її складають; наявністю чи відсутністю підгалузей права
- 4) має лише їй властивий режим правового регулювання, котрим забезпечується ефективність дії як галузі загалом, так і підгалузей та інститутів права, що утворені в її складі
- 5) є стійкою і автономною у своєму функціонуванні підсистемою системи права

Види галузей права

За фундаментальністю норм

базові (фундаментальні) – містять вихідні норми права, які регулюють первинні суспільні відносини, що мають особливу значущість для інших галузей права: конституційне, цивільне, адміністративне та ін.

спеціальні (конкретизуючі) – містять норми права, які регулюють сфери суспільних відносин, що пов'язані з первинними суспільними відносинами, їх деталізують: трудове, сімейне та ін.

За субординацією в правовому регулюванні

галузі матеріального права – прямо регулюють суспільні відносини (конституційне, цивільне та ін.)

галузі процесуального права – визначають процедуру здійснення матеріального права і похідні від нього (цивільно-процесуальне, адміністративно-процесуальне та ін.)

За поєднанням методів регулювання

комплексні – регулюють відносини використовуючи у поєднанні юридичних режимів профільних і спеціальних галузей (екологічне, медичне та ін.)

Підсистеми і підгалузі права

Підсистема права – це інтегрована принципами, завданнями і функціями, зумовлена характером інтересів сукупність інститутів і галузей права, які регулюють комплекс суспільних відносин за допомогою подібних методів правового регулювання

Підсистеми права

За предметом і методом правового регулювання

підсистема публічного права – сукупність узгоджених норм, що регулюють державні, міждержавні і суспільні відносини; структурно поділена за галузями, підгалузями, інститутами права (конституційного, адміністративного, кримінального та ін.) (конституційне, кримінальне, адміністративне, право та ін.)

підсистема приватного права – сукупність погоджених норм, що регулюють майново-вартісні відносини й особисті немайнові відносини; структурно поділена на галузі, підгалузі, інститути (цивільне, сімейне, житлове право та ін.)

підсистема матеріального права – сукупність погоджених норм, що встановлюють статус суб'єктів права, регулюють усі види суспільних відносин

За характером суспільних відносин

підсистема процесуального права – сукупність норм, що визначають процедуру здійснення матеріального права і похідні від нього (цивільно-процесуальне, адміністративно-процесуальне та ін.)

Підгалузь права – система взаємозв'язаних інститутів, що формується в межах однієї галузі права на основі спільних принципів, способів регулювання, норм, що входять до її складу

підгалузі цивільного права: право власності, зобов'язальне право, сімейне право та ін.

підгалузі фінансового права: банківське, податкове, бюджетне та ін.

підгалузі екологічного права: лісове, гірське, водне та ін.

Галузі матеріального права

Конституційне право – сукупність правових норм, що регулюють правове становище особи, основи організації суспільного і державного ладу, системи органів держави і місцевого самоврядування, механізми здійснення державної влади

Адміністративне право – система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що формуються в ході забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації, охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також у процесі здійснення ними управління соціально-економічним і адміністративно-політичним розвитком.

Цивільне право – система правових норм, що регулюють майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини й особисті права, та охороняють особисті права суб'єктів права шляхом створення умов для оцінки і відшкодування заподіяної шкоди в майновому еквіваленті.

Кримінальне право – система правових норм, що охороняють від злочинних зазіхань права і свободи людини і громадянина, конституційний лад, усі види власності, установлюють міру кримінальної відповідальності за вчинення злочинів.

Трудове право – система юридичних норм, що регулюють відносини, засновані на угоді між працівником і роботодавцем про особисте виконання працівником за оплату роботи з певної спеціальності, кваліфікації або посади, а також відносини, безпосередньо пов'язані з трудовими

Кримінально-виконавче право – система юридичних норм, що регулюють відносини між засудженими та установами, державними органами і посадовими особами, а також останніх між собою з приводу виконання вироку й іншого рішення суду, акта помилування чи акта амністії, якими призначаються, змінюються або скасовуються покарання й інші заходи кримінально-правового характеру.

Міжнародне право – система правових норм і принципів, що регулюють публічні відносини між державами (міжнародне публічне право) або приватноправові відносини між громадянами різних країн і їхніми об'єднаннями (міжнародне приватне право).

Галузі процесуального права

Конституційно-процесуальне право – система загальнообов’язкових правил поведінки (правових норм та інститутів), що регламентують суспільні відносини, пов’язані з процесом реалізації встановлених нормами конституційного права України прав і обов’язків учасників відносин; предмет конституційно-процесуального права утворюють блоки суспільних відносин (процес прийняття та внесення змін до Конституції, конституційно-процесуальні основи правового положення особи, адміністративно-територіальний процес, виборчий і референдний процеси, конституційні процедури здійснення державної влади та місцевого самоврядування, конституційно-судовий процес).

Цивільно-процесуальне право – система юридичних норм, що регулюють судочинство у справах про захист порушених і оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян, організацій та інших суб’єктів цивільних, трудових та інших правовідносин; норми також регулюють порядок виконання судових рішень.

Адміністративно-процесуальне право – система юридичних норм, що регулюють правовідносини, які складаються під час здійснення адміністративного судочинства в результаті оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності представників влади.

Кримінально-процесуальне право – система юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв’язку з провадженням у кримінальних справах, шляхом створення особливої процедури їх розслідування, розгляду і вирішення.

Господарсько-процесуальне право – система правових норм, які регулюють відносини в сфері господарської процесуальної діяльності господарського суду та інших зацікавлених осіб, пов’язаної з правосуддям і провадженням справ, які підвідомчі судам.

Виправно-трудове право – сукупність норм права, що регулюють порядок і умови відбуття покарання та застосування заходів виправно-трудового впливу до осіб, засуджених до позбавлення волі, виправних робіт, а також порядок діяльності установ, що виконують вироки, тощо.

Інститут права

система відносно відособлених правових норм у межах певної галузі права, що регулюють окрему групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин

Ознаки інституту права

регулює конкретний вид (частину) суспільних відносин

характеризується специфічністю засобів правового регулювання

має відносну самостійність, незалежність від інших інститутів права

має можливість формувати загальні поняття у власних межах

Види інститутів права

За галузевою належністю

інститути конституційного права (інститут громадянства, інститут президентства, інститут виборів)

інститути цивільного права – інститут представництва, інститут дарування)

Залежно від елементного складу

прості – прямо поєднують подібні норми права у межах галузі права

складні – складаються з подібних норм, об'єднаних за допомогою декількох простих інститутів, що мають самостійне значення

За функціональною роллю в правовому регулюванні

регулятивні (інститут міни)

охоронні (інститут кримінальної відповідальності)

За субординацією в правовому регулюванні

інститути матеріального права (інститут підряду)

інститути процесуального права (порушення провадження у справі)

Лекція 6. НОРМИ ПРАВА

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про норми права, їх зміст, структуру, види, форми й способи викладу в статтях нормативно-правових актів й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття «норма права». Ознаки юридичних норм.
2. Види (класифікація) юридичних норм. Спеціалізовані (нетипові) норми права.
3. Структура юридичної норми. Види диспозицій, гіпотез, санкцій юридичних норм. Структура норми права і норми-розпорядження.
4. Юридична норма та нормативно-правовий припис.
5. Форми викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів. Способи викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів.

Ключові поняття: норма права, види юридичних норм, спеціалізовані (нетипові) норми права, структура юридичної норми, гіпотеза, диспозиція, санкція, норми-розпорядження, нормативно-правовий припис, форми викладу юридичних норм, способи викладу юридичних норм у статтях нормативно-правових актів.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 217–232.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 158–173.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 203–224.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 284–299.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 365–385.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Норми права

це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки (зразок, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу.

Ознаки норм права

1) правило поведінки регулятивного характеру, норма права вводять нове правило, фіксують найтипівіші соціальні процеси і зв'язки

2) загальнообов'язкове правило поведінки – норма права виходить від держави, має сприйматися як керівництво до дії

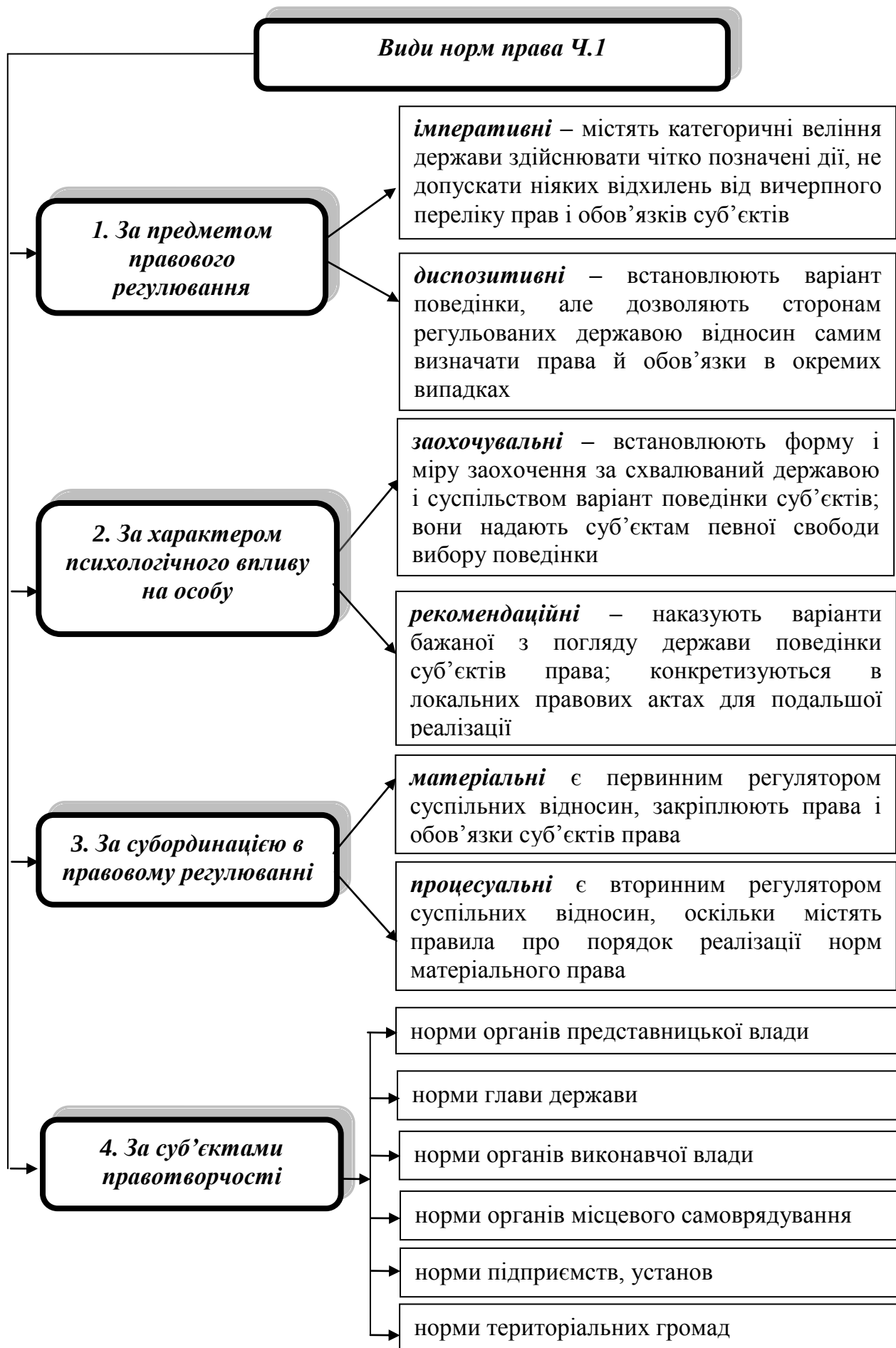
3) правило поведінки загального характеру – норма права має загальний, неперсоніфікований характер, поширюється на усіх, хто є учасником правовідносин, регульованих нормою

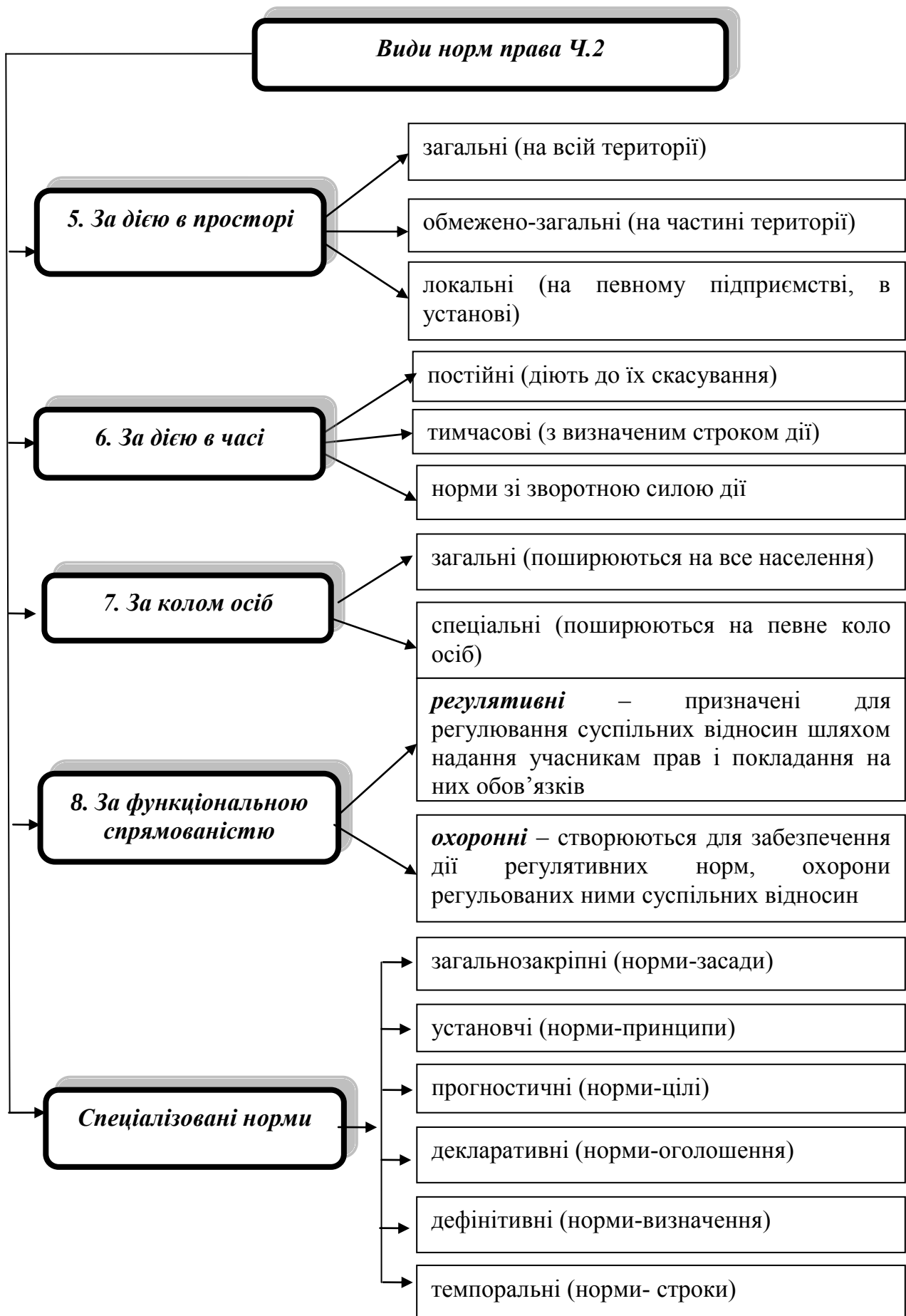
4) формально визначене правило поведінки представницько-зобов'язувального характеру; норма права чітко позначає обставини, що спричиняють правові наслідки, якості, властиві учасникам правовідносин; закріплює їх права і обов'язки, а також юридичну відповідальність (санкції), котра (котрі) застосовується у випадках їх

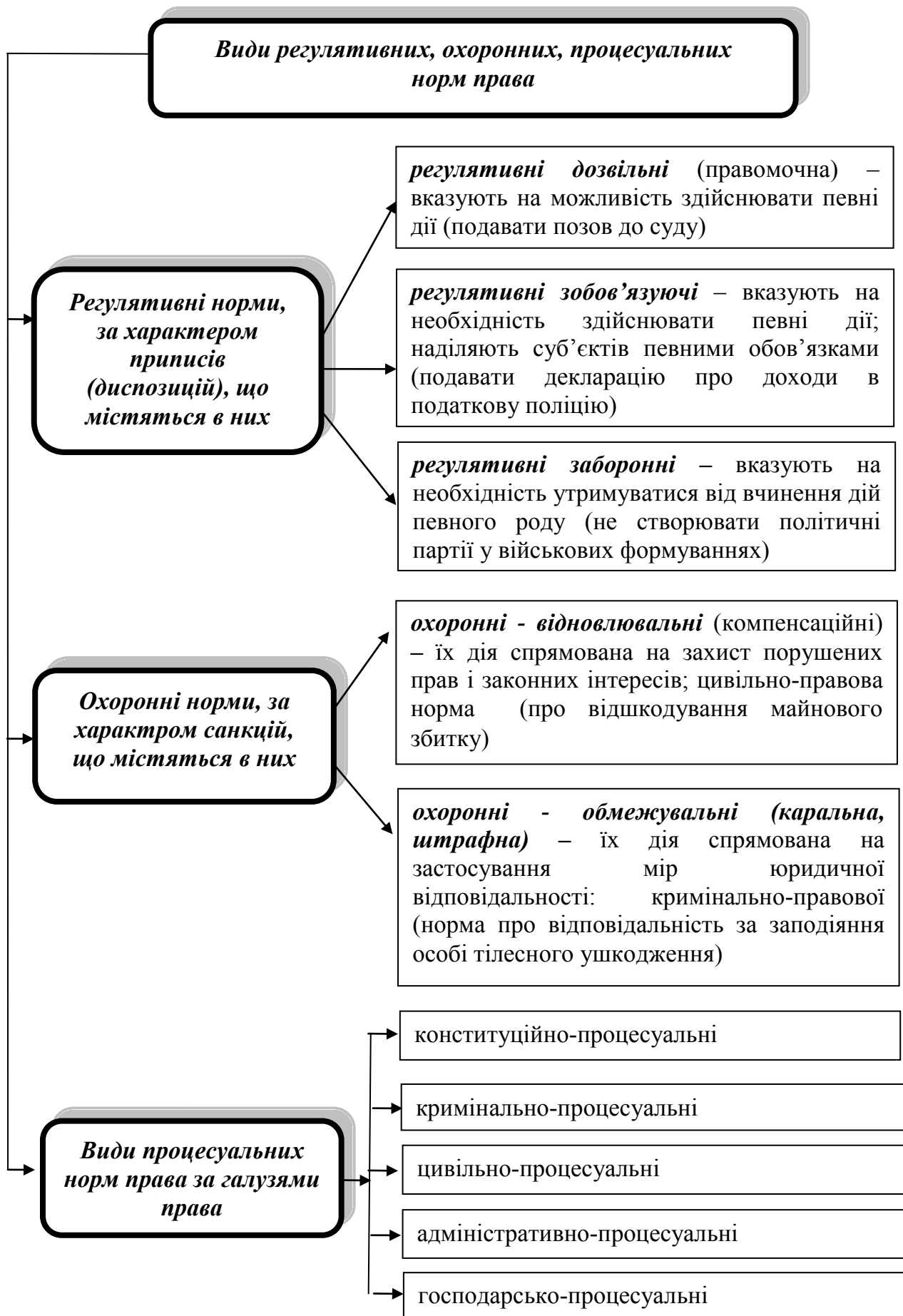
5) правило поведінки ухвалено в суворо встановленому порядку – норма права видається уповноваженими на те суб'єктами в межах їх компетенції і відповідно до певної процедури: розробка, обговорення, прийняття, набуття чинності, зміна або скасування чинності

6) правило поведінки, забезпечене всіма заходами державного впливу аж до примусу

Види спеціалізованих норм права Ч.1

Загальнозакріпні норми, або норми-засади – нормативні приписи, які закріплюють первинні основи суспільного і державного ладу; в узагальненому вигляді виражають певні елементи регульованих відносин, що набувають конкретизації в інших нормах (напр., норми загальної частини кримінального права вказують на деякі однакові ознаки злочину, покарання, умови звільнення від покарання та ін.

Установчі норми, або норми-принципи – нормативні приписи, які формулюють незаперечні вимоги загального характеру, що належать до усіх або більшості інститутів або норм галузі права (наприклад, норми-принципи закріплені в Конституції і законах України: принцип верховенства права, принцип незалежності суддів та ін.

Прогностичні норми, або норми-цілі – нормативні приписи, які містять прогнози розвитку правової системи, цілі і завдання галузей та інститутів права; вони служать нормами-еталонами, які дозволяють установити відповідність цілей і засобів конкретних правових приписів об'єктивним закономірностям суспільного розвитку (наприклад, ст. 1 Конституції України говорить: «Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою»)

Декларативні норми, або норми-оголошення – нормативні приписи, які містять положення програмного характеру, що вказують на предмет регулювання, закріплювальні цілі та мотиви *видання* нормативного акта; вони містяться в преамбулах законодавчих актів (наприклад, абзац 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є декларативною нормою: охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова постійного економічного і соціального розвитку України)

Дефінітивні норми, або норми-визначення – нормативні приписи, які містять визначення правових категорій і понять; вони вносять ясність у нормативно-правовий акт, інформують і орієнтують правозастосувача

Темпоральні норми, або норми-строки – нормативні приписи, що визначають час настання, протікання або припинення дії, яка спричиняє певні юридичні наслідки; строки можуть бути матеріальними (термін реєстрації шлюбу – через місяць після подання особами заяви про реєстрацію шлюбу) і процесуальними (строк касаційного оскарження прокурора – протягом місяця від дня проголошення постанови або рішення суду апеляційної інстанції)

Види спеціалізованих норм права. Ч.2

Норми-преюдиції – це нетипові нормативні приписи, які виключають заперечування вже доведеного факту; це встановлене процесуальним законом правило звільнення від доказування обставин, встановлених в мотивувальній частині судового рішення у цивільній, господарській, адміністративній справі, при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини; преюдиція є похідною категорією від фактичної презумпції істинності судового рішення

Норми-презумпції – це закріплене в нормативно-правовому акті припущення щодо певного юридичного стану або явища; презумпції характеризуються тим, що вони не можуть бути індивідуалізовані в актах застосування норм права і використовуються виключно в нормативних актах

Норми-фікції – це закріплені у правових актах нормативні приписи, які умовно проголошують факт (або обставину), що не є встановленим

Оперативні норми (норми інструменти) – норми, яку відіграють підсобну роль, визначаючи час набрання чинності нормативно-правовим актом, його поширення на нове коло або нові відносини осіб.

Колізійні норми (норми-арбітри) – спеціалізовані правові норми, що розв'язують юридичні колізії або встановлюють принципи й умови їх розв'язання; колізійні норми виступають арбітрами у спорах між нормами різних правових систем або правових актів; колізійні норми різноманітні за змістом, соціальною спрямованістю, галузевою належністю, формами вираження, способами розв'язання та іншими класифікаційними критеріями

норми-домінанти – виражають юридичний пріоритет при зіткненні норм

норми-заборони й обмеження – запобігають колізійним ситуаціям

процесуальні норми – установлюють процедури подолання розбіжностей і розв'язання спорів

норми-санкції – застосовуються при порушенні зазначених норм

Структура матеріальних норм права

це внутрішня будова норми права, що виражається в її поділі на складові елементи, нерозривно пов'язані між собою

Елементи норми права

Гіпотеза (припущення) – частина норми права, що вказує, за яких обставин норма вступає в дію; відповідає на питання:
Де? Коли? У якому випадку? За яких умов?

Диспозиція (розпорядження) – частина норми права, у якій формулюється саме правило поведінки, права і обов'язки

Санкція (стягнення) – частина норми, що встановлює заходи (вид і розміри) державного примусу, які застосовуються при її порушенні.

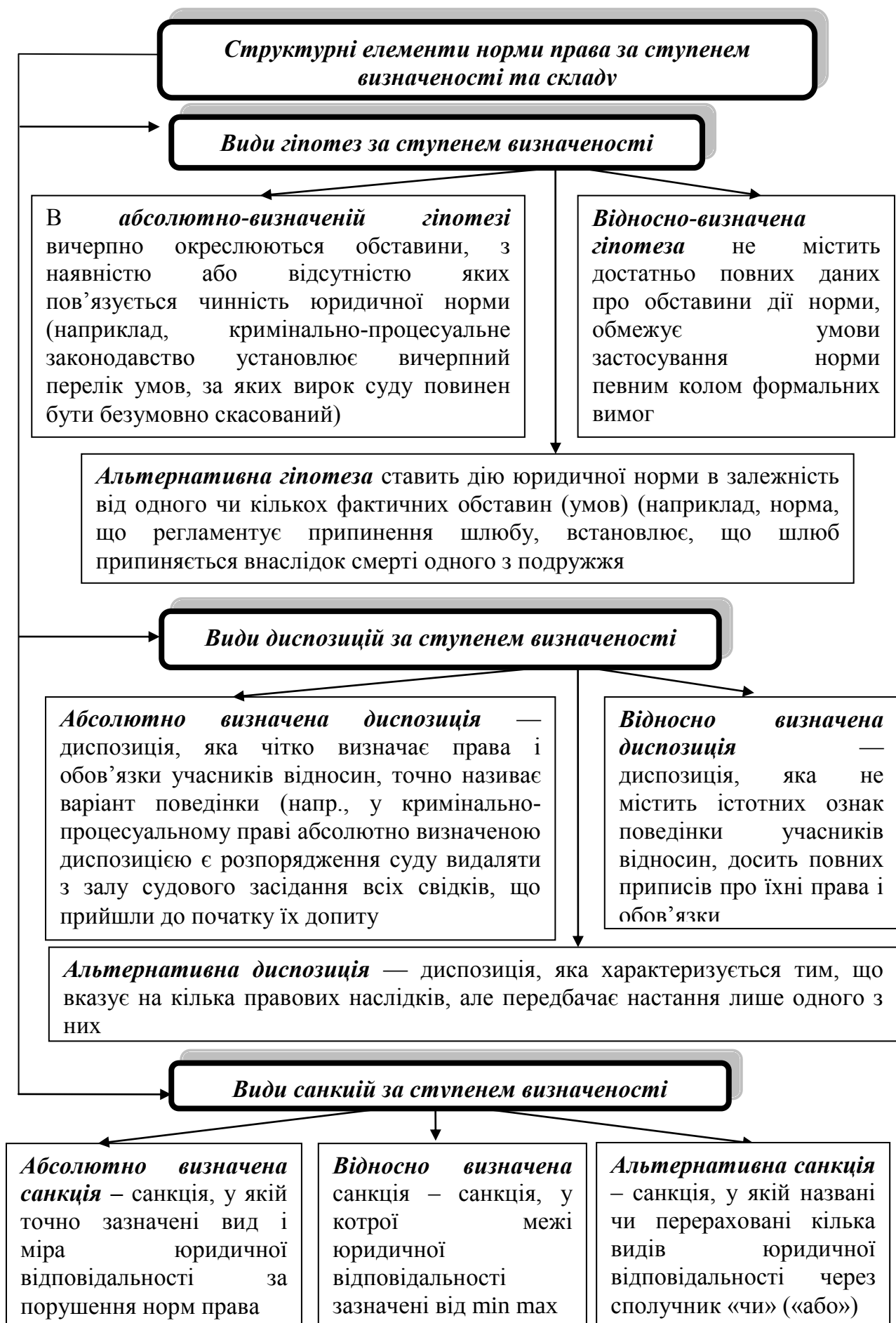
Норма – припис

це цільне, логічно і граматично вивершене імперативне судження (веління) загального характеру, формально закріплене в тексті нормативно-правового акта

У регулятивних нормах
гіпотеза - диспозиція

В охоронних нормах
диспозиція - санкція

«якщо – то»

Способи (форми) викладу норм права в статтях нормативно-правових актів

Способи викладу норм права в статтях нормативно-правових актів за повнотою викладу

Повний – у статті містяться всі необхідні елементи норми права без відсилань до інших статей. Наприклад, у ст. 99 Житлового кодексу України зазначені всі елементи: «У разі припинення дії договору наймання житлового приміщення (одночасно припиняється дія договору піднаймання), піднаймач і члени його сім'ї (а також тимчасові мешканці) зобов'язані негайно звільнити займане приміщення»

Відсильний – у статті містяться не всі елементи норми права, для їх заповнення є відсилання до інших статей цього акта, де містяться недостатні відомості. Наприклад, ст. 138 «Оголошення розшуку обвинувачуваного» Кримінально-процесуального кодексу України говорить: «Коли місце перебування особи, щодо якої винесена постанова про притягнення її в справі як обвинуваченого, не встановлене, слідчий оголошує її розшук. При наявності підстав, передбачених у статті 155 цього Кодексу, слідчий може обрати щодо обвинуваченого, який розшукується, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою»

Бланкетний — у статті міститься відсилання не до якогось конкретного нормативного припису цього закону, а до іншого нормативного акту (більш високої чи нижчої юридичної сили) або до міжнародного акта, який ратифікований парламентом і накладає на державу обов'язки, для виконання яких потрібно прийняття внутрішньодержавних актів. Такого роду стаття є «бланком», що заповнюється іншим законом, джерелом права.

Способи викладу норм права в статтях нормативно-правових актів за рівнем узагальнення

Казуїстична – зміст норми розкривається індивідуальними поняттями через певні факти, випадки, ознаки тощо

Абстрактний – зміст норми розкривається загальними, абстрактними, не індивідуалізованими поняттями

Лекція 7. ПРАВОВИЙ АКТ. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про правовий і нормативно-правовий акт, їх єдність і відмінність, види нормативно-правових актів, їх дію в часі, просторі та за колом осіб, і здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Правовий акт. Поняття нормативно-правового акта. Види нормативно-правових актів.
2. Поняття і ознаки закону. Законодавчий процес. Види законів.
3. Дія нормативно-правового акта в часі, просторі і за колом осіб.
4. Нормативно-правові акти у сучасній Україні (загальна характеристика).
5. Поняття підзаконного нормативно-правового акта. Підзаконний нормативний акт місцевого значення: види, ознаки, вступ у дію.

Основні поняття: правовий акт, нормативно-правовий акта, закон, законодавчий процес, дія нормативно-правового акта в часі, дія нормативно-правового акта просторі, дія нормативно-правового акта за колом осіб, офіційні джерела, оприлюднення законів, Конституція України, підзаконний нормативно-правовий акт, корпоративний нормативний акт.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс/ під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 278–306.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 195–209.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 171–188.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 368–388.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 344–353.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Правовий акт

документ, що є зовнішньою юридичною формою закріплення змістовних елементів правової системи (норм права, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб та ін.)

Види правових актів

нормативно-правовий акт — це письмовий документ, який прийнятий компетентним органом держави або уповноваженим суб'єктом і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права, містить розпорядження загального характеру і постійної дії, розрахований на багаторазове застосування

акти застосування норм права — акти державних та інших уповноважених органів, посадових осіб, які містять державовладні, персоніфіковані рішення з конкретних юридичних справ — вирок суду, рішення про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності та ін

інтерпретаційні акти — акти тлумачення норм права (наприклад, рішення Конституційного суду України про офіційне тлумачення Конституції)

акти реалізації прав та обов'язків (індивідуально-правові договори, заповіти)

Види:

- 1) письмовий (акт документ)
- 2) усний (заяви, накази)
- 3) конклюдентний (акт—дія)

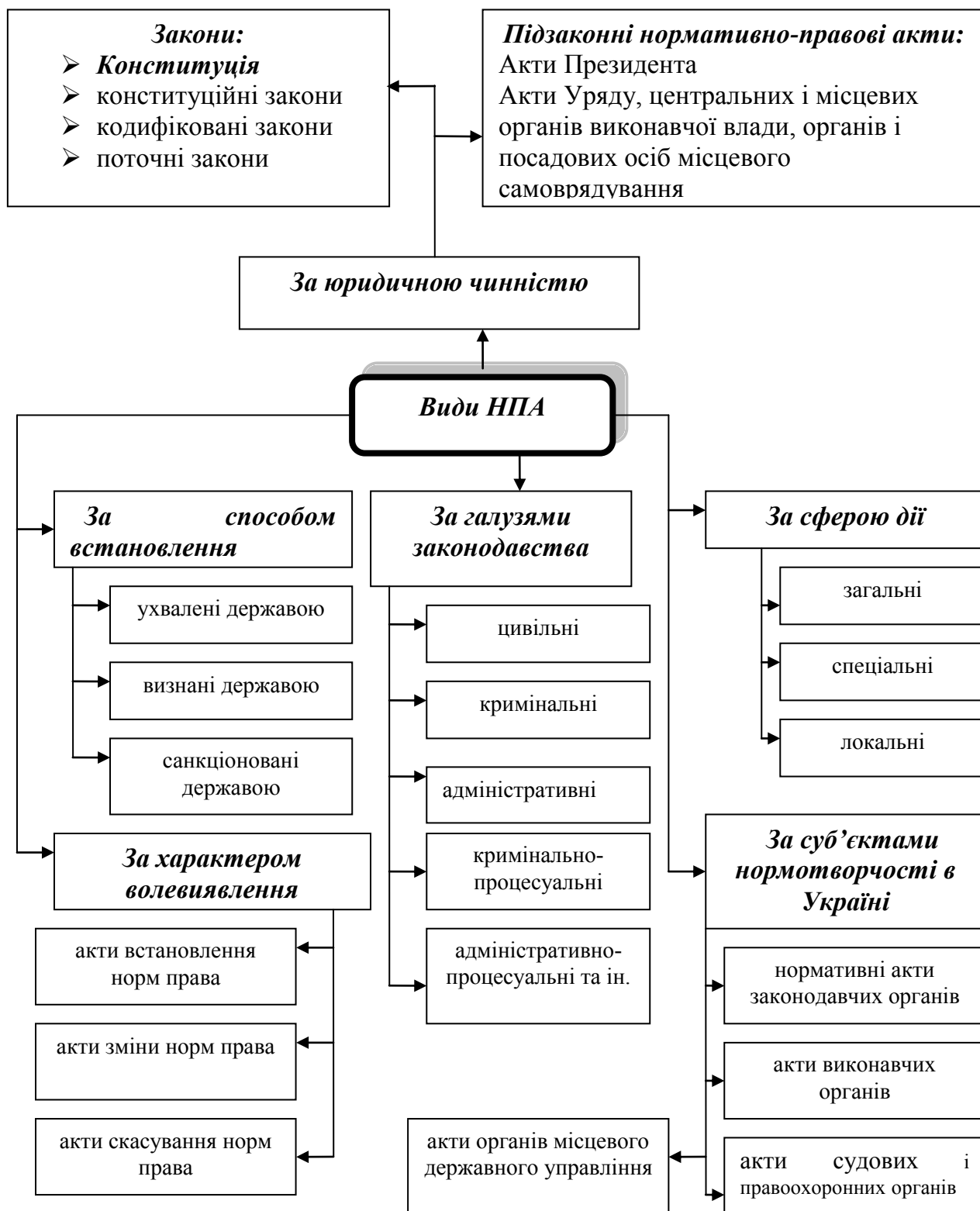

Нормативно-правовий акт

це письмовий документ, який прийнятий компетентним органом держави або уповноваженим суб'єктом і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права, містить розпорядження загального характеру і постійної дії, розрахований на багаторазове застосування.

Ознаки нормативно-правового акта

- 1) приймається чи скасовується уповноваженими органами держави (правотворчими органами) або народом (референдум)
- 2) регулюють найбільш значущі, ключові суспільні відносини, встановлюють їх відправні засади
- 3) завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав і обов'язків
- 4) відповідає Конституції, міжнародним договорам держави, не суперечить актам вищої юридичної сили
- 5) приймається у формах, встановлених для кожного із суб'єктів правотворчості Конституцією, а також законами про нормативно-правові акти
- 6) складається з дотримання правил нормотворчої техніки – має форму письмового акта – документа і суворо визначені реквізити
- 7) приймається з дотриманням визначеної процедури
- 8) доводиться до відома населення у встановленому законом порядку: публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка

Закон

нормативний акт, прийнятий органом законодавчої влади або всенародним референдумом, що має вищу юридичну чинність і містить первинні правові норми

Ознаки закону

1) приймається чи скасовується уповноваженим органом держави (представницьким органом) або народом (референдум), тобто тільки тими суб'єктами, які є носіями державного суверенітету

2) має вищу юридичну чинність, усі інші акти повинні йому відповідати

3) регулює найбільш значущі, ключові суспільні відносини, встановлює їх відправні засади

4) в ідеалі виражає волю та інтереси народу

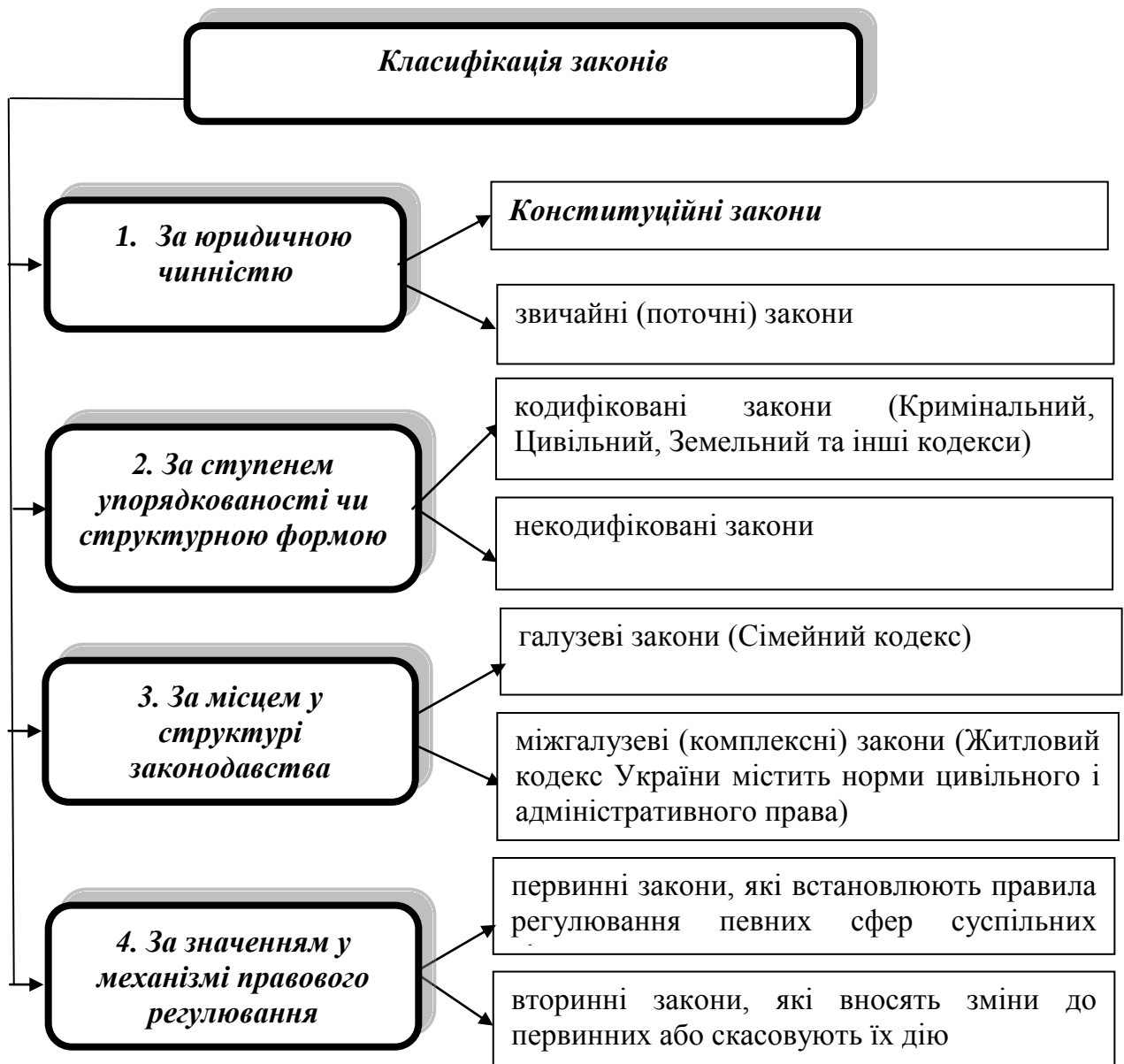
5) завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав і обов'язків

6) складається з дотримання правил нормотворчої техніки – має форму письмового акта – документа і суворо визначені реквізити

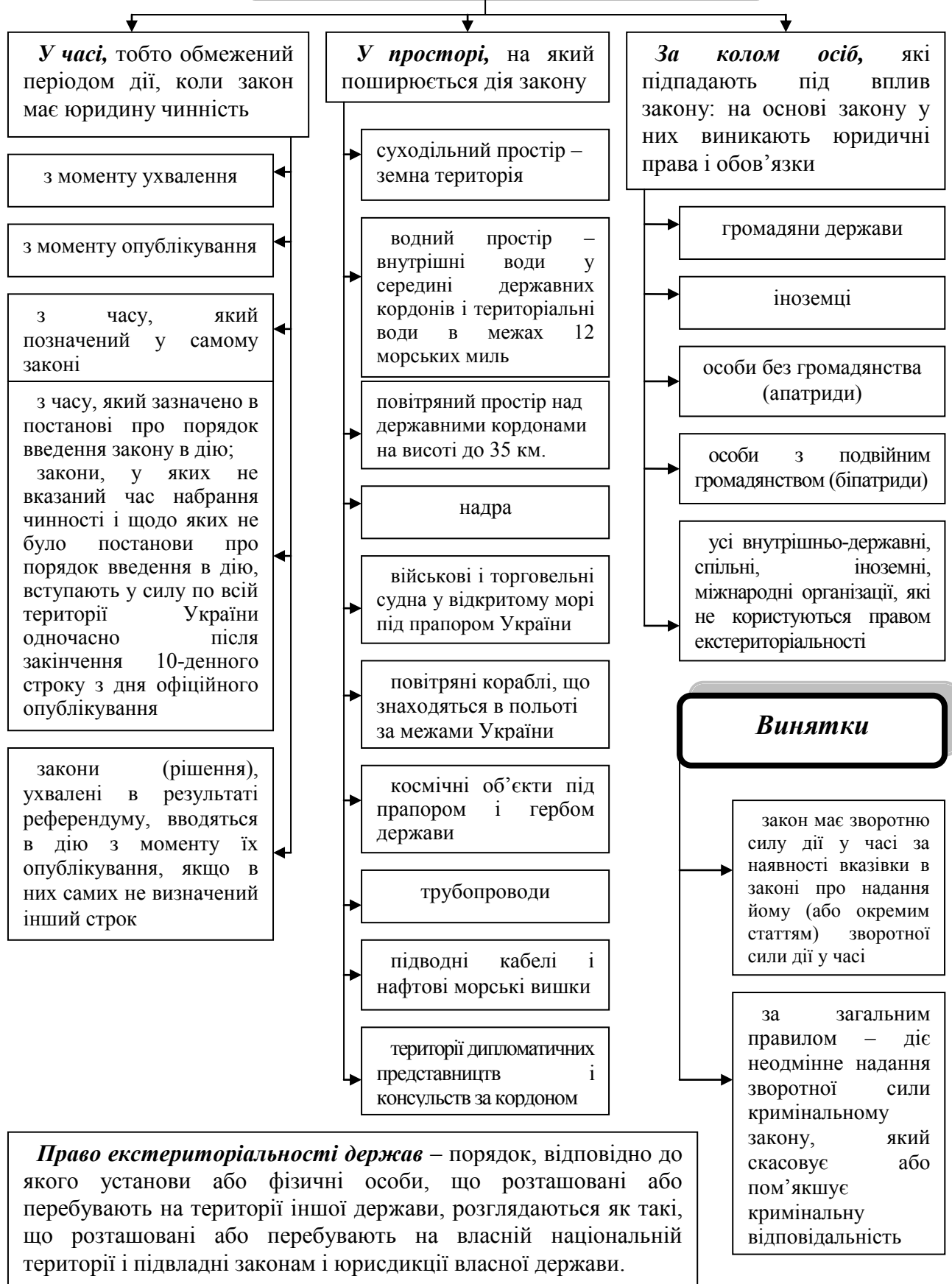
7) приймається з дотриманням визначеної процедури

8) доводиться до відома населення у встановленому законом порядку – публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка

Дія нормативно-правового акта

Підзаконний нормативно-правовий акт

нормативний акт, який видається на основі закону, відповідно до закону і спрямований на його виконання шляхом конкретизації законодавчих приписів або встановлення первинних норм

Види підзаконних нормативно-правових актів

1. Загальні (поширюються на всіх)

акти парламенту (постанови)

акти уряду (постанови)

акти Президента (укази)

2. Відомчі (поширюють дію на організації й осіб)

акти міністерств (укази, інструкції, положення, правила)

акти державних комітетів (постанови, правила, укази, рішення)

3. Міжвідомчі (поширюють дію на ряд міністерств, інших органів виконавчої влади, органів державного управління і місцевого самоврядування)

низка актів Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства юстиції та деяких інших міністерств і мають міжвідомче значення

4. Місцеві (мають територіально обмежену дію)

акти, прийняті колективними суб'єктами безпосередньої місцевої демократії: а) у порядку місцевого референдуму; б) шляхом голосування на загальних зборах громадян; в) територіальними громадами

акти місцевого самоврядування (рішення)

акти місцевої виконавчої влади (розпорядження голів місцевих державних адміністрацій; акти відділів, управлінь)

5. Локальні (корпоративні)

акти управління, прийняті в державних і комерційних підприємствах, установах та інших організаціях (накази, інструкції та

Указне право

указне право містить два складники:

- 1) надане конституцією право глави держави видавати укази
- 2) система правових норм, що містяться в указах, ним виданих

Види указів Президента

1. За юридичною силою

Нормативні – містять норми права, що у сукупності складають указне право (наприклад, указ Президента України про Проходження громадянами України військової служби за контрактом в Управлінні державної охорони України)

Піднормативні (індивідуальні) – не містять норми права, є актами застосування норм права (укази: про призначення на посаду, нагородження)

2. За правовою природою повноважень

ухвалені в межах власних повноважень

ухвалені на основі повноважень, делегованих парламентом

Ознаки нормативних указів президента

1) посідають пріоритетне місце в ієрархії підзаконних нормативних актів

2) характеризуються багатоаспектністю й об'ємністю регулювання суспільних відносин залежно від масштабності функцій і повноважень президента

3) загальнообов'язкові на всій території країни

4) відповідають Конституції та іншим законам держави

5) сполучають одноособовий порядок ухвалення з колегіальністю підготовки, попереднього розгляду, посвідчення та відповідальності за виконання

Відомчий нормативно-правовий акт

підзаконний нормативний акт, що ухвалюється в межах компетенції того чи того органу виконавчої влади (міністерства, комітету та інших відомств) і містить вторинні (похідні) норми, які розкривають і конкретизують первинні норми, приймаються на їх основі, спрямовані на їх виконання

Види відомчих нормативно-правових актів

Наказ міністра – нормативно-правовий акт у межах компетенції конкретного міністерства, що містить вторинні (похідні) норми, які розкривають і конкретизують первинні норми, приймаються на їх основі

Положення – нормативно-правовий акт, що встановлює структуру і функції якого-небудь органу чи визначає порядок якої-небудь діяльності

Інструкція – нормативно-правовий акт, що встановлює порядок застосування акта законодавства, прийнятого вищим органом, або порядок застосування власного акта, а також порядок здійснення якої-небудь діяльності

Правила – збір правових норм, що регламентують здійснення певного виду діяльності

Корпоративний нормативний акт

це акт-документ органу управління корпорації, що містить корпоративні норми, спрямовані на саморегуляцію відносин, що складаються в ній, шляхом конкретизації приписів нормативно-правових актів, виданих законодавцем, а також вищими правотворчими органами, з якими він знаходиться у відносинах службової підпорядкованості

Ознаки корпоративних нормативно-правових актів

- 1) має правотворчий характер: корпоративні норми в ньому встановлюються, змінюються і припиняються
- 2) видається органом (посадовою особою) управління корпорації лише в межах своєї компетенції
- 3) доводиться до виконавців відповідно до додержання необхідного законом порядку, якщо такий встановлено
- 4) відповідає Конституції країни, законодавству, а також нормативним актам, що мають більшу юридичну силу
- 5) має форму письмового акта-документа з певними реквізитами

Види корпоративних нормативно-правових актів

1. За суб'єктами

акти колективів підприємств, акціонерів у вигляді актів корпоративних референдумів, актів загальних зборів

акти виконавчих органів корпорацій — рад директорів, правлінь, рад підприємств тощо

акти керівників корпорацій, прийнятих у порядку єдиноначальності.

1. За галузевою ознакою

фінансові корпоративні акти регулюють фінансову діяльність корпорації

адміністративні корпоративні акти регулюють сферу управління

трудові корпоративні акти регулюють сферу застосування праці

регулюють майнову сферу в межах корпорації тощо

Нормативно-правовий договір

спільний акт-документ двох або більше правотворчих органів, що містить нові правові норми загального характеру, які встановлюються за їх добровільним, взаємопогоджуваним волевиявленням, з метою врегулювання якої-небудь життєвої ситуації, служить підставою для видання правових актів, здійснення інших юридично значущих дій і забезпечується державою відповідно до закону

Ознаки нормативно-правового договору

- 1) має погоджувальний, нормативний і добровільний характер
- 2) передбачає обов'язковість установлених договорами правових норм і принципів для третіх осіб
- 3) підлягає офіційному опублікуванню
- 4) забезпечується державою відповідно до закону
- 5) є письмовим актом-документом за формою зовнішнього вираження
- 6) має публічно-вольовий характер
- 7) має особливу, суворо формальну процедуру прийняття і спеціальний порядок розгляду спорів, конфліктів, пов'язаних з виконанням
- 8) укладається в порядку, встановленому нормативними актами певної країни
- 9) предмет договору
- 10) зміна виконання чи відмовлення від виконання договірних умов в односторонньому порядку неприпустимі за будь-яких обставин
- 10) на відміну від закону нормативно-правовий договір зазвичай має комплексний характер, виступає одночасно як джерело декількох галузей права

Лекція 8. ПРАВОТВОРЕННЯ І ПРАВОТВОРЧІСТЬ

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття, зміст і співвідношення правотворення, правотворчості, законотворчості, принципи, функції, види, стадії правотворчості, і здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Правотворчість: поняття, ознаки, види. Правотворення, правотворчість і законотворчість.
2. Принципи і функції правотворчості. Стадії правотворчого процесу.
3. Види і форми правотворчості держави. Законотворчість як особливий вид правотворчості. Види і форми правотворчості громадянського суспільства. Особливості правотворчої діяльності в Україні.
4. Поняття правотворчої техніки, її склад (правова термінологія, правові конструкції, правові презумпції, правові фікції тощо). Юридична стилістика.

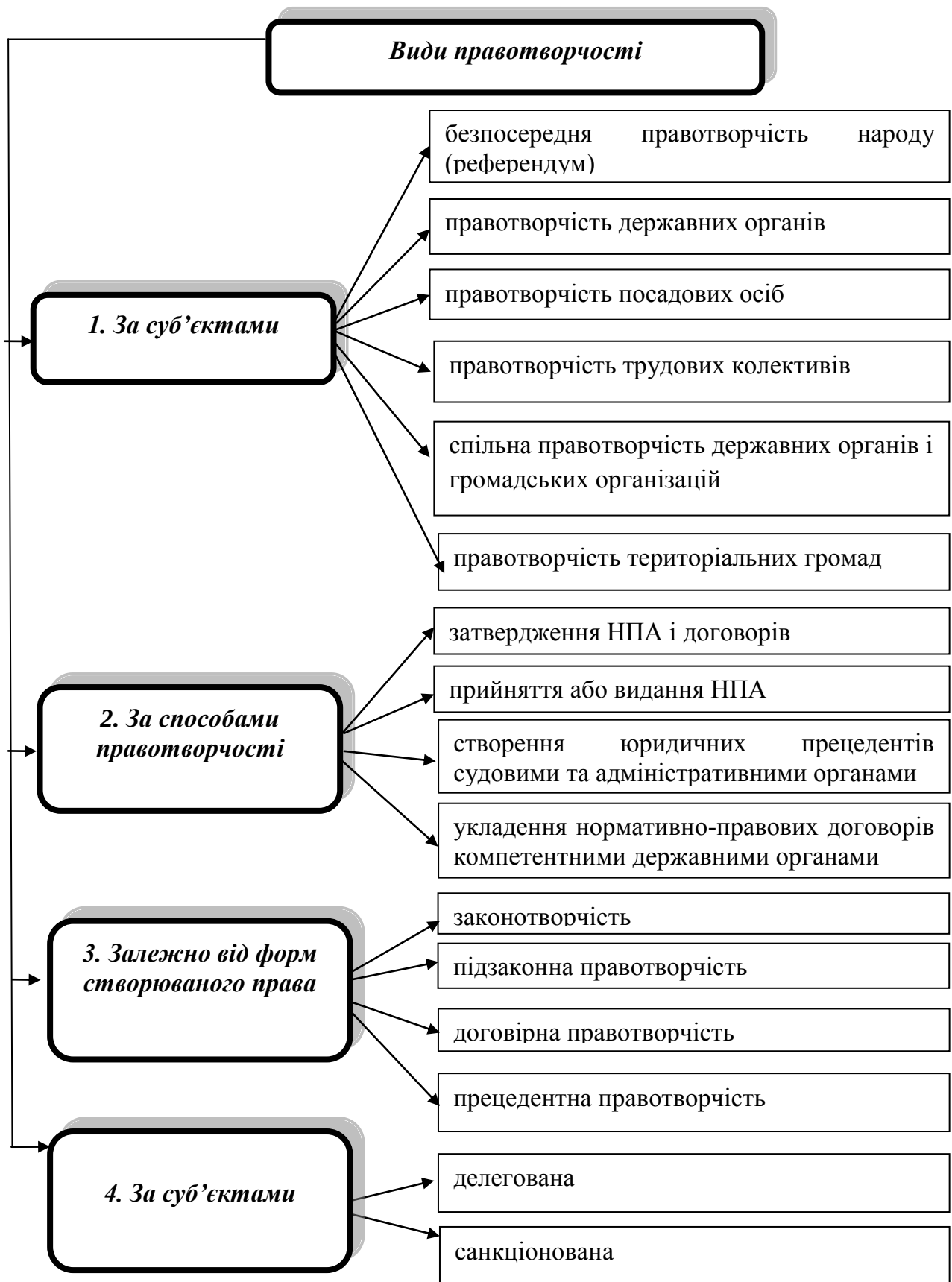
Основні поняття: правотворчість, правотворення, законотворчість, правотворчий процес, правотворча техніка, правова термінологія, правові конструкції, правові презумпції, правові фікції, юридична стилістика, правотворчість держави, правотворчість громадянського суспільства, правотворча діяльність.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 263–296.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 210–220.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 189–202.
4. Скаун О.Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 348–367.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 354–364.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Види правотворчості громадянського суспільства

1. Законотворчість громадянського суспільства (народу) референдум

Результати всеукраїнського референдуму 1991 р.

2. Підзаконне нормотворення суб'єктів громадянського суспільства

1) у порядку місцевого референдуму

2) територіальних громад

3) органів місцевого самоврядування (Рад, їх виконавчих комітетів і виборних посадових осіб)

4) громадських організацій, профспілок

Про всеукраїнський референдум. Закон України прийнятий 26.01.2021 р.

Стаття 1. Всеукраїнський референдум є формою безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень шляхом голосування у випадках і порядку, встановлених Конституцією України та цим Законом.

Стаття 3. Предмет всеукраїнського референдуму

1. Предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання:

1) затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України;

2) загальнодержавного значення;

3) про зміну території України;

4) про втрату чинності законом України або окремими його положеннями.

2. Не можуть бути предметом всеукраїнського референдуму питання:

1) що суперечать положенням Конституції України, загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, закріпленим насамперед Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, протоколами до неї;

2) що скасовують чи обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації;

3) спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;

4) щодо питань податків, бюджету, амністії;

5) віднесені Конституцією України і законами України до відання органів правопорядку, прокуратури чи суду.

3. На всеукраїнський референдум може виноситися одне питання.

Види форм участі народу в правотворчому процесі

безпосередні (самостійні) форми участі народу

референдум

народна правотворча ініціатива

полягає у визнанні та здійсненні народом права пропонувати до прийняття проекти правових актів (на місцевому та загальнодержавному рівнях) шляхом внесення громадянами країни відповідного проекту до представницького органу або винесення його на референдум

опосередковані форми участі громадян

публічні громадські обговорення проектів правових актів (громадські слухання, конференції, форуми)

діяльність консультативно-дорадчих органів

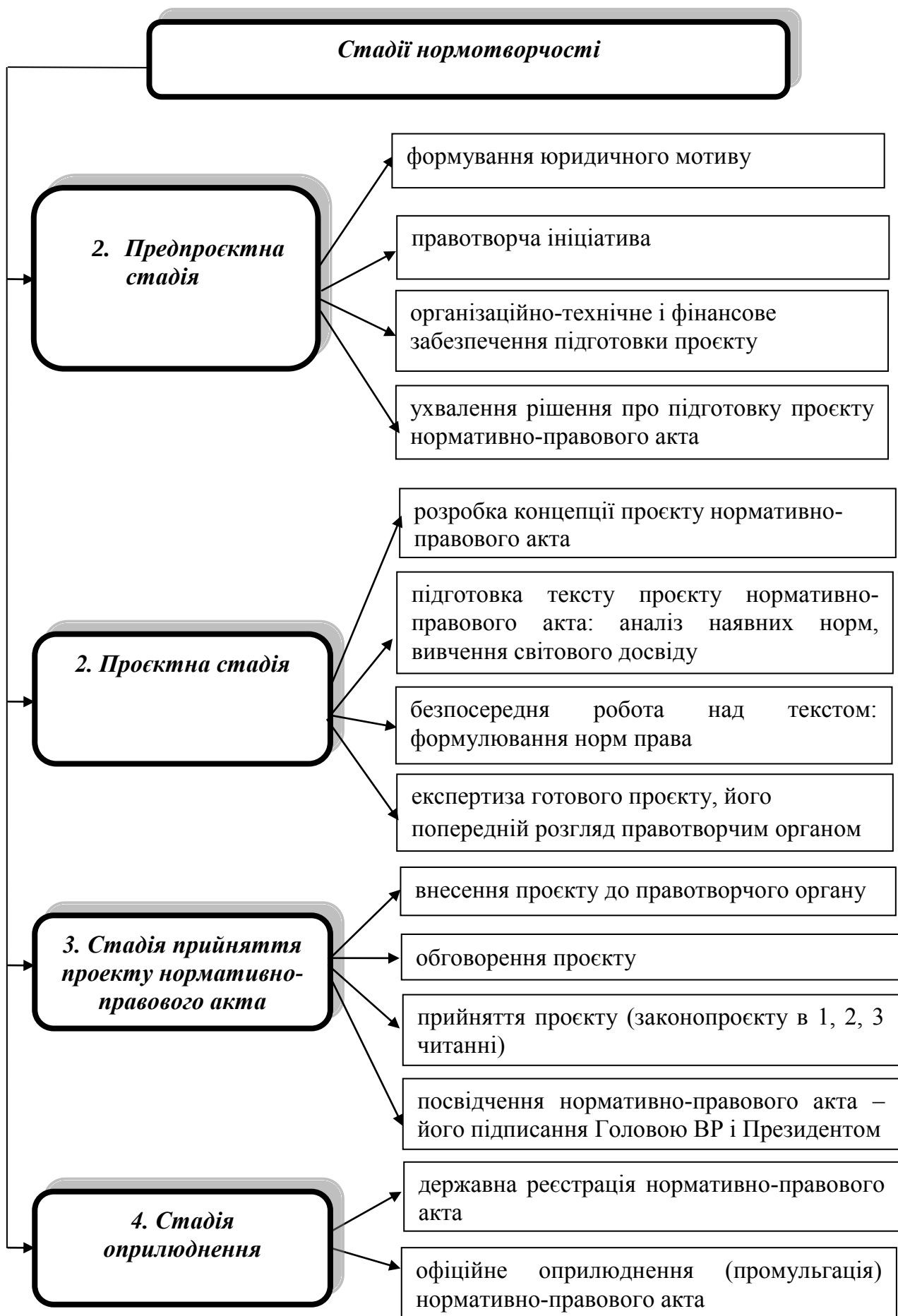
лобістська діяльність

проведення громадських акцій з метою вплинути на процес правотворчості

проведення плебісцитів, опитувань громадян з тих чи тих питань загальнодержавного чи місцевого значення

Нормотворча техніка

– це система засобів і правил вираження та закріплення змісту нормативно-правових актів, використання якої забезпечує ясність, точність, чіткість і несуперечливість цих актів

Ознаки

1. Є різновидом юридичної техніки, яка охоплює всю сукупність засобів і правил вираження та закріплення змісту юридичних актів; її безпосереднім предметом є юридичні акти-документи

2. Її використання спрямоване на створення ясних, точних, чітких і несуперечливих нормативно-правових актів

3. Нормотворча техніка включає відповідні:

- засоби (юридична термінологія, юридичні конструкції, способи викладення НПА тощо)
- правила (технічні норми, які встановлюють вимоги до вираження й закріплення змісту НПА)

4. Нормотворча техніка заснована на накопичених знаннях і досвіді

5. За видами актів, при створенні яких використовується нормотворча техніка, розмежовують:

- законодавчу техніку
- техніку творення підзаконних НПА

Групи засобів і правил

Філологічні засоби і правила, які забезпечують стислість, зрозумілість, точність мови нормативно-правового акта і передбачають використання таких засобів, як слова, словосполучення, речення, аббревіатури, розділові знаки

Логічні правила та засоби, що забезпечують послідовність і несуперечливість нормативно-правового акта і передбачають використання зокрема таких засобів, як поняття, судження, умовиводи

Структурні засоби і правила, які забезпечують поділ нормативно-правового акта та його структурні елементи (преамбула, основна частина, прикінцеві та перехідні положення, додатки)

Засоби і правила оформлення документів (реквізитами є: вид акта; назва суб'єкта нормотворчості; найменування НПА; підпис посадової особи; дата і місце прийняття, номер акта)

Засоби і правила, що відповідають за системні зв'язки нормативно-правових актів

Спеціально-юридичні засоби і правила (термінологія, юридична конструкція, презумпція, фікція)

Спеціально-юридичні засоби і правила нормотворчості

Термінологія законодавства – це сукупність термінів, які застосовуються в законодавстві; **термін** – це слово або усталене словосполучення, що позначає поняття, яке використовується при викладенні змісту нормативно-правового акта

Юридична конструкція – засіб побудови правового матеріалу відповідно до певного виду або типу правових відносин; цей засіб забезпечує логічність, послідовність, однотипність та стислість викладення змісту закону; у кожній галузі права існують сталі, базові юридичні конструкції: склад злочину в кримінальному праві; модель цивільного договору в цивільному праві та ін.

Юридична презумпція – засіб, що закріплює припущення про існування або відсутність юридично значущого факту; утворюється на основі досвіду (наприклад: припущення про смерть особи за умови її тривалої відсутності за місцем проживання, презумпція батьківства при народженні дитини у шлюбі, презумпція добросовісності поведінки учасника цивільних відносин)

Юридична фікція – засіб, за допомогою якого неіснуючі явища, процеси та обставини визнаються юридично існуючими, а також існуюче визнається юридично неіснуючим (наприклад, фікцією у кримінальному праві є визнання за певних обставин несудимими осіб, які мають судимість)

Галузева тунізація – засіб, який дозволяє закріпити норми права таким чином, аби вони включались у певну галузь права; досягається шляхом включення норми права в галузевий кодифікований акт, застосування галузевої термінології та ін.

Лекція 9. СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття й систему законодавства, види (способи) систематизації нормативно-правових актів і формування у них практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття системи законодавства. Співвідношення системи права і системи законодавства. Поняття структури системи законодавства.
2. Поняття систематизації законодавства. Види (способи) систематизації законодавства. Поняття інкорпорації законодавства. Види інкорпорації. Консолідація законодавства.
3. Поняття кодифікації законодавства. Види й результати кодифікації.
4. Заходи щодо систематизації законодавства України. Законодавство та практика.

Основні поняття: законодавство, система законодавства, структура системи законодавства, систематизація законодавства, інкорпорація, кодифікація, консолідація.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 278–306.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 188–194, 221–230.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 171–188.
4. Скаун О.Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ. Видавництво Алерта, 2021. С. 368–388.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 401–415.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

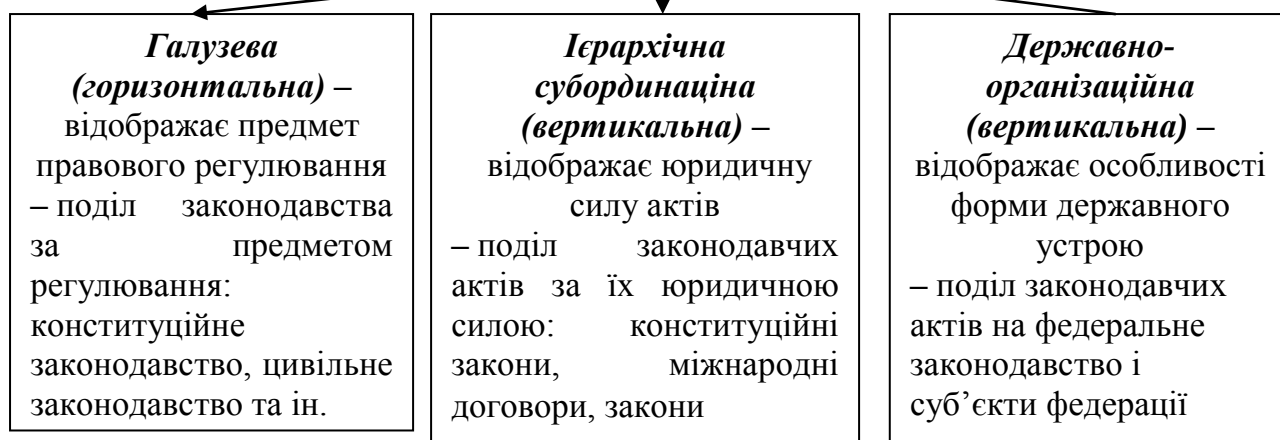
Система законодавства

цілісний і погоджений комплекс нормативно-правових приписів, що містяться в законах і розподілені залежно від предмету і методу правового регулювання за галузями та інститутами законодавства

Ознаки системи законодавства

- є зовнішньою формою існування основної частини системи права
- є способом надання юридичного (формального) значення нормам права, сформованим у суспільстві
- виражає норми права через первинні елементи – нормативно-правові приписи, що розташовані у статтях законів
- має два рівня будови – вертикальну (ієрархічну, супідрядну) і горизонтальну (рівнозначну)
- має суб'єктивно-об'єктивний характер
- має структуру – галузі та інститути законодавства

Основні види структурної організації законодавства

Відмінності між системою права і системою законодавства

Система права

Система законодавства

1) невидима	1) видима, є зовнішньою формою вираження і закріплення системи правових норм
2) динамічна	2) статична система
3) становить систему норм, логічно поділених залежно від предмета і методу правового регулювання на галузі, підгалузі, інститути права	3) становить систему законодавчих актів, що складаються з нормативних приписів, поділених залежно від предмета регулювання за галузями та інститутами законодавства
4) формується об'єктивно, відповідно до наявних суспільних відносин	4) є суб'єктивно-об'єктивним явищем, оскільки виникає в результаті цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів
5) немає юридичної чинності нормативно-правового матеріалу	5) існує юридична сила законодавчих актів (конституція має вищу юридичну силу стосовно кодексів, кодекси – стосовно звичайних законів)
6) має лише галузеву, горизонтальну будову	6) має як горизонтальну (галузеву), так і вертикальну (ієрархічну) будову – залежно від форми устрою держави;
7) первинним елементом галузі права є норма права	7) первинним елементом законодавчого акта є нормативний припис, що служить формою вираження норми права й розміщений у статті акта
8) усі галузі права мають свої предмет і метод правового регулювання, де метод є визначальним	8) у ряді галузей законодавства є лише предмет правового регулювання, а методу немає
9) включає норми права, вміщені не тільки в законах, а й в інших джерелах права (правових звичаях, правових прецедентах, нормативних договорах та ін.).	9) включає норми права, виражені в нормативних приписах законодавчих актів, що містяться в статті нормативного акта

Галузь законодавства

сукупність (група) нормативно-правових актів, що об'єднані спільною належністю до одного виду або сфери правового регулювання і характеризуються єдністю змісту, форми і системних зв'язків нормативних приписів, логічно поділених на інститути законодавства

Ознаки галузі законодавства

1) наявність основного акта, як правило, кодифікованого, котрий визначає цілісність галузі (конституція, кодекс, основи законодавства). Конституція виступає нормативною базою формування всіх галузей законодавства

2) сукупність актів, об'єднаних за предметом правового регулювання, яким є вид (трудові, адміністративні та ін.) або сфера якісно однорідних суспільних відносин (охорона здоров'я, культура, наука та ін.)

3) єдність змісту об'єднаних актів – єдність принципів правового регулювання, єдність джерел формування норм, спільність основних положень

4) єдність форми – акти усередині галузі (кодекси, закони) повинні бути зовні упорядковані таким чином, щоб складали єдине ціле

5) системні зв'язки актів усередині певної галузі з актами інших галузей законодавства через нормативні приписи, що містяться в їх статтях (стаття – структурний первинний елемент як галузі законодавства, так і всього законодавства загалом)

6) формально-логічний поділ галузей законодавства на інститути законодавства

Галузеве законодавство – система юридичних приписів, що виражають норми однієї галузі права (галузь законодавства збігається з галуззю права)

Спеціальне (внутрішньогалузеве законодавство) – система нормативних приписів, що виражають норми підгалузі права. Підгалузь становить спеціальне законодавство

Комплексне (міжгалузеве) законодавство – система нормативних приписів, що виражають норми декількох галузей, підгалузей, інститутів права, які є відносно самостійними

Інститут законодавства

сукупність нормативних приписів галузі законодавства, що виражають зміст взаємозалежних правових норм, які регулюють певну групу (вид) суспільних відносин, а також суспільні відносини або їх елемент. Інститут законодавства – нижчий в ієрархії групування норм права і водночас важливий інтеграційний елемент системи законодавства

Ознаки інституту законодавства

є сукупністю нормативних приписів галузі

служить матеріальним вираженням інституту права

втілює у своєму змісті конкретну юридичну конструкцію

базується не лише на загальних положеннях і принципах законодавства, а й на певному (головному для нього) внутрішньогалузевому регулятивному принципі

Види інститутів законодавства

галузеві – сукупність нормативних приписів, що виражають зміст взаємозалежних норм однієї галузі права (інститут неосудності)

міжгалузеві – сукупність нормативних приписів, що виражають зміст взаємозалежних норм кількох галузей права (інститут відповідальності)

комплексні (суміжні) – сукупність нормативних приписів, що виражають зміст взаємозалежних норм, об'єднаних з кількох суміжних галузей права (інститут опіки і піклування, що є суміжним між цивільним правом і сімейним правом)

Систематизація нормативно-правових актів

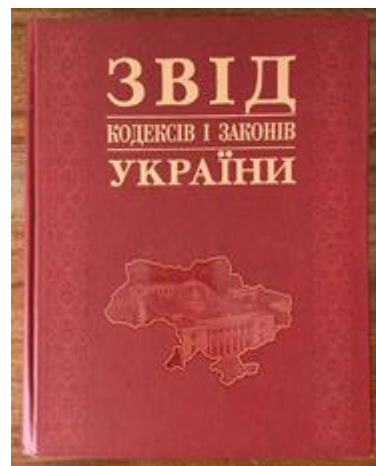
це діяльність компетентних державних органів та уповноважених організацій з метою впорядкування і вдосконалення дій всіх нормативно-правових актів, відміни чи зміни застарілих норм і створення нових, відповідно до потреб та розвитку суспільного життя

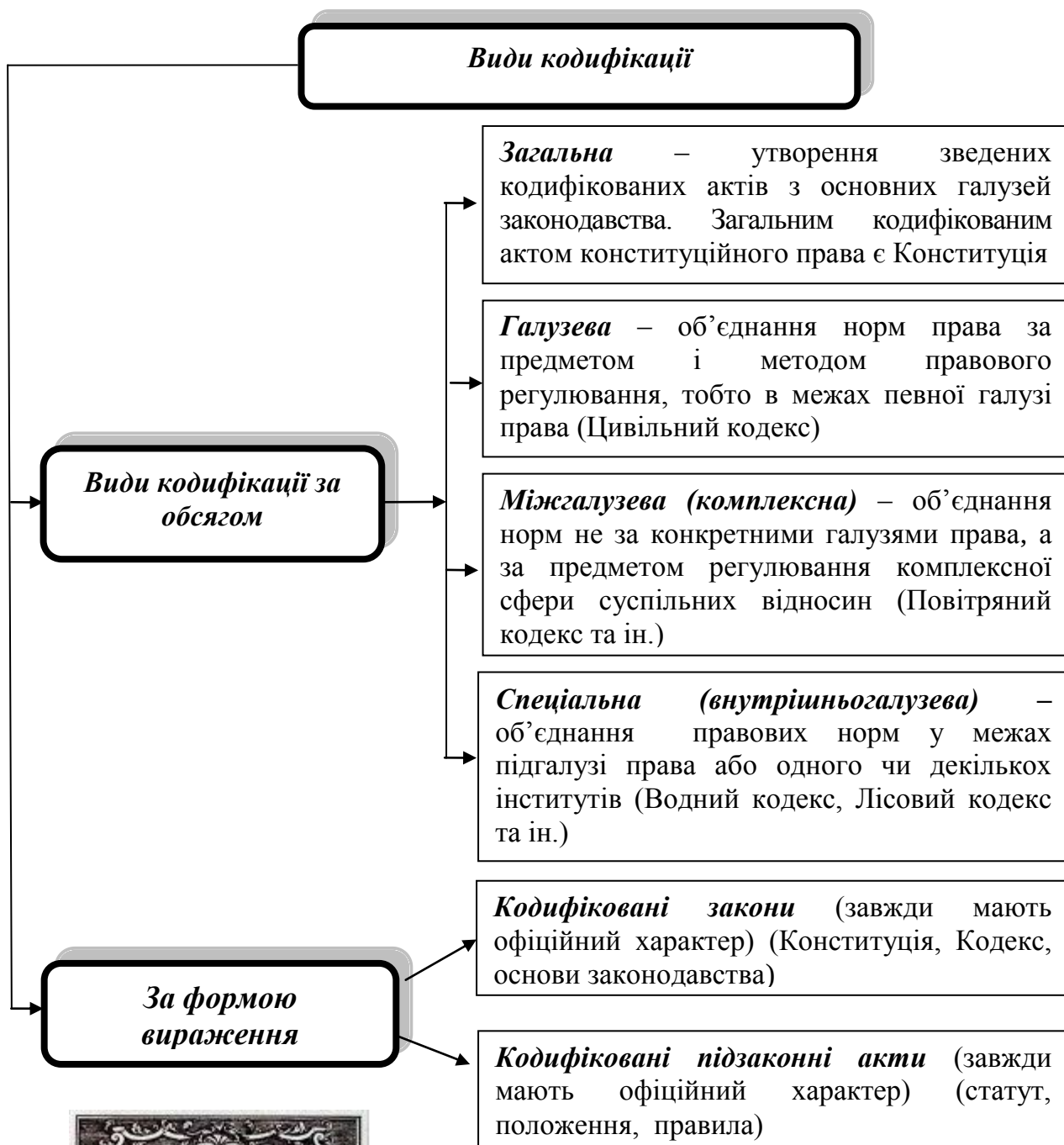
Види систематизації нормативно-правових актів

Кодифікація – діяльність правотворчих державних органів зі створення нового, систематизованого нормативно-правового акта, шляхом глибокого переопрацювання чинного законодавства і внесення до нього суттєвих змін

Консолідація – форма систематизації, метою якої є об'єднання кількох нормативно-правових актів, що регулюють однорідну сферу суспільних відносин в один нормативно-правовий акт без суттєвих змін його змісту

Інкорпорація – форма систематизації, що передбачає об'єднання в певному порядку чинних нормативно-правових актів у збірники без внесення змін до їх змісту

Види кодифікації за формою вираження

Кодифіковані закони (завжди мають офіційний характер)

Конституція – основний закон громадянського суспільства і держави найвищої юридичної сили, прийнятий народом шляхом референдуму або від його імені, парламентом, що регламентує основи суспільного, політичного, економічного життя суспільств, права і свободи громадян, визначає межі здійснення державної влади

Кодекс – систематизований законодавчий акт, що регламентує однорідну сферу суспільних відносин

Основи законодавства – кодифікований акт, яким встановлюються основні загальні положення і принципи правового регулювання у відповідній сфері суспільних відносин

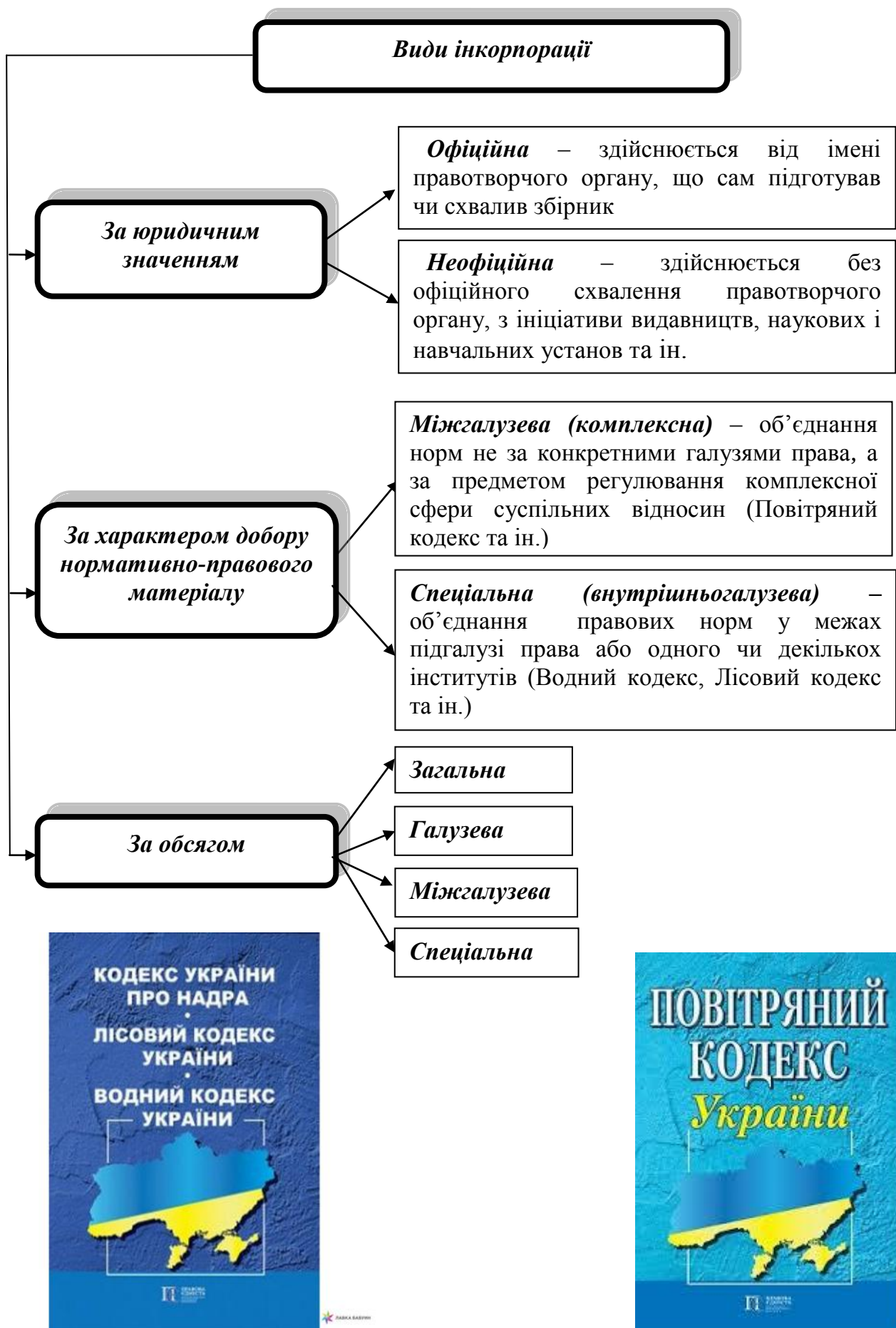
Кодифіковані підзаконні акти (завжди мають офіційний характер)

Статут – кодифікований підзаконний акт, що регулює діяльність певних відомств, міністерств, організацій, ту чи ту сферу управління (Статут залізниць, Статут підприємства)

Положення – кодифікований підзаконний акт, що становить систему нормативних приписів, які визначають правовий статус, завдання і компетенцію державних органів, організацій і установ (Положення про національну поліцію)

Правила – кодифікований підзаконний акт, що становить систему нормативних приписів, які визначають правовий порядок здійснення певного роду діяльності (Правила дорожнього руху)

Розділ 3. Функціональна характеристика права

Лекція 10. ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про правові відносини, їх зміст, структуру, правосуб'єктність фізичних і юридичних осіб й формування у них практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Правові відносини як особлива форма суспільних відносин. Поняття, ознаки та види правовідносин. Структура правовідносин.
2. Передумови виникнення правовідносин. Суб'єктивне юридичне право і юридичний обов'язок як основний юридичний зміст правовідносин.
3. Суб'єкти правовідносин: поняття, види. Правосуб'єктність фізичних і юридичних осіб. Правоздатність фізичних і юридичних осіб. Дієздатність (поняття, значення, види). Деліктоздатність суб'єктів правовідносин.
4. Поняття та види об'єктів правовідносин. Юридичні факти: поняття, класифікація. Фактичний (юридичний) склад. Презумпції.

Основні поняття: правові відносини, структура правовідносин, суб'єктивне юридичне право, юридичний обов'язок, суб'єкти правовідносин, правосуб'єктність фізичних осіб, правосуб'єктність юридичних осіб, правоздатність, дієздатність, об'єкти правовідносин, юридичні факти, дії, події, оставини, фактичний (юридичний) склад, презумпції.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 323–339.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 231–241.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 225–233.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 389–417.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 432–449.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Правові відносини

суспільні відносини, врегульовані нормою права, змістом яких є суб'єктивні юридичні права і обов'язки їх учасників

Правовідносини

- 1) це суспільні відносини, що виникають між людьми та їх об'єднаннями
- 2) є вольовими відносинами та результатом свідомої діяльності (поведінки) людей
- 3) виникають, припиняються або змінюються, як правило, на основі норм права у разі настання передбачених правовою нормою фактів
- 4) суб'єкти правовідносин пов'язані між собою суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, мають, як правило, двосторонній характер
- 5) характеризуються індивідуалізованими та конкретизованими зв'язками
- 6) виникають з приводу реального блага (матеріальних або нематеріальних цінностей), яке виступає як передумова та структурний елемент
- 7) охороняються державою і забезпечуються засобами державного впливу

Структура правовідносин

Суб'єкти (суб'єктний склад) – сукупність осіб, які беруть участь у правовідносинах:

- **правомочна сторона**
- **правозобов'язана сторона**

Об'єкт – те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність суб'єктів правових відносин

Зміст – це суб'єктивне право (та законний інтерес), структура змісту – спосіб взаємозв'язку, що виникає на підставі суб'єктивних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності

Юридичний факт є підставою виникнення, зміни і припинення правовідносин

Суб'єкти правовідносин

суспільні відносини, врегульовані нормою права, змістом яких є суб'єктивні юридичні права і обов'язки їх учасників

Індивідуальні суб'єкти (фізичні особи)

→ громадяни

→ іноземці

→ апатриди

→ біпатриди

Колективні суб'єкти (юридичні особи)

→ державні органи, організації

→ органи місцевого самоврядування

→ комерційні організації

→ громадські об'єднання

Держава та її органи

→ держава

→ державні утворення

→ адміністративно-територіальні одиниці

Соціальні спільноти

→ народ, нація, етнічні групи, громадяни виборчого округу

Правосуб'єктність фізичних осіб

це передбачена нормами права здатність (можливість) бути учасником правовідносин

Правоздатність – це передбачена нормами права здатність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Виникає з моменту народження і припиняється зі смертю особи

Деліктоздатність – це передбачена нормами права здатність суб'єкта нести відповідальність за свої дії

Дієздатність – це передбачена нормами права здатність суб'єкта своїми діями самостійно виконувати та набувати нових суб'єктивних прав і юридичних обов'язків

→ загальна

→ спеціальна

→ індивідуальна

Дієздатність фізичних осіб

здатність суб'єкта права своїми діями набувати прав та обов'язків і самостійно їх реалізовувати

Повна дієздатність настає з 18 років

Неповна (відносна) дієздатність 14–18 років

Часткова дієздатність від 6 до 14 років

Обмежена дієздатність

тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина законом держави передбачено тією мірою, якою це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони і безпеки країни

обмеження прав і свобод людини і громадянина можливе за рішенням суду, внаслідок зловживання ними спиртних напоїв або наркотичних засобів

Абсолютна недієздатність – встановлена для осіб, визнаних недієздатними за рішенням суду, унаслідок психічної хвороби чи слабощумства

Повна недієздатність – до 6 років

Юридична особа

це організація, створена шляхом об'єднання осіб і майна, і зареєстрована в установленому порядку

Ознаки юридичної особи

1) організаційна єдність і автономія, тобто має чітку внутрішню структуру, органи управління, керівництво, мету, завдання, які закріплюються статутом, установчим договором або положенням

2) майнова відокремленість, що перебуває в її розпорядженні, відокремлено від майна засновників або інших юридичних осіб; самостійна майнова відповідальність

3) державна реєстрація: має свою назву, закріплену державною реєстрацією

4) здатність бути позивачем і відповідачем у суді

Види юридичних осіб

1) стосовно держави

державні

недержавні

2) за метою діяльності

прибуткові

неприбуткові

3) залежно від порядку створення

юридичні особи приватного права

юридичні особи публічного права

4) залежно від організаційно-правової форми

товариства

установи

Об'єкти правовідносин

це соціальні цінності та блага, з приводу володіння якими суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої права та

1) природні об'єкти (земля, її надра, атмосферне повітря, водні, лісові та інші природні ресурс; вони мають природний характер, не створюються людьми, але використовуються ними для задоволення своїх потреб)

2) речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше рухоме і нерухоме майно; речі, які задовольняють різноманітні потреби людей і виступають об'єктами майнових відносин

3) немайнові блага (особисті та соціальні) – життя, здоров'я, честь і гідність, свобода, недоторканість житла, права людини, конституційний лад, громадський порядок і безпека

4) результати дій, у тому числі послуги і результати робіт; вони надаються у сферах управління, побутового обслуговування, господарській, культурній, освітянській та інших сферах

5) об'єкти права інтелектуальної власності (літературні та художні твори, комп'ютерні програми, наукові відкриття, торговельні марки тощо)

Взаємозв'язок норми права і правовідносин

- 1) правовідносини виникають і функціонують на основі норм права
- 2) правовідносини є формою реалізації норми права, впровадженням її в життя, нормою права в дії
- 3) норма права і правовідносини – неодмінні складові елементи механізму правового регулювання
- 4) норма права містить у собі модель фактичних відносин та їх форми – правовідносини

Ознаки суб'єктивного права

- 1) можливість певної поведінки
- 2) можливість, що належить суб'єкту права – правомочному
- 3) надається з метою задоволення інтересів правомочного
- 4) існує у правовідносинах
- 5) є мірою можливої поведінки, порушення якої є зловживання правом
- 6) існує лише відповідно до юридичного обов'язку
- 7) встановлюється юридичними нормами
- 8) забезпечується (гарантується) державою

Ознаки юридичного обов'язку

- 1) необхідність певної поведінки
- 2) обов'язок, що належить суб'єкту права – правозобов'язаному
- 3) покладається з метою задоволення інтересів правомочної особи
- 4) існує у правовідносинах
- 5) є мірою належної поведінки – виражає імператив, тобто повинність
- 6) існує лише відповідно до суб'єктивного права
- 7) встановлюється юридичними нормами
- 8) забезпечується (гарантується) державою

Юридичні факти

це конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин

1) конкретність та індивідуальність

2) соціальна змістовність

3) об'єктивний вираз

4) прямий або непрямий зв'язок з правом

5) причинний зв'язок із

Види юридичних фактів

Дії

юридичні факти, залежні від волі людини

правомірні дії

юридичні акти

юридичні вчинки

неправомірні дії за ступенем суспільної небезпеки

злочини

проступки

неправомірні дії за формою вини

умисні

з необережності

Події

юридичні факти, незалежні від волі людини

Стан

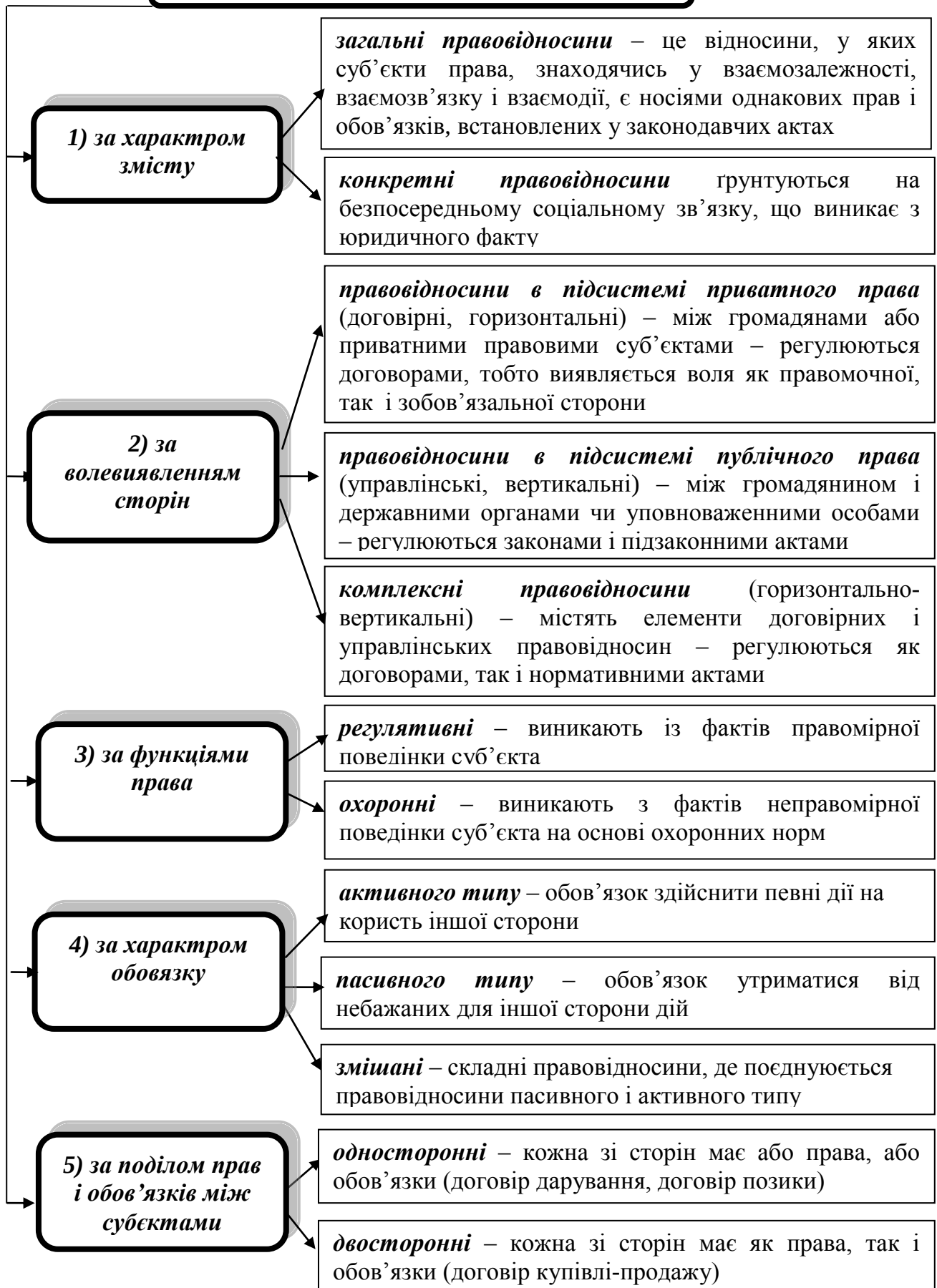
складні юридичні факти, що характеризуються відносною стабільністю, тривалістю впливу на правовідносини

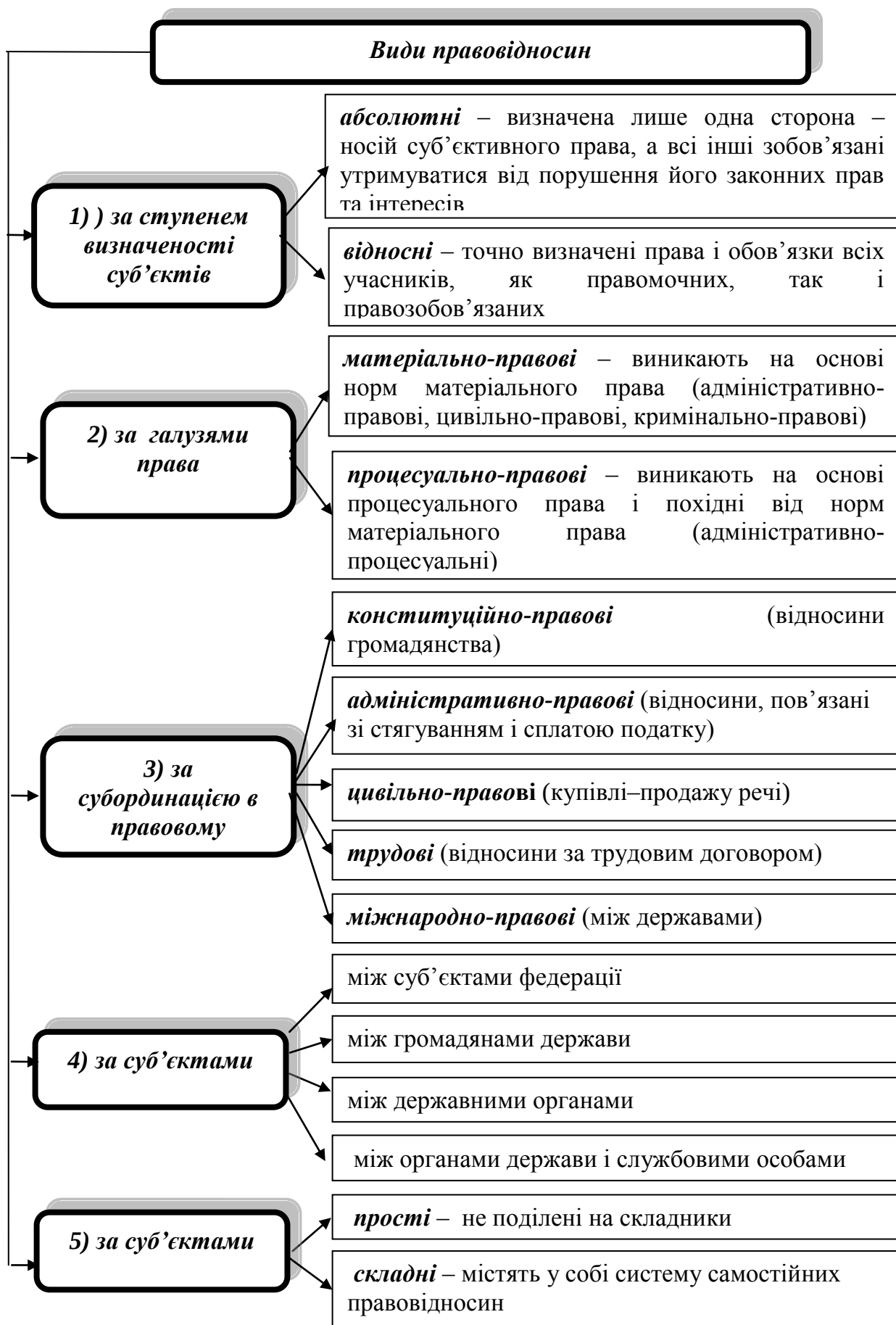
за характером подій

одноразові

безупинної дії

Види правовідносин

Правові презумпції

закріплене в нормах права припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що мають юридичне значення, тобто презумпція – узагальнення не достовірне, але можливе

Види правових презумпцій

1. За спростованістю

Неспростовані – припущення про наявність або відсутність певних фактів, що не підлягають сумніву і доказуванню; ці положення є принципами

Спростовані – припущення про наявність або відсутність певних фактів, що не підлягають сумніву, поки щодо них не буде доведено інше; ці положення можливо заперечувати

2. За субординацією

Матеріально-правові – містять правоположення про наявність певного юридичного факту при існуванні інших фактів, що можуть мати відношення до іншого суб'єкта цих правовідносин або неозначеного кола осіб

Процесуально-правові – виключають необхідність доказів для ухвалення рішення або вказують на суб'єкт, на якого покладається тягар доказування під час розгляду юридичної справи, чим установлюється порядок застосування

Нетипові норми права

Преюдиція – включення заперечення юридичної вірогідності раз доведеного факту

Правова аксіома – самоочевидна істина, яка не вимагає доказів і набуває закріплення в нормах права

Правова фікція – загальновизнане і зафіксоване в нормах права припущення про існування певних явищ і процесів, тоді як у дійсності їх немає

Лекція 11. РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття, форми, зміст реалізації та застосування права, правозастосувальні акти та їх юридичні властивості, прогалини у праві й прогалини у законодавстві, юридичні колізії та способи їх розв'язання, і формування у них практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття та форми (використання, виконання, дотримання) реалізації юридичних норм. Зловживання правом.
2. Загальна характеристика застосування юридичних норм. Поняття та види застосування юридичних норм.
3. Загальна характеристика правозастосувальної діяльності. Загальні вимоги правильного застосування юридичних норм. Основні стадії застосування юридичних норм.
4. Поняття правозастосувальної техніки, її склад. Правозастосувальні акти. Поняття акта застосування юридичних норм. Юридичні властивості правозастосувальних актів.
5. Прогалини у праві й прогалини у законодавстві. Поняття аналогії права й аналогії закону. Юридичні колізії: поняття, причини виникнення, види. Способи розв'язання юридичних колізій. Конкуренція юридичних норм. Субсидіарне застосування норм права.

Основні поняття: правозастосування, правореалізація, зловживання правом, правозастосовна діяльність, стадії застосування юридичних норм, правозастосовна техніка, правозастосувальні акти, аналогія права, аналогія закону, прогалини у праві, прогалини в законодавстві, юридичні колізії, конкуренція юридичних норм, субсидіарне застосування норм права.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 340–372.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 264–281.
4. Скаун О.Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 418–440.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 450–467.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Реалізація норм права

– це втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, у їхній практичній діяльності

Ознаки реалізації норм права

1) відповідність приписам права; це завжди правомірні дії суб'єктів

2) соціальна корисність; за допомогою реалізації норм права задовольняються різноманітні особистісні та суспільні потреби й інтереси

3) процедурність; реалізація права – це регламентована правом діяльність суб'єктів права, яка протікає в часі і складається з послідовно здійснюваних учинків

4) вольовий характер; реалізуючи норми права, його суб'єкти діють свідомо, узгоджують свої вчинки з приписами правових норм

5) державна забезпеченість; реалізація права забезпечується різними юридичними засобами, у тому числі й державним примусом

Типи реалізації норм права

Безпосередня реалізація

– коли суб'єкти права самостійно, без зовнішнього втручання чи допомоги втілюють правила, передбачені нормами права, у своїй поведінці здійснюють суб'єктивні права і виконують юридичні обов'язки

Правозастосовна реалізація

має місце тоді, коли суб'єктивні права та юридичні обов'язки не можуть бути реалізовані особою без залучення спеціальних суб'єктів (суб'єктів правозастосування)

Реалізація норм права

– це втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, у їхній практичній діяльності

Реалізація норм права передбачає

Реалізацію загальних установлень – це втілення в життя загальних установлень, які містяться в преамбулах законів, статтях, що фіксують загальні завдання і принципи права та правової діяльності

Реалізацію загальних правових норм поза правовідносинами – це втілення в життя загальних норм, які встановлюють правовий статус і компетенцію суб'єктів права, тобто безперешкодне використання суб'єктивних юридичних прав і свідоме виконання суб'єктивних юридичних обов'язків – без конкретних зв'язків або відносин між суб'єктами права

Реалізацію конкретних правових норм у конкретних правовідносинах – це втілення в реальні відносини конкретних норм

Форми реалізації норм права

Дотримання

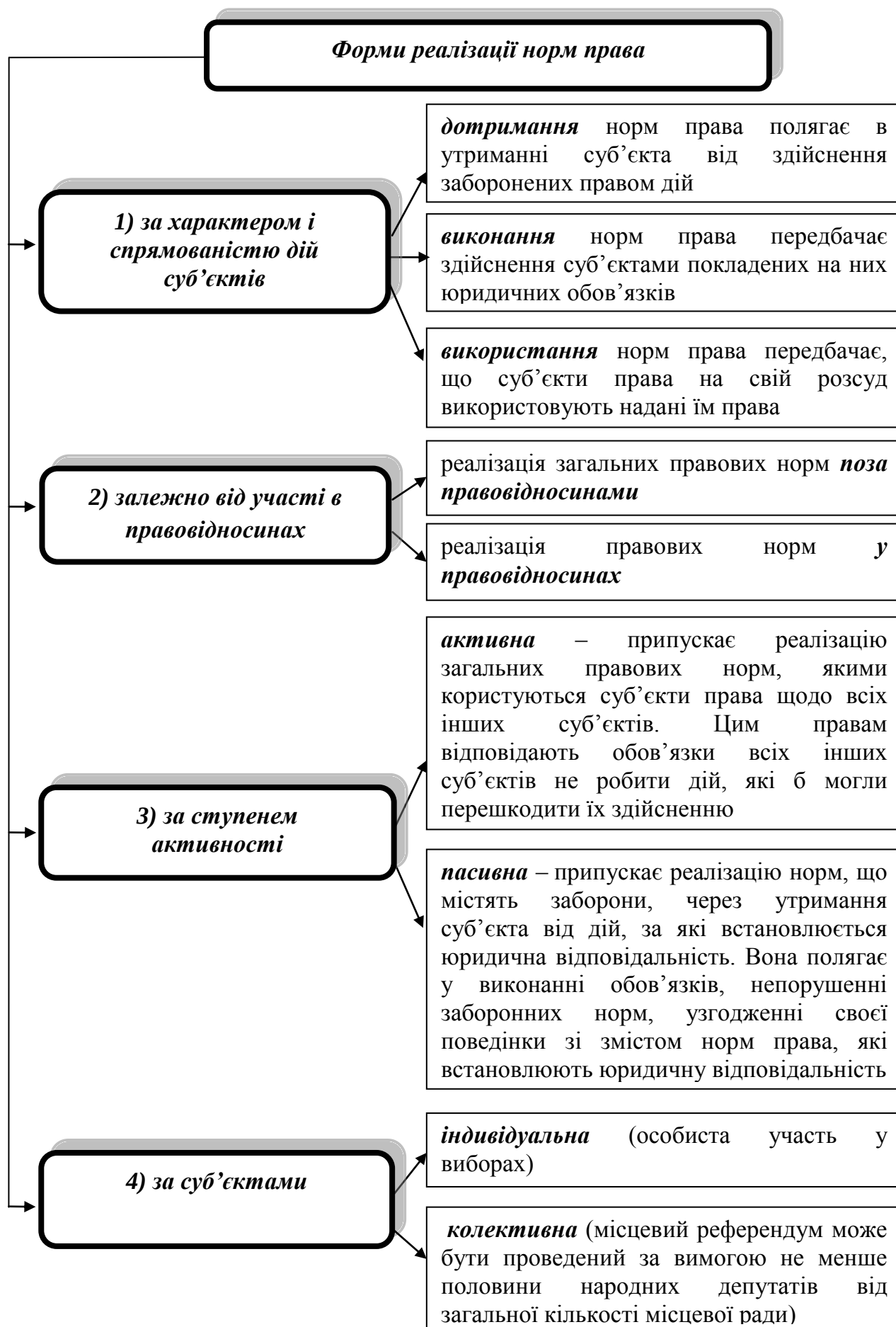
– полягає в утриманні від дій, заборонених юридичними нормами, суворому дотриманні встановлених заборон (наприклад, дотримання швидкості руху автомобіля у місті 50 км на годину); припускає пасивну поведінку суб'єкта – незалежно від його власного бажання

Виконання

– полягає в обов'язковому вчиненні активних дій, що наказуються нормами права в інтересах правомочної сторони, у виконанні обов'язків (наприклад, своєчасне заповнення та подання до податкової інспекції декларації про доходи)

Використання

– полягає у використанні можливостей, наданих правовими нормами, у здійсненні суб'єктивних прав для задоволення власного інтересу (наприклад, реалізація права на вищу освіту); припускає як активну, так і пасивну поведінку

Застосування норм права

це здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владно-організувальна діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм (вирішенні конкретної юридичної справи), стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права

Ознаки застосування норм права

1) має владний характер, тому що це діяльність компетентного органу або посадової особи, і лише в рамках наданих йому (їй) повноважень

2) має індивідуалізований, персоніфікований характер, тому що становить собою розв'язання конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації на основі норм права

3) має процедурно-процесуальний характер, тому що становить собою офіційний порядок дій, складається з низки стадій

4) має творчий, інтелектуальний характер, тому що це завжди інтелектуальна діяльність; для застосування норм права необхідно свідомо проводити низку дій

5) здійснюється на основі норм права

6) має юридично оформлений характер – завершується ухваленням спеціального акта (у більшості випадків письмового), який називається актом застосування норм права або правозастосовним актом

7) у своїй результативній частині (правозастосовний акт) завжди відіграє роль юридичного факту, який породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини

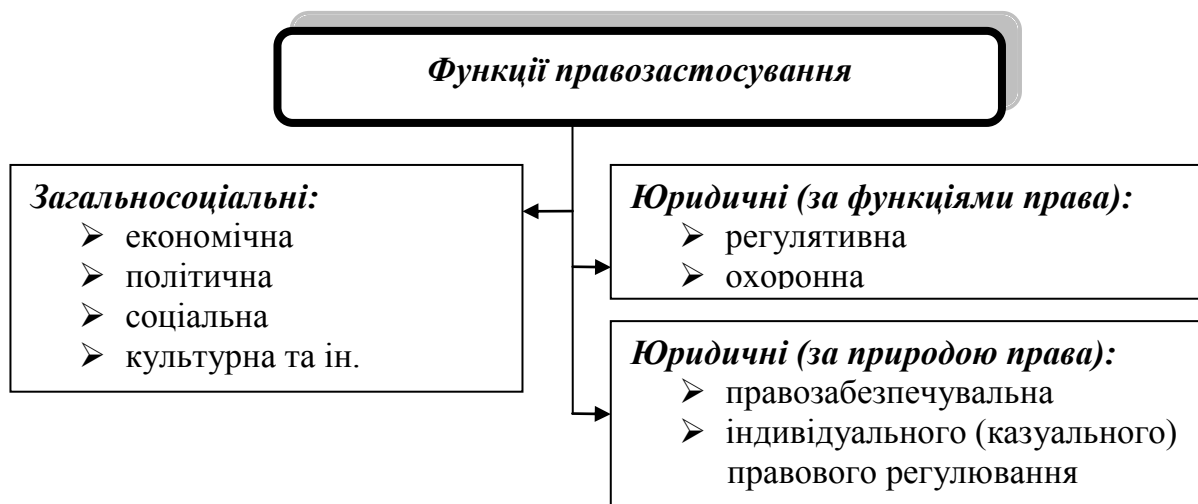
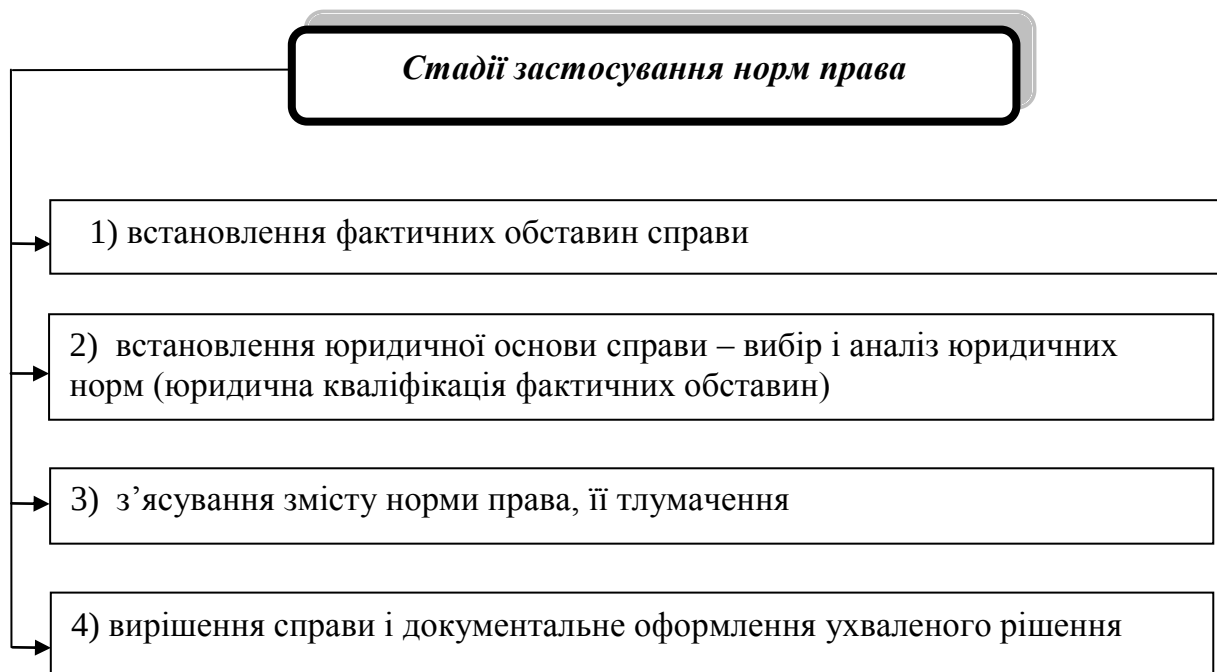

Підстави правозастосування

- 1) неможливість самостійної, безпосередньої реалізації права
- 2) необхідність встановлення статусу суб'єкта права
- 3) наявність спору про право, суб'єктивні права та юридичні обов'язки
- 4) необхідність встановити наявність або відсутність юридичних фактів чи документів
- 5) необхідність здійснення владних повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування, інших владних суб'єктів
- 6) невиконання юридичних обов'язків, перешкоджання в здійсненні прав, вчиненні правопорушення

Принципи правозастосування

1) справедливість, яка передбачає безсторонність і послідовність при застосуванні права	2) пропорційність, яка передбачає ухвалення рішення, у якому дотримано необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав і свобод і цілями, на яке спрямоване це рішення
3) правова визначеність, яка передбачає зрозумілість, неуперечливість, повноту, остаточність та виконання правозастосовних актів	4) законність, яка передбачає, що рішення має ухвалюватися уповноваженим суб'єктом, у межах його компетенції, у відповідних формах, з дотриманням процесуальних норм
5) обґрунтованість, яка передбачає повне виявлення, вивчення і використання всіх матеріалів справи	6) доцільність, яка полягає в обов'язку суб'єкта правозастосування обирати оптимальне рішення
7) добросовісність, яка передбачає вимогу сумлінного, чесного й розумного виконання суб'єктом правозастосування наданих йому повноважень та виконання покладених на нього обов'язків	8) своєчасність, яка передбачає застосовувати норми права без зволікань, у найкоротший строк, достатній для одержання обґрунтованого висновку

Правозастосовний акт

це індивідуальний правовий акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу або посадової особи), що встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення; у встановлених законом випадках він оформляється у вигляді письмового документа (акта-документа)

Ознаки акта застосування норм права

1) приймається на основі нормативно-правового акта і спирається на певну норму права, тобто є законним і обґрунтованим

2) виходить від компетентних органів держави в особі їхніх посадових осіб і становить собою категоричне, офіційно-владне, обов'язкове для виконання веління, яке охороняється примусовою силою держави

3) адресується чітко визначеним суб'єктам, тобто є персоніфікованим, індивідуальним

4) поширює норму права на конкретну юридичну ситуацію (виключається поширення на подібні випадки), вичерпує себе одноразовим застосуванням, тобто розрахований на один раз

5) має певну, встановлену законом форму документа (наказ, рішення, вирок, розпорядження), якщо це письмовий акт (а їх більшість); містить чітко позначені реквізити: назву, підпис, дату; має сувору структуру: вступну, описову, мотивувальну і результативну частини.

6) може бути оскаржений чи опротестований ким-небудь із зацікавлених осіб

Види актів застосування норм права

1) за формою зовнішнього вираження

письмовий акт-документ (таких більшість)

усний акт (виклик понятих)

конклюдентний акт – акт дії (наприклад, застосування працівниками міліції табельної зброї або застосування жестів міліціонером-регулювальником)

знаковий акт – акт-символ (дорожні знаки)

2) за суб'єктами прийняття

акти парламенту;

- акти глави держави;

- акти виконавчих органів;

- рішення загальних судів;

- акти арбітражу;

- акти нотаріату;

- акти прокурорського нагляду;

- акти місцевих (муніципальних) органів влади;

- акти керівників підприємств, військових частин тощо;

3) за юридичною формою

- укази;

- постанови;

- розпорядження;

- накази;

- ухвали (суду та ін.);

- протести, подання, розпорядження, вироки, рішення

4) за значенням у юридичному процесі

основні акти, що містять завершене рішення у справі (вирок, рішення суду)

допоміжні акти, що забезпечують прийняття основних актів (постанова і порушення кримінальної справи).

Прогалини в законодавстві

це повна або часткова відсутність в чинних нормативно-правових актах необхідних юридичних норм

Види прогалин в законодавстві

1) залежно від часу виникнення

первісні прогалини, тобто ті, що існують на момент набрання чинності нормативно-правовими актами

вторинні прогалини – ті, що з'являються внаслідок подальшого розвитку суспільних відносин, які мають регулюватися нормами права

2) залежно від можливості подолання прогалин

переборні

непереборні

3) залежно від умислу законодавця

умисні

ненавмисні

4) залежно від ступеня неврегульованості суспільних відносин

повні

часткові

Засоби усунення прогалин

Аналогія права – вирішення справи або окремого юридичного питання на основі принципів права, загальних засад і змісту законодавства

Аналогія закону – вирішення справи або окремого юридичного питання на основі правової норми, розрахованої на подібні випадки

Міжгалузева аналогія (субсидіарне застосування) норм права – додаткове застосування одного інституту або галузі права до відносин, що регулюються іншим інститутом або галуззю права

Колізії в законодавстві

об'єктивні, матеріальні неузгодженості між нормами права і суспільними відносинами, які вони покликані регулювати, між нормами права та соціальними нормами

Види колізій

1) залежно від правових форм діяльності

колізії нормотворчості (між різними нормами права)

правозастосовні колізії – між рішеннями судів, колізії між нормативно-правовими актами і правозастосовними актами

інтерпретаційні колізії (між інтерпретаційними актами, між нормативно-правовими актами та інтерпретаційними актами)

2) залежно від сфери поширення

колізії в законодавстві (колізії між нормами права)

колізії між нормами законодавства та нормами інших джерел права (між законодавством і судовими прецедентами)

колізії між нормами права, закріпленими в інших джерелах права

3) колізії в законодавстві

темпоральна колізія – колізія, що виникає внаслідок прийняття в різний час з того самого питання різних норм права

ієрархічна (субординаційна) колізія – колізія, що виникає внаслідок регулювання одних суспільних відносин нормами різної юридичної сили

змістовна колізія – колізія, що виникає внаслідок часткового збігу обсягів регулювання декількох норм права

Подолання колізій

це застосування засобів, що дозволяють ухвалювати рішення в конкретній справі за наявності колізії в законодавстві

Засоби подолання колізій

Колізійні норми встановлюють правила вибору правової норми, яка підлягає застосуванню за наявності розбіжності між нормами права, що закріплені в законодавстві й регулюють однакові фактичні обставини

Колізійні правила є сталими типовими рішеннями щодо застосування юридичних норм за наявності колізій: більш пізній закон скасовує дію більш раннього; акт вищої юридичної сили скасовує дію акта меншої юридичної сили; спеціальний закон скасовує дію загального закону; ці правила сформовані на основі юридичної логіки та юридичної техніки

Тлумачення норм права застосовується, якщо вибір між конфліктуєчими нормами неможливо зробити на підставі колізійних норм і правил або їх недостатньо

Нормотворчість, завдяки якій може бути змінена одна або всі норми, що конфліктує між собою

Визнання судами нормативних актів неконституційними або неправомірними, що усуває конфлікт між нормами права: такі рішення можуть ухвалювати Конституційний Суд України та адміністративні суди

Лекція 12. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про тлумачення юридичних норм, види й способи тлумачення, поняття й склад правотлумачної техніки й формування у них практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття й загальна характеристика тлумачення юридичних норм.
2. Види тлумачення-з'ясування юридичних норм (за способом, за співвідношенням між текстом і смислом (змістом) норми тощо). Види тлумачення-роз'яснення юридичних норм (за характером обов'язковості, за сферою поширення тощо).
3. Поняття офіційного тлумачення. Його види. Поняття правотлумачної техніки та її склад. Наука та практика правотлумачення.
4. Інтерпретаційно-правові акти. Поняття інтерпретаційно-правового акта, його юридичні властивості. Види інтерпретаційно-правових актів.

Основні поняття: тлумачення, тлумачення юридичних норм, герменевтика, тлумачення-з'ясування, тлумачення-роз'яснення, офіційне тлумачення, правотлумачна техніка, інтерпретаційно-правові акти, практика правотлумачення.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 373–396.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 282–296.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. С. 247–263.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 441– 453.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 468–479.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Тлумачення норм права

інтелектуальна діяльність, спрямована на осмислення змісту правових актів, розкриття їх смислового змісту й сутності

Тлумачення норм права

1) є **інтелектуальною діяльністю**, процесом пізнання й розуміння правових норм, що втілюється в сукупності способів (приймів) тлумачення

2) є **діяльністю певних суб'єктів** (офіційне і неофіційне тлумачення), що має відмінні наслідки та може бути обов'язковим для правозастосовувачів

3) є **результатом інтелектуального процесу** пізнання й розуміння правової норми, що втілюється у мовній формі та є тлумаченням за обсягом (буквальне, поширювальне, обмежувальне)

Стадії тлумачення норм права

1) стадія з'ясування змісту норми права – перша й обов'язкова стадія тлумачення права, яка полягає у зрозумінні суб'єктом тлумачення змісту правил «для себе»; це внутрішній творчий інтелектуальний процес, який відбувається у свідомості суб'єкта тлумачення; в окремих випадках стадія з'ясування є єдиною (напр., якщо йдеться про усвідомлення суб'єктом змісту правил при їх дотриманні чи використанні)

2) стадія роз'яснення змісту норми права, є не обов'язковою; здійснюється інтерпретатором для зацікавлених осіб лише в разі необхідності; результати роз'яснення об'єктивуються в інтерпретаційних актах, письмових та усних коментарях; роз'яснення права є одним із основних напрямів діяльності органів державної влади (насамперед, надання офіційного тлумачення Конституції та законів України є одним із повноважень Конституційного Суду України)

Спосіб тлумачення норм права

це сукупність однорідних прийомів і засобів аналізу тексту норми права (текстів правових актів) з метою встановлення змісту викладених у них норм права чи індивідуальних приписів

Способи тлумачення норм права

1) **філологічне (граматичне)** – початковий спосіб, який ґрунтується на правилах філологічних дисциплін: граматики, лексики, семантики, синтаксису, морфології, етимології та ін.; є сукупністю прийомів аналізу мовної форми вираження норм права, яку відображено в тексті нормативно-правового акта; спосіб спрямований на з'ясування значення окремих слів, термінів, які виражають зміст правової норми залежно від розміщення в тексті єднальних і розділових сполучників («і», «або»), розділових знаків, прийменників, уживання доконаних і недоконаних форм дієслів і лієприкметників (наприклад «вчинює» або «вчинив») тощо

2) **логічний спосіб передбачає** аналіз логічної структури і внутрішніх зв'язків між нормами права або їх структурними елементами; ґрунтується на використанні законів і правил (прийомів) формальної логіки (дедукція та індукція; логічний аналіз понять; висновки за аналогією; висновки від протилежного; доведення до абсурду та ін.)

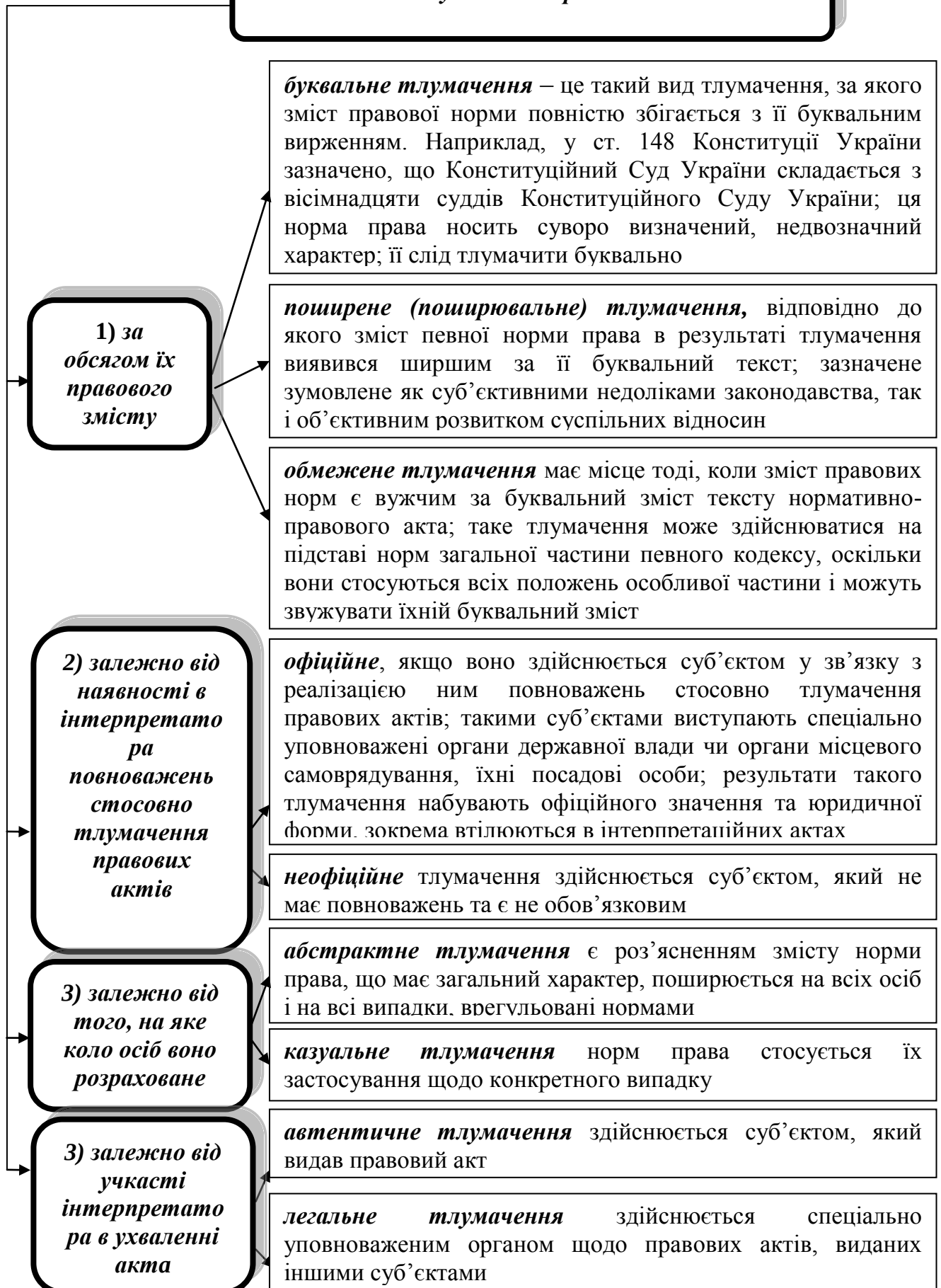
3) **історичний спосіб ґрунтується на** встановленні змісту норми права з урахуванням історичних умов і обставин, соціально-економічних, політичних та інших чинників, пов'язаних із виникненням, юридичним закріпленням норм і застосуванням норми, що підлягають тлумаченню

4) **системний спосіб** ґрунтується на системному характері права та передбачає визначення місця правової норми серед інших норм, які викладені в певному нормативно-правовому акті, інституті чи галузі законодавства; особливе значення має встановлення смислового зв'язку між відповідними нормами загальної та особливої частини закону

5) **функціональний спосіб**, який передбачає аналіз усіх чинників і умов, у яких функціонують правові норми, у тому числі політики, моралі, релігії

6) **телеологічний спосіб** передбачає розкриття цілей правових норм і права загалом, на які спрямовані відповідні нормативні приписи, що містяться як у статтях, так і в преамбулах, початкових статтях кодексів, законів

Види тлумачення правових актів

Інтерпретаційний акт

це правовий акт уповноваженого суб'єкта, який містить роз'яснення юридичних правил (норм права), що є головною метою його прийняття.

Ознаки інтерпретаційних актів

1) **розкривають зміст норм права чи індивідуальних приписів**, виражених у відповідному правовому акті та діють в єдності з правовими актами, що стали предметом тлумачення і мають допоміжний характер

2) **не встановлюють нових правил поведінки**, не скасовують і не вносять змін до чинних правових актів

3) **мають обов'язковий або переконливий характер**, що зумовлено наявністю у суб'єкта їх прийняття державно-владних повноважень чи визнаної державою юрисдикції

4) сфера їх дії **збігається зі сферою дії актів, положення яких вони роз'яснюють**; їх дія у часі визначається, як правило, параметрами дії акта, що підлягає тлумаченню

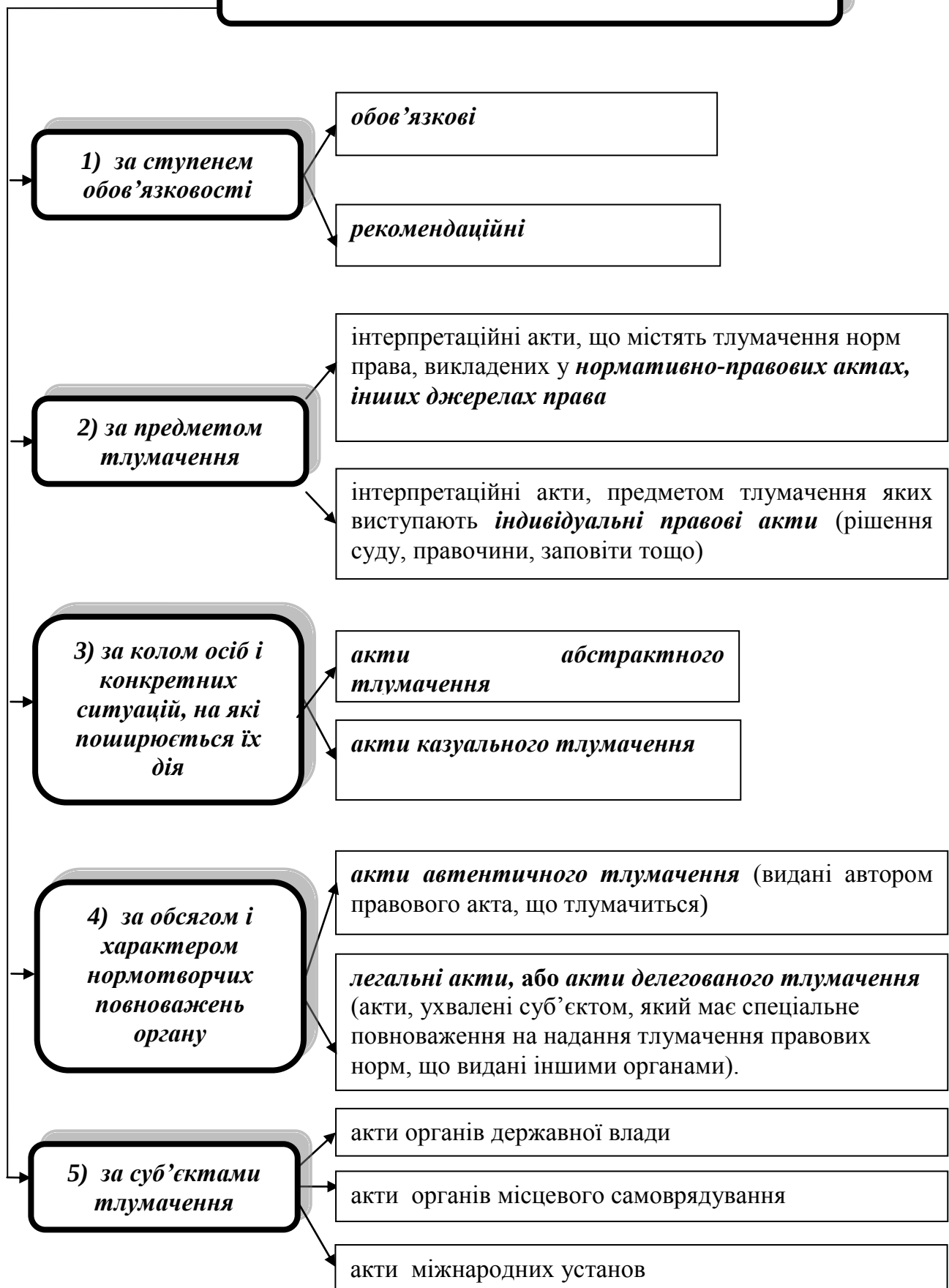
Акти офіційного тлумачення

акти мають юридичну силу й обов'язковий характер, що зумовлено по-перше, юридичними властивостями норми права та підпорядкованим зв'язком правоположень акта з нормою права; по-друге, наявністю наданих законодавцем певному суб'єкту повноважень на офіційне роз'яснення норм права і видання відповідних актів тлумачення

Юридичні властивості нормативних роз'яснень: 1) акти нормативного тлумачення-роз'яснення поширюються на широке коло суспільних відносин, тому вони мають загальний характер; 2) нормативні роз'яснення мають більший (ніж інші види актів тлумачення) ступінь державної обов'язковості; 3) відмінна ознака – це специфічна форма письмового юридичного документа;

Акти офіційного тлумачення можна поділити в залежності від видів компетентних органів, які їх тлумачать: акти тлумачення органів державної влади; акти тлумачення органів державного управління; акти тлумачення органів суду, прокуратури, МВС; акти тлумачення громадських організацій. Пріоритет тлумачення визначається юридичною чинністю.

Види інтерпретаційних актів

Лекція 13. ПРАВОВА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття, зміст і види правової поведінки та правопорушень і формування у них практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих і правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття і ознаки правової поведінки. Види і склад правомірної поведінки.
2. Правопорушення: поняття, ознаки, види, склад, причини.
3. Зловживання правом: сутність, зміст, шляхи усунення. Заходи юридичного примусу: поняття, види.

Основні поняття: правова поведінка, правомірна поведінка, зловживання правом, юридично значуща поведінка, правопорушення, проступок, кримінальне правопорушення (злочин), адміністративні правопорушення, цивільно-правові правопорушення (проступки), дисциплінарні правопорушення (проступки), матеріальні правопорушення (проступки), процесуальні правопорушення (проступки), конституційні правопорушення (проступки), міжнародні правопорушення, юридичний склад правопорушення.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 449–466.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 242–254.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. С. 285–297.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 454–470.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 480–496.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

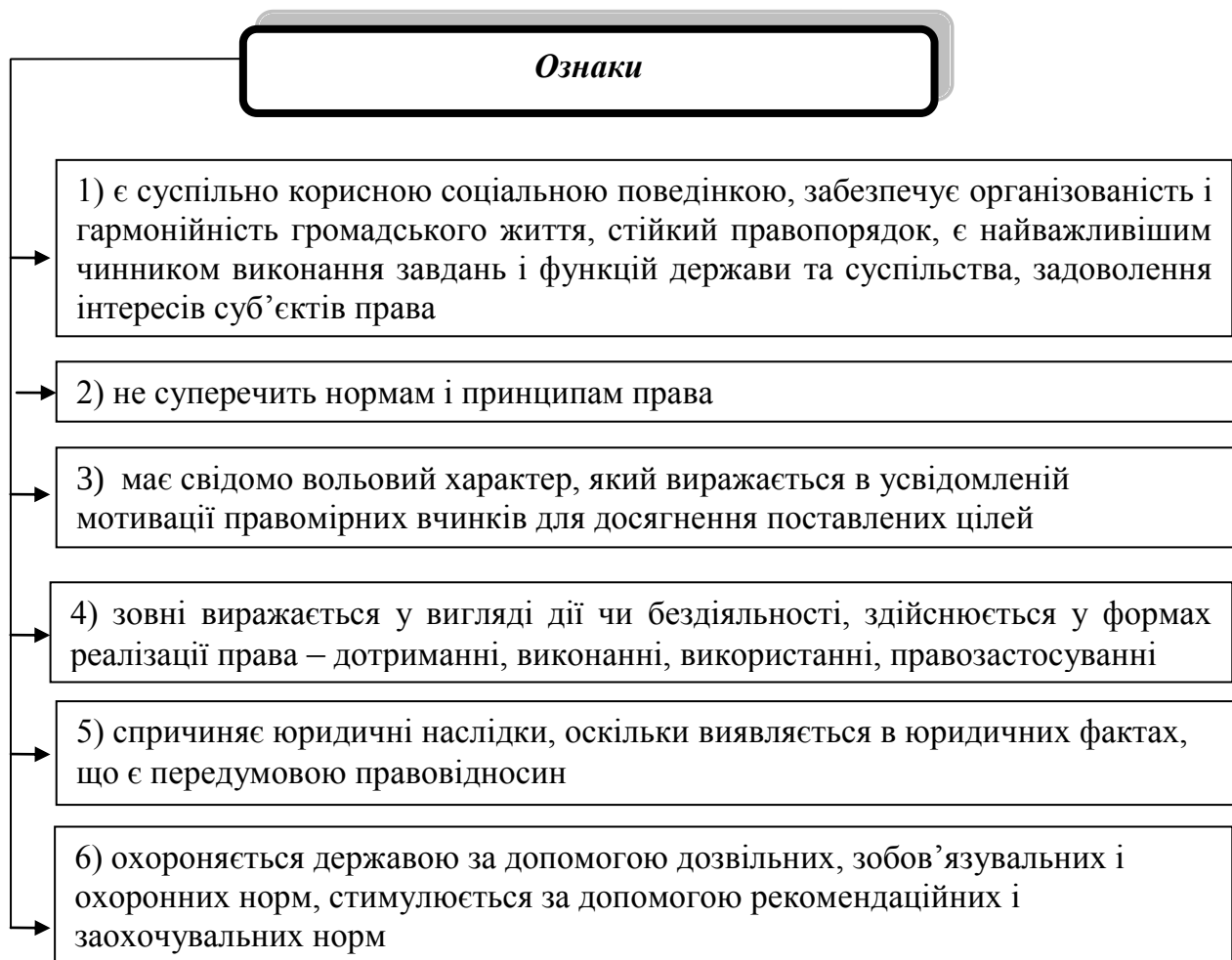
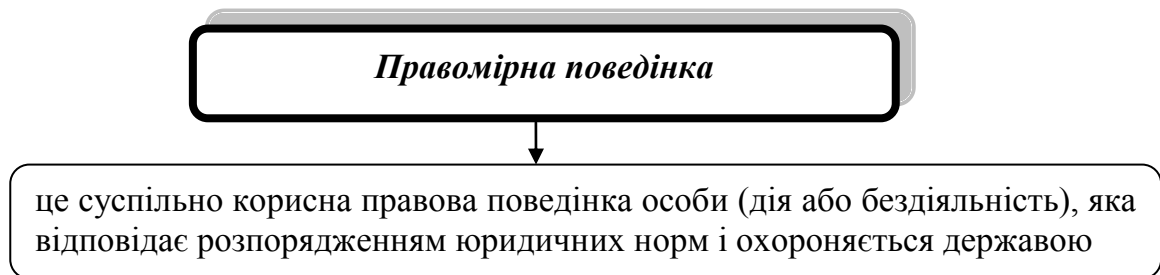
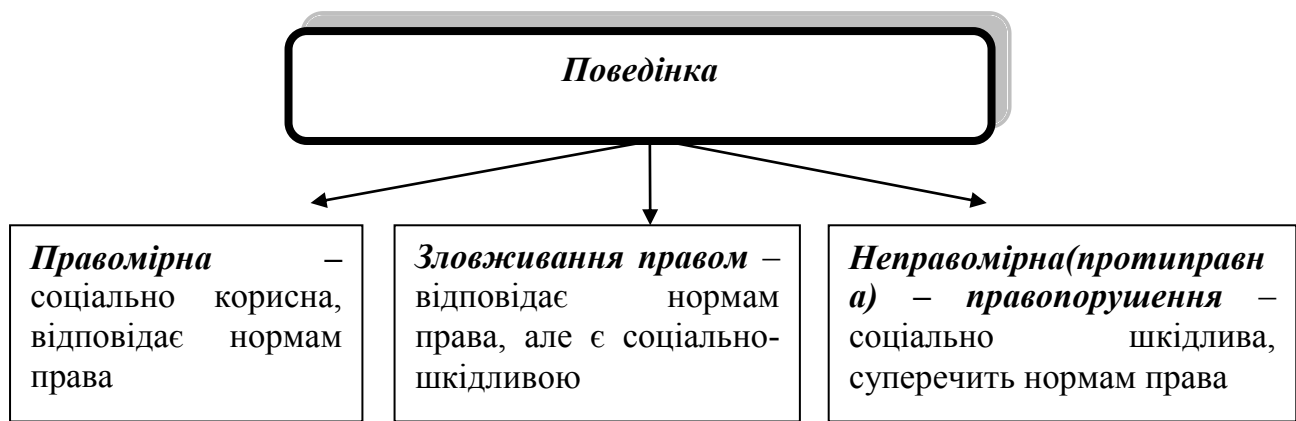
Опорний конспект лекції

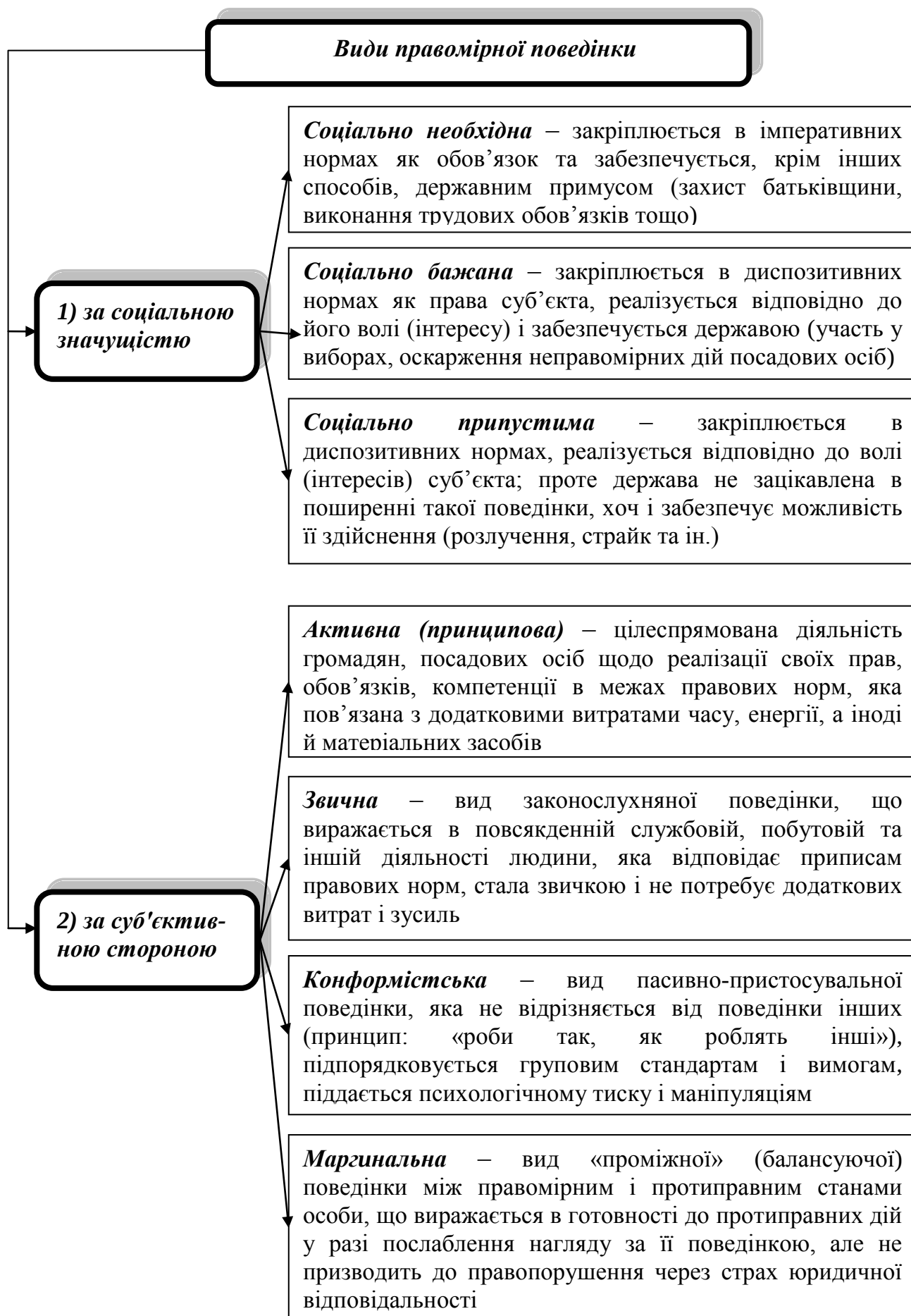
Правова поведінка

це суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає розпорядженням юридичних норм і охороняється державою

Ознаки

- 1) має соціальне значення як соціально корисна (правомірна поведінка) або як соціально шкідлива (правопорушення), що позначається на стані суспільних відносин у ході соціального розвитку
- 2) має зовні виражений характер у вигляді дії або бездіяльності. Дія безпосередньо впливає на відносини між суб'єктами. Бездіяльність, як правило, є вербальною (словесною), складається із різних висловлень, суджень і оцінок, які відображають внутрішній стан суб'єкта
- 3) має свідомо вольовий характер, тобто припускає усвідомлення обставин і можливість здійснювати волю: спрямовувати свою поведінку і керувати своїми вчинками
- 4) регулюється правовими нормами, що містяться в текстах правових актів, які або прямо описують умови і ознаки правових вчинків, або передбачають будь-які заходи моделювання правової поведінки. Це відрізняє правову поведінку від інших типів соціальної поведінки
- 5) має властивість спричиняти юридичні наслідки, оскільки пов'язана з:
 - а) реалізацією суб'єктом своїх інтересів (досягнення особистих цілей, задоволення потреб, зазнання певних втрат);
 - б) реакцією держави на результати правової поведінки (стимулювання, охорона соціально корисних дій або вжиття заходів юридичної відповідальності за соціально шкідливі дії)

Складники правомірної поведінки

інформаційний, тобто поінформованість громадянина про свої юридичні права і обов'язки; важливими є наявність розвинутого юридичного механізму захисту права на доступ до правової інформації та активне практичне використання його громадянами

поведінковий, тобто уявлення про законні способи здійснення своїх юридичних прав і обов'язків

Мотиви правомірної поведінки

1) переконаність у справедливості та корисності приписів правових норм

2) відповідальність перед суспільством і державою за вчинки

3) розуміння громадянського обов'язку

4) егоїстичний особистий інтерес

5) додержання звичних дій

6) прагнення робити як усі (конформізм)

7) страх відповідальності та ін.

Склад правомірної поведінки

суб'єкт (суб'єкти права — фізичні і юридичні особи, що визнані дієздатними і деліктоздатними)

об'єкт (матеріальні і нематеріальні блага, суспільні відносини)

суб'єктивна сторона (мотиви дії чи бездіяльності суб'єкта права; внутрішнє, психічне, ставлення до норм права і власного вчинку)

об'єктивна сторона (дія чи бездіяльність; причинний зв'язок між діями та їх наслідками)

Причини правопорушень

1) чинники суб'єктивного характеру – обставини, що залежать від особи: низький рівень правосвідомості і правової культури, правовий нігілізм, омани в оцінній орієнтації особи в умовах розвитку ринкових відносин

2) чинники об'єктивного характеру – обставини, що не залежать від особи: конкретні суперечності в суспільстві, прояв суспільної кризи, хиткість соціального становища, безробіття, розбіжності рівня розвитку продуктивних сил і потреб суспільства, розрив між багатими і бідними шарами населення

3) чинники об'єктивно-суб'єктивного характеру – обставини, що лише певною мірою залежать від особи: недоліки в нормотворчості і правозастосуванні: суперечності нормативно-правових актів, прогалини в законодавстві, зловживання владою, слабка діяльність правоохоронних органів та ін.

Правопорушення

це суспільно небезпечне або суспільно шкідливе неправомірне (протиправне) винувате діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридичну відповідальність

Основні ознаки правопорушення

1) протиправність

2) дія або бездіяльність

3) винувате діяння

4) свідомий і вольовий акт поведінки

5) суспільна небезпека

6) наявність причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками

7) шкідливість

8) карність

Види правопорушень

→ **Конституційні проступки** – це суспільно шкідливі протиправні діяння, які полягають у винуватому (умисному чи необережному) заподіянні шкоди, порядку організації і діяльності органів влади і управління, конституційним правам і свободам громадян, але не мають ознак складу злочину.

→ **Дисциплінарні проступки** – це суспільно шкідливі протиправні діяння, які полягають у невиконанні робітником, службовцем, військовослужбовцем, студентом виробничих, службових, військових або навчальних обов'язків, порушенні правил внутрішнього трудового розпорядку

→ **Адміністративні проступки** – це суспільно шкідливі протиправні діяння, які полягають у винуватому (умисному чи необережному) посяганні на суспільні відносини, що складаються у сфері державного управління і охороняються законом

→ **Матеріальні проступки** – це суспільно шкідливі протиправні діяння, які полягають у винуватому (умисному чи необережному) заподіянні шкоди майну підприємства його працівником

→ **Цивільно-правові проступки** – це суспільно шкідливі протиправні діяння, які полягають у порушенні громадянами і організаціями майнових і особистих немайнових відносин (прав), що складаються між суб'єктами права і становлять для них матеріальну і духовну цінність

→ **Кримінальний злочин** – передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винувате діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину – фізичною деліктоздатною особою, що досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність

Склад правопорушення

Суб'єкт – це осудна фізична (в деяких випадках юридична) особа, яка має деліктоздатність і є винуватою у вчиненні правопорушення: кримінальна відповідальність – з 16 років (за особливо тяжкі злочини – з 14 років); цивільно-правова – з 15 років; адміністративна – з 16 років

Суб'єктивна сторона – це особисте психологічне ставлення суб'єкта до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння. Елементами суб'єктивної сторони є: вина, мотив, мета

Об'єкт правопорушення – це суспільні відносини, що охороняються нормами права і на які посягає конкретне правопорушення (власність, життя, здоров'я, громадський порядок тощо)

Об'єктивна сторона правопорушення – це зовнішній вираз суспільно небезпечного діяння, сукупність ознак, що характеризують конкретне правопорушення (дія чи бездіяльність, спосіб та засоби вчинення, час, місце, наслідки, причинний зв'язок)

Види правопорушень

1) за ступенем суспільної небезпечності

Проступки – суспільно шкідливі протиправні винні діяння (дії або бездіяльності), що відрізняються від злочинів меншим ступенем суспільної небезпеки

Злочини – суспільно небезпечні протиправні винні діяння (дії або бездіяльності), що відрізняються від проступків підвищеним ступенем суспільної небезпеки

2) за галузями права

Проступки: дисциплінарні, адміністративні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні

Злочини: кримінальні (корупційні, податкові)

Зловживання правом

особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає у соціально шкідливих учинках суб'єкта права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального тилу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права

Ознаки зловживання правом

1) наявність в особи суб'єктивного права

2) діяльність, спрямована на реалізацію цього права

3) використання цього права не за його соціальним призначенням, а з заподіянням шкоди суспільним або особистим інтересам

4) відсутність порушення конкретних юридичних заборон (тобто їх дотримання) або невиконання обов'язків (тобто їх виконання)

5) у разі встановлення факту зловживання суб'єктивним правом, нетрадиційність юридичних наслідків – відсутність юридичної відповідальності, що властива правопорушенню

Види зловживання правом

1) за ступенем прихованості

правове (легалізоване, але аморальне чи недоцільне): явно не виходить за межі встановленого законом суб'єктивного права, зовні правомірне, однак виражається в соціально шкідливій поведінці правомочної особи – заподіює шкоду неохоронюваним законом відносинам (замовчування ЗМІ суспільно значущої інформації або передбачення в публікації судового рішення)

протиправне (нелегалізоване): явно виходить за межі встановленого законом обсягу суб'єктивного права, є соціально небезпечним, провинним діянням (журналіст, зловживаючи свободою ЗМІ, може здійснити такі злочини, якклеп, образа, породження національної, расової або релігійної ворожнечі)

2) за галузевою ознакою

у сфері **конституційного права** («чорний піар», використовуваний у передвиборній агітації)

у сфері **сімейного права** (фіктивні шлюби; зловживання батьківськими правами – заподіяння фізичної, психічної, моральної шкоди дитині);

у сфері **цивільного права** (зловживання домінуючим становищем на ринку)

у сфері **господарського права** (несумлінна реклама з метою створення умов для збуту товарів)

3) за суб'єктивною стороною

необережне – вчиняється без наміру, але об'єктивно спричиняє настання шкоди (відмова члена сім'ї наймача житлового приміщення без наміру та будь-яких причин дати згоду на його обмін)

навмисне – вчинене з наміром нашкодити іншій особі

Лекція 14. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття, зміст, види і функції юридичної відповідальності й формування у них практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття і ознаки юридичної відповідальності. Підстави юридичної відповідальності. Принципи законодавчого закріплення та принципи застосування юридичної відповідальності.
2. Види, цілі та функції юридичної відповідальності.
3. Принципи юридичної відповідальності. Державно-правовий примус.

Основні поняття: державно-правовий примус, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, адміністративна відповідальність, конституційно-правова відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, проспективний аспект юридичної відповідальності, ретроспективний аспект юридичної відповідальності.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 481–503.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 255–263.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 298–315.
4. Скаун О.Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 471–481.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 497–525.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю:
<https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Юридична відповідальність

це передбачений правовими нормами обов'язок (міра покарання) суб'єкта, винуватого у вчиненні правопорушення, нести несприятливі наслідки (обмеження прав, майнові втрати тощо)

Ознаки юридичної відповідальності

1) настає лише за вчинене правопорушення (дія або бездіяльність)

2) основною підставою застосування юридичної відповідальності є склад правопорушення (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторона)

3) встановлюється державою в нормах права (до правопорушників застосовуються санкції відповідних норм)

4) здійснюється компетентними державними органами, уповноваженими особами та іншими суб'єктами, що мають таке право (судом, прокуратурою, міліцією тощо) відповідно до встановленої процедури (процесуальних норм)

5) виражається в негативних юридичних наслідках особистісного (позбавлення волі), організаційного (звільнення з роботи) та майнового (штраф) характеру

5) виражається в негативних юридичних наслідках особистісного (позбавлення волі), організаційного (звільнення з роботи) та майнового (штраф) характеру

Основні аспекти юридичної відповідальності

Позитивний (проспективний, або заохочувальний) аспект – передбачає заохочення: за виконання корисних для суспільства та держави варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги (морально свідоме ставлення до виконання обов'язків)

Негативний (ретроспективний, або охоронний) аспект передбачає покарання – за правопорушення (юридична характеристика наслідків невиконання обов'язків)

Заходи, що застосовуються при юридичній відповідальності

особистісного характеру (наприклад, позбавлення волі, виправні роботи тощо)

майнового характеру (наприклад, оплатне вилучення майна, конфіскація, штраф та ін.)

організаційного характеру (наприклад, догана, звільнення з роботи тощо)

Принципи юридичної відповідальності

1) законності – полягає у тому, що юридична відповідальність:

- настає за діяння, передбачені законом;
- застосовується в суворій відповідності з визначеним законом порядком;
- припускає наявність складу правопорушення (тобто наявність протиправного, провинного діяння);
- настає лише перед передбаченими законом компетентними органами;
- припускає конституційність закону, що встановлює міру відповідальності

2) обґрунтованості – виражається в:

- установленні самого факту вчиненого правопорушенням протиправного діяння як об'єктивної істини;
- встановленні інших юридично значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт і суб'єкта правопорушення

3) доцільності – полягає у відповідності обраного заходу впливу на правопорушника цілям юридичної відповідальності (захистити правопорядок, виховати шанобливе ставлення до права)

4) невідворотності – полягає в неминучості настання відповідальності правопорушника;

- оперативності застосування заходів відповідальності за вчинені правопорушення
- професіоналізмі і добросовісності діяльності правоохоронних органів;
- ефективності заходів, застосовуваних до правопорушників

5) своєчасності – означає можливість притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності, тобто проміжку часу, не занадто віддаленого від факту правопорушення

6) справедливості – виявляється у тому, що кримінальне покарання не встановлюється за проступки; при встановленні заходів покарання і стягнення не повинна принижуватися людська гідність; кримінальний закон не має зворотної дії в часі в частині, що встановлює відповідальність або посилює її

Види юридичної відповідальності

→ **Конституційна відповідальність** має політично-правовий характер, настає за конституційне правопорушення і передбачає застосування конституційних санкцій; її суб'єктами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадяни та їхні об'єднання

→ **Кримінальна відповідальність** полягає в застосуванні до винної у вчиненні злочину фізичної особи покарання, передбаченого кримінальним законом; її підставою є вчинення особою злочину; встановлюється тільки КК України; застосовується тільки в судовому порядку, на підставі процесуального закону (КПК України); тягне за собою застосування до винної особи санкцій, перелік яких також визначено кримінальним законом (штраф, позбавлення військового, спеціального звання, виправні роботи, обмеження волі, строкове чи довічне позбавлення волі)

→ **Адміністративна відповідальність** настає за адміністративні проступки; її підставою є вчинення особою адміністративних проступків, які порушують правила, що діють у сферах, урегульованих адміністративним та іншим (господарським, екологічним, трудовим, фінансовим) законодавством; встановлюється КУпАП та іншими законами України; суб'єктами, уповноваженими накладати адміністративні стягнення, є органи адміністративної юрисдикції – суди, органи виконавчої влади, їх посадові особи та ін.; передбачає застосування специфічних санкцій, перелік яких встановлено законом

→ **Цивільна відповідальність** настає за вчинення цивільно-правового делікту і полягає в застосуванні цивільно-правових санкцій, передбачених законом або договором; притягнення до неї здійснюється судом (загальним, господарським, третейським) чи самими учасниками цивільних правовідносин; діє презумпція винуватості порушника; цивільно-правові санкції мають переважно правовідновний характер

→ **Дисциплінарна відповідальність** настає за порушення правил трудової, службової, військової, навчальної дисципліни; застосовується згідно з нормами трудового права, а також інших галузей, які визначають особливості правового статусу окремих категорій працівників (суддів, прокурорів, державних службовців та ін.) у відповідних законах, дисциплінарних статутах і положеннях про дисципліну

→ **Матеріальна відповідальність** полягає в обов'язку працівника відшкодувати майнову шкоду, завдану роботодавцеві внаслідок невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків, і передбачена трудовим законодавством

Підстави юридичної відповідальності

це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою та повинною. Відсутність сукупності таких обставин виключає її

Підстави юридичної відповідальності

Підстави, що виключають юридичну відповідальність:

- 1) неосудність особи, що доведена в судовому порядку;
- 2) відсутність суспільної небезпеки діяння у разі необхідної оборони, крайньої необхідності, професійного ризику, фізичного чи психічного примусу;
- 3) відсутність у діянні складу правопорушення;
- 4) вплив строку давнини щодо притягнення до юридичної відповідальності;
- 5) скасування акта, що установив юридичну відповідальність;
- 6) акт про амністію або помилування

Підстави звільнення від юридичної відповідальності

- 1) відсутність суспільної небезпеки (шкідливості) діяння у разі необхідної оборони, крайньої необхідності, професійного ризику, фізичного чи психічного примусу тощо
- 2) неосудність особи, що доведена в судовому порядку
- 3) вплив строку давнини щодо притягнення до юридичної відповідальності
- 4) відсутність у діянні складу правопорушення
- 5) скасування акта, що установив юридичну відповідальність
- 6) акт про амністію або помилування

Підстави звільнення від правового покарання визначені в законодавстві: кримінальному, адміністративному, трудовому.

- 1) особа, яка вчинила правопорушення, перестала бути суспільно небезпечною;
- 2) правопорушення в результаті змін обставин втратило ознаки суспільної небезпеки.

Функції юридичної відповідальності

основні напрями юридичного впливу на правопорушника та інших осіб з метою охорони й захисту правопорядку та виховання суб'єктів права, котрі вчинили або можуть вчинити правопорушення

Види функцій юридичної відповідальності

- 1) **охоронна** – полягає в захисті правопорядку
- 2) **правовідновлювальна (компенсаційна)** – спрямована на відновлення незаконно порушених суб'єктивних прав, примусове виконання невиконаних юридичних обов'язків
- 3) **каральна (штрафна)** – спрямована на покарання державою правопорушника та запобігання новим правопорушенням
- 4) **загальнопревентивна** – спрямована на виховання громадян у дусі поваги до закону
- 5) **спеціально превентивна** – спрямована на виправлення й ресоціалізацію засуджених

Державно-правовий примус

метод державно-владного обмеження свободи вибору (прав) суб'єкта права, реалізований за допомогою заходів силового тиску на його свідомість і поведінку з боку уповноважених органів і посадових осіб, заснований на праві і здійснюваний в його межах

Випадки застосування примусу

1) невиконання особою покладених на неї обов'язків

2) порушення встановлених заборон

3) невиконання зобов'язаними особами законних вимог або розпоряджень уповноважених органів і посадових осіб

4) невиконання конкретних обов'язків, у тому числі додаткових, пов'язаних із вчиненням правопорушень або погрозою їх вчинення та ін.

Види державно-правового примусу

1) за порядком застосування примусових засобів

позасудовий

судовий

2) за формою здійснення

через інститут юридичної відповідальності

поза інститутом юридичної відповідальності

4) за галузевою належністю

кримінально-правовий

цивільно-правовий

адміністративно-правовий

дисциплінарно-правовий

Види примусових заходів поза юридичною відповідальністю

1) примусові заходи, що доповнюють юридичну відповідальність:

- усунути нанесену шкоду у визначений строк
- улаштуватися на роботу чи розпочати навчання
- не змінювати місце проживання без згоди органів внутрішніх справ
- періодично з'являтися в органи внутрішніх справ для реєстрації
- пройти курс лікування при зловживанні спиртними напоями чи вживанні наркотичних засобів та ін.

2) примусові заходи, що забезпечують можливість настання юридичної відповідальності:

- підписка про невиїзд
- особиста порука
- порука громадської організації чи трудового колективу
- примусова доставка обвинувачуваного, або свідка до слідчого, прокурора чи в суд
- узяття під варту

3) примусові заходи, що змінюють юридичну відповідальність (заходи виховного та медичного впливу):

- примусові заходи виховного впливу
- примусові заходи медичного впливу

4) примусові заходи, що попереджують юридичну відповідальність (профілактичні заходи)

5) примусові заходи, що припиняють правопорушення (запобіжні заходи)

6) примусові заходи, що вживаються для захисту суб'єктивних прав

7) примусові заходи організаційного впливу в різних соціальних сферах

8) примусові заходи майнового (реквізиція, примусова реалізація майна підприємств) і фінансового впливу (примусове стягнення)

Розділ 4. Результативна характеристика права

Лекція 15. ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття і зміст законності й правопорядку, їх співвідношення, роль і значення в суспільстві та державі, практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття законності. Принципи законності. Законність і демократія. Вимоги і гарантії законності.
2. Поняття правопорядку. Функції і принципи правопорядку. Державна дисципліна. Співвідношення права, законності та правопорядку.
3. Громадський порядок і правопорядок. Гарантії правопорядку.
4. Світовий правопорядок: поняття, зміст, чинники. Проблеми забезпечення світового правопорядку в умовах глобальних викликів і загроз.

Основні поняття: громадський порядок, державна дисципліна, законність, порядок, правопорядок, гарантії законності, світовий правопорядок.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 397–411.
2. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 358–379.
3. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 495–515.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер. 2006. С. 526–552.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Законність

комплексне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що відображає організацію і функціонування суспільства на правових засадах, гармонійний зв'язок особи, влади, права і закону в конкретній державі

Структура законності

1) нормативний – відповідність праву законів і підзаконних актів, нормативно-правових договорів та інших джерел (форм) права

2) діяльнісний (поведінковий) – правова доцільність поведінки, відповідність діяльності фізичних і юридичних осіб правовим нормам унаслідок формування

3) охоронний – попередження порушення правових норм, контроль і нагляд за точним й однаковим їх виконанням

4) захисний – відновлення у правовому стані, накладання відповідальності за порушення правових норм з метою захисту інтересів потерпілої особи і суспільства

Основні прояви законності

Законність як принцип – провідне загальноприйняте правило імперативного характеру, що виражене у нормах-ідеях найвищого авторитету і потребує від державних органів та їх посадових осіб, громадян та їхніх об'єднань діяти у межах правових норм, закріплених у приписах усіх чинних джерел права

Законність як метод – система правових засобів, якими здійснюється державне управління суспільством, згідно з яким органи держави і посадові особи: 1) спираються на визнання та беззастережне прийняття найвищої цінності людини при розробленні і прийнятті рішень; 2) не підмінюють своїм регулюванням (тобто актами управління) закон; 3) не виходять за межі своєї компетенції, що визначена законом, при реалізації прийнятих рішень; 4) дотримуються правових процедур у процесі контролю і нагляду за законністю дій учасників суспільних відносин тощо

Законність як режим – стан правової організації суспільно-політичного життя, за якого суспільні відносини, правова поведінка, правова діяльність, інша правова активність людини здійснюються відповідно до законів та інших джерел права, котрі відповідають принципу верховенства права

Принципи законності

1) **верховенство права** – у системі нормативно-правових актів – закони мають вищу юридичну силу в державі, інші нормативно-правові акти є підзаконними і повинні прийматися на основі законів і в точній відповідності з ними

2) **всезагальність законності** – означає рівність усіх суб'єктів права перед законом та відповідальність перед ним, незалежно від віку, статі, віросповідання тощо

3) **єдність розуміння і застосування законів на всій території їх дії.** Закони є єдиними для всієї держави, усіх її регіонів. Вони висувають однакові вимоги до всіх суб'єктів, які перебувають в сфері їх часової та просторової дії

4) **недопустимість протиставлення законності і доцільності.** Не можна відкидати закон, не виконувати його, керуючись міркуваннями життєвої доцільності (місцевої, індивідуальної та ін.), тому що такі міркування враховуються в законі

5) **невідворотність відповідальності за правопорушення означає своєчасне розкриття будь-якого протиправного діяння;** правоохоронні органи покликані як запобігати правопорушенням, так і вести ефективну боротьбу з ними

6) **зумовленість законності режимом демократії, який передбачає суворе дотримання двох типів правового регулювання:**

- спеціально-дозвільного — поширюється на владні державні органи і посадових осіб («дозволено лише те, що прямо передбачено законом»);
- загальнодозвільного — поширюється на громадян та їхні об'єднання («дозволено все, крім прямо забороненого законом»)

Вимоги законності

1) вимоги законності до змісту нормотворчої діяльності

- 1) відповідність змісту законів та підзаконних актів потребам життя, що передбачає комплексну наукову експертизу законопроектів, яка охоплює політичні, економічні, фінансові, правозастосовні, організаційні, правоохоронні, термінологічні та інші аспекти
- 2) відповідність нормотворчої діяльності загальнолюдським цінностям, основоположним правам і свободам людини, закріпленим у Конституції
- 3) дотримання внутрішньої єдності і погодженості правових норм, що містяться в формальних джерелах права, тобто формування єдиної системи
- 4) забезпечення стабільності правових актів, за винятком тих, які видаються на певні строки (наприклад, закон про надзвичайний стан або закон про бюджет)

2) вимоги законності до форми і процедури нормотворчої діяльності

- 1) видання актів у тій формі, що передбачена законом; жоден підзаконний акт (акт управління) не може підміняти своїм регулюванням закон
- 2) складання нормотворчих актів у простій і доступній для розуміння формі – з використанням усіх правил юридичної техніки
- 3) дотримання всіх необхідних реквізитів – відповідно до виду акта
- 4) дотримання процесуальних правил, пов'язаних із прийняттям тих чи тих нормативних актів, нормативно-правових договорів та інших формальних джерел права – забезпечення своєчасного їх ухвалення (скасування) з дотриманням певної процедури

3) вимоги законності у сфері реалізації права:

- 1) наявність соціальних і юридичних механізмів, які забезпечують реалізацію права
- 2) відповідність діяльності правозастосовних органів закону та спеціально-дозвільному принципу «дозволено лише те, що прямо передбачено законом»
- 3) гарантоване якісне застосування права, з урахуванням усіх обставин;
- 4) правильне тлумачення правових норм

Гарантії законності

система загально-соціальних і спеціально-соціальних (юридичних) умов, засобів, способів, що закріплені в чинному законодавстві та спрямовані на забезпечення режиму законності

Види гарантій законності за роллю у суспільстві

Загальносоціальні

економічні

політичні

соціальні

ідеологічні

Спеціальносоціальні

юридичні

організаційно-юридичні

Взаємозв'язок законності та правопорядку

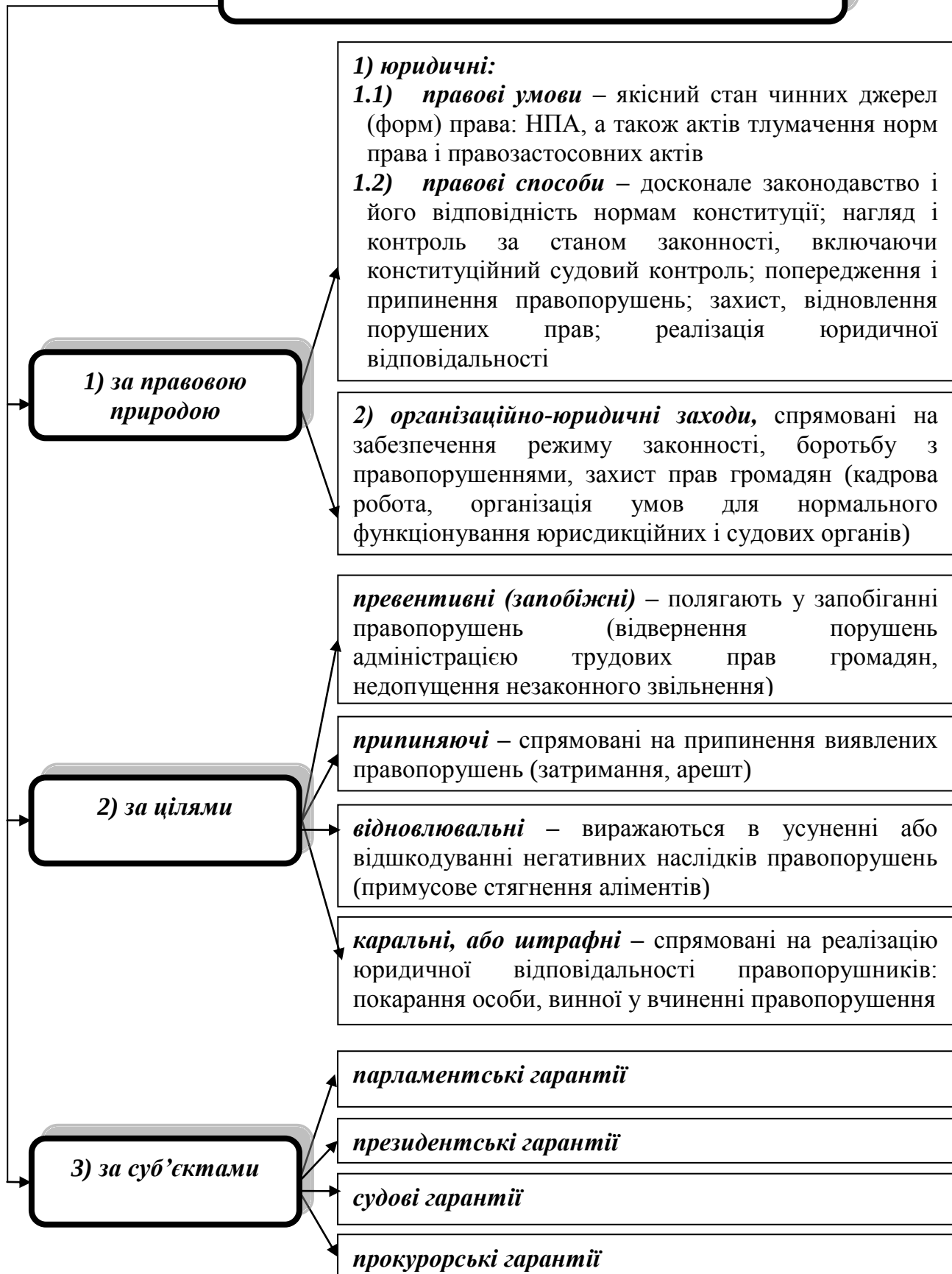
Правовий порядок

– галузь наявного, чинного, тобто втілене в життя право; правова законність у дії, реалізована правова законність, результат принципу, методу діяльності, режиму правових дій і відносин; фактична упорядкованість суспільних відносин, що виступає як найважливіша основа (засіб) для підтримання законності; залежить від зміцнення законності

Правова законність

– галузь сущого і належного, тобто є правом, що реалізується; це принцип, метод діяльності, режим правових дій і відносин; засіб встановлення правопорядку; визначає рівень правопорядку

Види спеціально соціальних гарантій законності

Правопорядок

стан відносно усталеної правової упорядкованості (урегульованості і погодженості), захищеності і безпеки правової системи суспільства, який складається в умовах реалізації принципу верховенства права та авторитету закону (законності); це атмосфера (устрій) нормального, сприятливого, правового життя суспільства, що встановлюється в результаті здійснення приписів правових норм (використання дозволів (прав), виконання обов'язків, дотримання заборон) усіма суб'єктами права

Ознаки правопорядку

- 1) закладається в правових нормах у процесі правотворчості
- 2) спирається на принцип верховенства права і панування закону в галузі правових відносин
- 3) встановлюється в результаті реалізації правових норм, тобто здійснення законності у діяльності з реалізації права
- 4) створює сприятливі умови для реалізації суб'єктивних прав
- 5) припускає своєчасне і повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків
- 6) вимагає невідворотності юридичної відповідальності для кожного, хто вчинив правопорушення
- 7) встановлює сувору громадську дисципліну
- 8) припускає чітку та ефективну роботу всіх державних і приватних юридичних органів і служб, насамперед правосуддя
- 9) створює умови для організованості громадянського суспільства і режим сприяння індивідуальній свободі
- 10) забезпечується всіма державними заходами, аж до примусу

Зміст правопорядку

це система правових і неправових елементів, властивостей, ознак, процесів, що сприяють встановленню і підтримці правомірної поведінки суб'єктів, тобто такої поведінки, яка врегульована нормами права і досягла цілей правового регулювання

Зміст правопорядку

1) матеріальний – система реальних (економічних, політичних, морально-духовних, юридичних) упорядкованих відносин у громадянському суспільстві, з правомірною поведінкою їх учасників – фізичних і юридичних осіб, як результат їхньої об'єктивної потреби. У матеріальному змісті правопорядку виражається закономірність його виникнення, розвитку і функціонування в процесі взаємозв'язку з економікою, політикою, культурою

2) юридичний (державно-правовий) – система реалізованих прав, обов'язків, відповідальності громадян, тобто результат встановлення законності, впорядкованості та врегульованості правових відносин, правомірної поведінки їх учасників, досягнутий за допомогою правових засобів через виражену в них волю держави

Правоохоронні органи України

Лекція 16. ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Мета лекції полягає у формуванні у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття, структуру, функції правової свідомості й правової культури, практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих і правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття і структура правової свідомості. Класифікація форм правосвідомості. Функції правосвідомості. Взаємодія правосвідомості й об'єктивного юридичного права.
2. Деформації правосвідомості (правовий нігілізм, правовий ідеалізм) та шляхи і способи їх подолання.
3. Правова культура: поняття, структура, види, значення. Правова культура суспільства і особи. Поняття правового виховання, його механізм і функції. Правовий всеобуч.
4. Професійна правова свідомість і правова культура. Вимоги до професійної правосвідомості та правової культури юристів.

Основні поняття: свідомість, правова психологія, правова ідеологія, правова свідомість, правова культура, правове мислення, види правосвідомості, рівні правосвідомості, деформації правосвідомості, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий дилетантизм, правова демагогія, функції правосвідомості.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 441–448.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.147–157.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 24–43.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 96–120.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 553–566.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Правова свідомість

сукупність правових ідей, теорій, цінностей, поглядів, уявлень, переконань, почуттів, оцінок і установок, що виражаються в ставленні людей, соціальних спільнот, індивідів на чинне, минуле і бажане право

Структура правосвідомості

1) правова психологія – сукупність відчуттів, звичок, стереотипів, переживань, які виникають у людей у процесі реалізації правових норм та правовідносин;
проявами правової психології є: почуття справедливості, пошана до прав і свобод людини, правопорядку, законності, ставлення до правопорушень і юридичної відповідальності, емоційна реакція на правові явища

2) правова ідеологія – сукупність ідей, теорій, цінностей, поглядів, які відображають та оцінюють чинне, минуле і бажане право;
правова ідеологія втілюється в правовій політиці, принципах і нормах права, науковій літературі

Рівні правосвідомості

1) буденний рівень – масові уявлення і настрої людей з приводу права, що виникають на основі життєвого досвіду і несистематизованих правових знань

2) професійний рівень – сукупність знань, переконань, традицій, почуттів професійних юристів, які формуються в результаті отримання фахової юридичної освіти й досвіду практичної юридичної діяльності

3) професійний рівень – сукупність ідей, теорій, концепцій, які формуються в результаті отримання фахової юридичної освіти й досвіду наукової юридичної діяльності

Функції правосвідомості

основні напрямки оволодіння правовими знаннями та їх вплив на правові явища, правову систему загалом

Функції правосвідомості

1) **пізнавальна** – передбачає пізнання права, інформованість про нормативні акти та їх зміст

2) **аксіологічна (ціннісна)** – передбачає ціннісне ставлення до законодавства, співвіднесення правових норм зі своїми поглядами на обов'язкове, необхідне

3) **регулятивна** – передбачає узгодження поведінки людини, її мотивів, правових настанов з чинною в суспільстві системою правових принципів із заборонами і дозволами

Форми правосвідомості

1) за суб'єктами

індивідуальна

групова

суспільна

2) за глибиною відображення правової реальності

професійна:

- наукова
- практична

непрофесійна:

- наукова фахова
- буденна

Деформація правової свідомості

викривлене ставлення до права, до юридичної практики, спотворення ціннісної орієнтації щодо юридично значущої поведінки

Види деформації правової свідомості

правовий нігілізм – скептичне чи негативне ставлення до права, правових засобів, заперечення соціальної цінності права

правовий ідеалізм – переоцінка можливостей права у регулюванні суспільних відносин

правова демагогія – викривлене, однобічне тлумачення права у поєднанні з прагненням впливати на правосвідомість інших осіб

правовий інфантилізм – несформованість правових знань або їх недостатня глибина у поєднанні з переконаністю в наявності належної юридичної підготовки

правовий дилетантизм – неадекватне тлумачення права та використання правових засобів

Основні напрями боротьби з деформаціями правової свідомості

1) підвищення загальної правової культури і правової свідомості громадян шляхом правової освіти та правового виховання

2) вдосконалення законодавства, виклад норм права з дотриманням вимог доступності, зрозумілості, чіткості, однозначності

3) профілактика правопорушень

4) повага і всебічний захист прав людини й громадянина

5) зміцнення законності й правопорядку

Правова культура

це якісний правовий стан особистості, соціальної групи, суспільства загалом, що охоплює знання, розуміння права, повагу до нього, а також його дії, поведінку відповідно до норм права

Структура правової культури

1) ідеологічний елемент – знання і розуміння права, здатність особи тлумачити норми права, визначати цілі й завдання нормативно-правового акта, сферу його дії; уміння особи використовувати в практичній діяльності правові знання, захищати свої суб'єктивні права, виконувати юридичні обов'язки

2) психологічний елемент – повага до права, яка ґрунтується на особистій переконаності в його ефективності як засобу правового регулювання

3) поведінковий елемент – переконання в необхідності діяти відповідно до приписів правових норм, уміння використовувати правові засоби в процесі реалізації прав і свобод

Форми правової культури

1) за суб'єктами

індивідуальна правова культура – це якісний стан особистості, який забезпечує її правомірну поведінку

групова правова культура – це якісний стан соціальної групи, що відображає оцінку й ставлення групи до права та забезпечує її правомірну поведінку

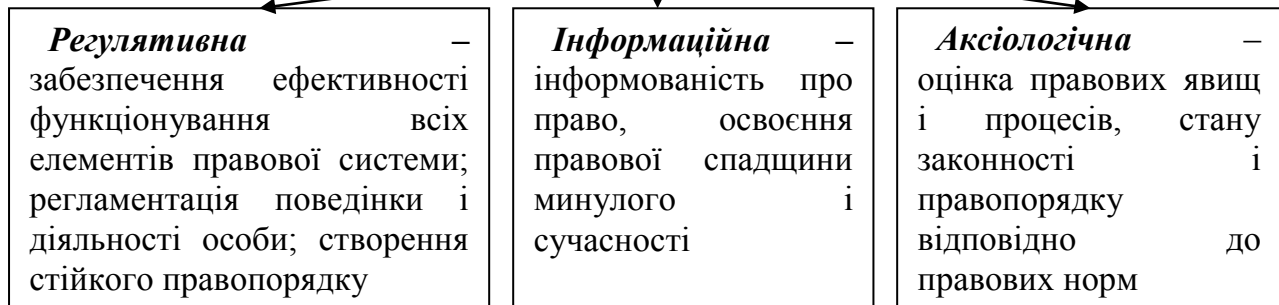
суспільна правова культура – це якісний стан суспільства, що відображає оцінку й ставлення суспільства до права та забезпечує стан законності й правопорядку

2) за глибиною відображення правової реальності

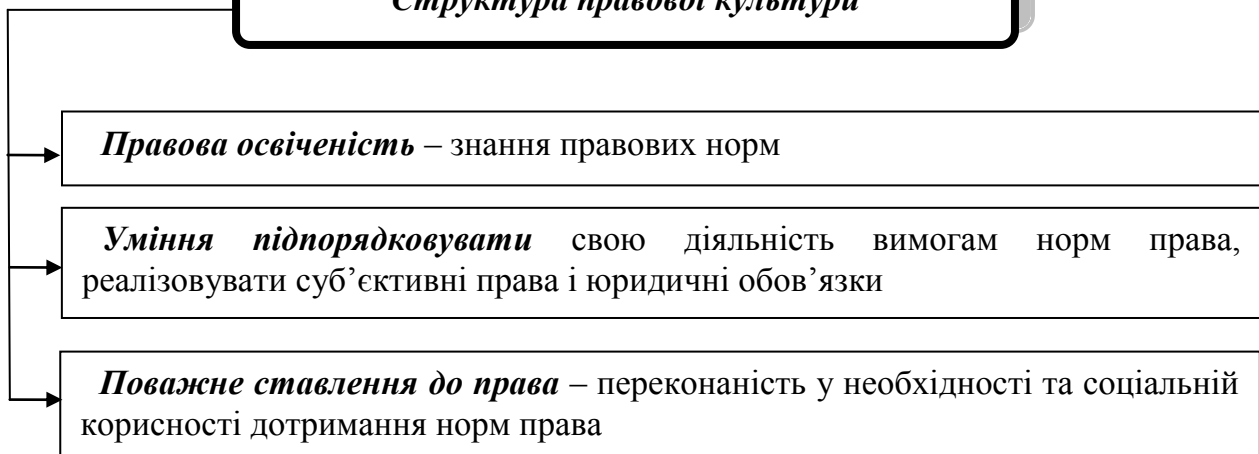
професійна правова культура

буденна правова культура

Функції правової культури суспільства

Структура правової культури

Зміст правової культури

Лекція 17. МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Мета лекції – формування у студентів системи узагальнених наукових знань про механізм правового регулювання й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Механізм правового регулювання та його основні стадії.
2. Правові стимули, пільги, заохочення, імунітети, привілеї та їх роль у механізмі правового регулювання.

Основні поняття: правове регулювання, механізм правового регулювання, стадії правового регулювання, нормативне регулювання, піднормативне регулювання, засоби правового регулювання, правові стимули, правові обмеження, правові пільги, привілеї, імунітети, тип правового регулювання.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 88–102.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С.134–146.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 95–102.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 253–274.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 296–315.

Тести для самоконтролю:

3. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
4. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Механізм правового регулювання

цілісна система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, забезпечення громадського і правового порядку на основі режиму законності

Елементи механізму правового регулювання

1) **норми права** як нормативна основа механізму правового регулювання

2) **юридичні факти** як підстава для переходу абстрактних правових норм у конкретні права і обов'язки учасників суспільних відносин

3) **акти безпосередньої реалізації права, тобто** фактична поведінка суб'єктів права із здійснення своїх прав і обов'язків (втілюються як у правовідносинах так і поза ними)

4) **акти застосування права**, у яких персоніфікуються загальні права і обов'язки, у разі необхідності – індивідуалізуються санкції правових норм

Стадії механізму правового регулювання

1) стадія **регламентації** суспільних відносин, на якій створюються норми права, формуються правила поведінки суб'єктів, умови виникнення у них прав, обов'язків, повноважень, відповідальності

2) стадія **виникнення умов**, за яких відбувається перехід від правових норм до конкретних актів поведінки суб'єктів права; підставою виникнення правовідносин є **юридичний факт** (фактичний склад)

3) стадія **безпосередньої реалізації норм права**, зокрема – виникнення правових відносин

4) стадія **безпосередньої реалізації норм права**, яка існує у тих випадках, коли для реалізації норм права у поведінці суб'єктів необхідним є видання правозастосовчого акта (напр., виникнення прав і обов'язків у подружжя можливе тільки за наявності видання акта державної реєстрації шлюбу)

Ефективність правового регулювання

це спроможність правового регулювання приводити до максимально можливих позитивних результатів за рахунок обґрунтованих, розумних і доцільних витрат та обмежень

Показник 1. Співвідношення між реальними результатами правового регулювання та його цілями

Показник 2. Відношення соціального результату регулювання (рівня впорядкованості суспільних відносин) до витрат і зусиль, спрямованих на його досягнення)

Недоліки правового регулювання

1) **доцільність** як обґрунтована необхідність правового регулювання суспільних відносин з метою їх упорядкування

2) **адекватність** як відповідність засобів, способів і методів правового регулювання, ступеня його жорсткості з урахуванням всіх альтернатив

3) **збалансованість** – забезпечення в регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів

4) **передбачуваність** як послідовність і визначеність регуляторної діяльності, її відповідність цілям державної політики, що дозволяє суб'єктам планувати свою діяльність

5) **прозорість і врахування громадської думки**, транспарентність діяльності органів державної влади

Принципи правового регулювання

1) правове регулювання може об'єктивно відставати від суспільних потреб, які постійно змінюються

2) ефективність правового регулювання має обмежений характер з огляду на складність і багаторівневність права як системи

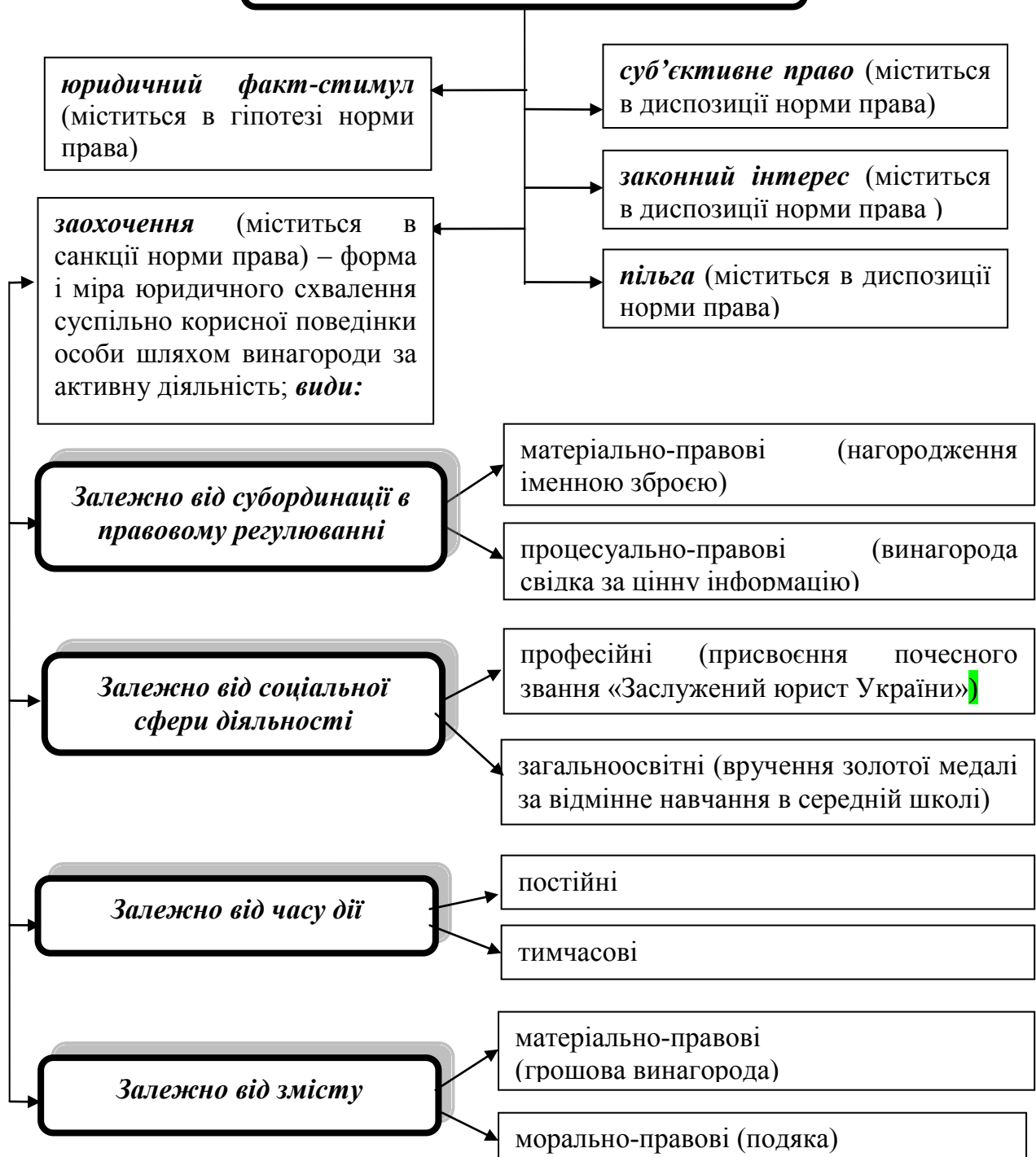
3) ефективність правового регулювання залежить від рівня розвитку суспільства, наявних економічних ресурсів, його правової культури і правової

4) суб'єктивним чинником рівня ефективності правового регулювання є інтелектуальний і професійний рівень, відсутність корупції

Правові стимули

правове спонукання до правомірної поведінки, створення сприятливих умов для задоволення інтересів суб'єктів права

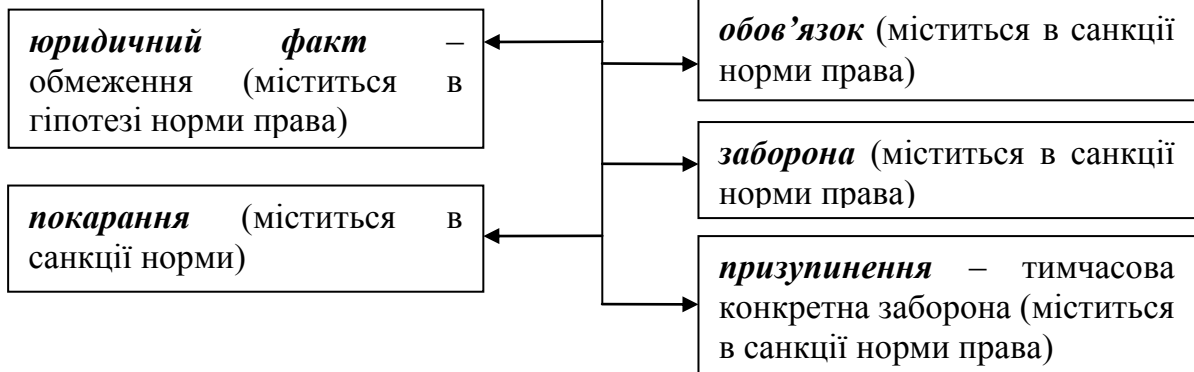
Основні види правових стимулів

Правові обмеження

правове обмеження – правове стримування протиправного діяння, що створює умови для реалізації, охорони і захисту інтересів конфронтуючої сторони та суспільства

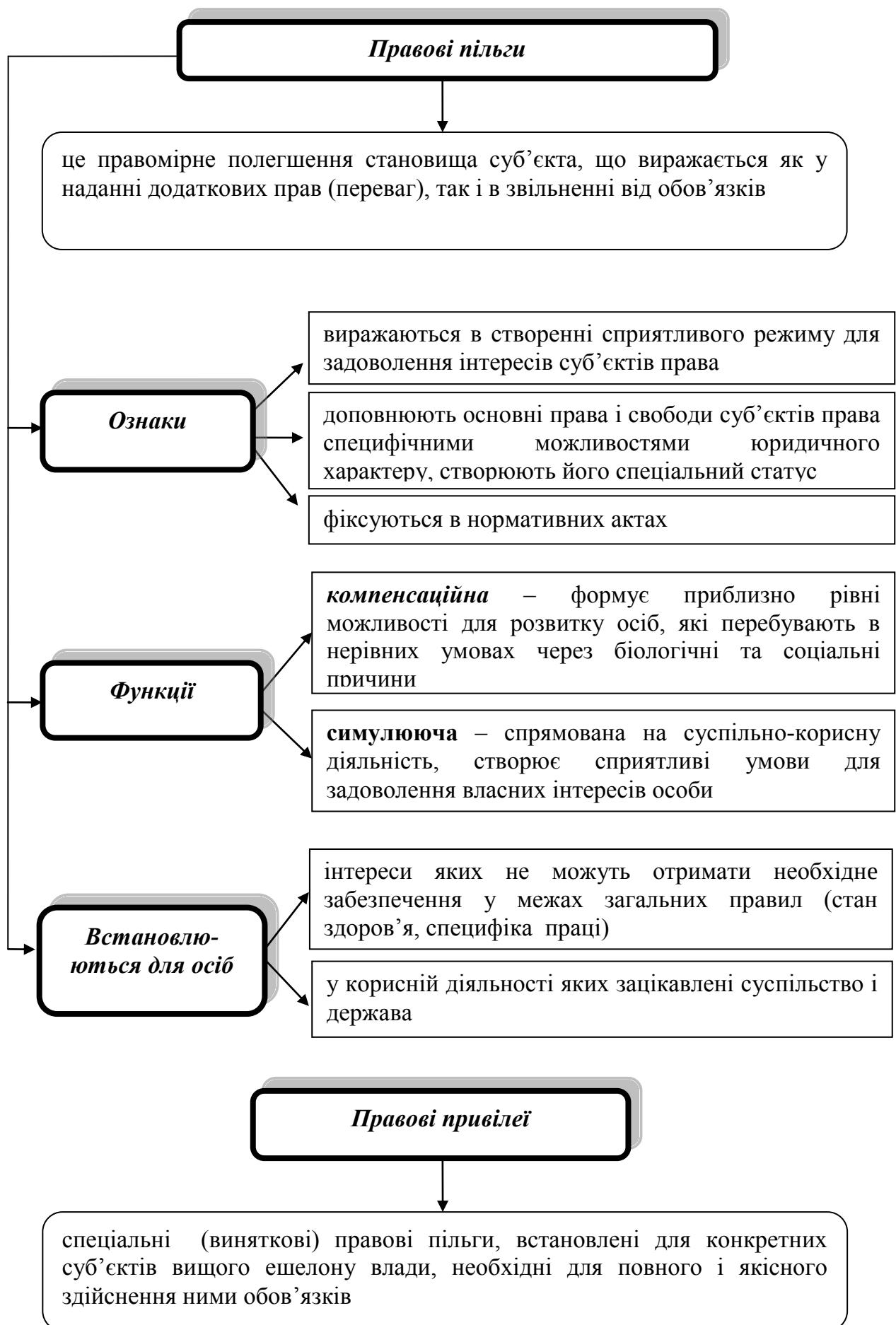
Основні види правових обмежень

Покарання та його види

покарання – форма і міра юридичного осуду винної, протиправної поведінки, що виражається в негативній оцінці правопорушення й особи, що його вчинила

Правові імунітети

особливі пільги і привілеї, пов'язані зі звільненням осіб від певних обов'язків і відповідальності, що конкретно встановлені в нормах міжнародного і національного права

Відмінність імунітетів від правових пільг і привілеїв

іmunітет виявляється у вигляді негативних пільг, тоді як привілеї виражаються в правових пільгах, перевагах

іmunітети мають на меті забезпечити виконання міжнародних, державних і суспільних функцій, офіційних службових обов'язків, тоді як привілеї є пільгами для владних органів і посадових осіб

іmunітет поширюється на чітке коло осіб, визначених у нормах міжнародного права, законах; коло носіїв пільг – не визначене так чітко

Види імунітетів

Залежно від територіальної сфери дії

міждержавні

внутрішньодержавні

Залежно від субординації норм у правовому регулюванні

матеріальні (право безмитного ввозу особистого майна при первинному занятті дипломатичної посади)

процесуально-правові (іmunітет суддів, недоторканність депутатів)

Залежно від об'єкта, забезпечуваного іmunітетом

іmunітет на особисту недоторканність

іmunітет на недоторканність службових приміщень

недоторканність службового листування

недоторканність майна тощо

Лекція 17. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про поняття, зміст верховенства права, його роль і значення у розвитку держав та їх правових систем і здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття й генеза верховенства права.
2. Нормативні засади принципу верховенства права у міжнародних і національних правових актах.
3. Характеристика основних складників верховенства права.

Основні поняття: верховенство права, верховенство конституції, принцип розподілу влади, законність, обмеження дискреційних повноважень, принцип рівності у правах, принцип юридичної визначеності, принцип захисту довіри, принцип пропорційності, принцип незалежності суду і суддів.

Основна література:

1. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. ???
2. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 334–337.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 191–194.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів : Край, 2008. С. 40–52.
5. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–64.
6. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Т. 1 : Верховенство права: від ідеї – до доктрини. Київ : Фенікс, 2006. 624 с.; Т. 2 : Верховенство права: від доктрини – до принципу. Київ : Фенікс, 2006. 653 с.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Rule of Law ***Верховенство права***

одна з найвищих демократичних цінностей і складник міжнародно-правових актів, насамперед, у сфері прав і свобод людини та громадянина

Витоки ідеї верховенства права

→ епоха античності у працях Платона і Аристотеля (Стародавня Греція), Цицерона і Юстиніана (Стародавній Рим)

→ становлення і розвиток у Великій хартії вольностей (Magna Carta) 1215 року, працях мислителів епохи Реформації XVI ст. і Просвітництва XVIII ст.

→ обґрунтування у працях філософів, таких як: Т. Гобс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо

Термін та ідея верховенства права

Термін Rule of Law «верховенство права» ввів у науковий обіг англійський учений і політичний діяч **Дж. Гаррінгтон**

Альберт Венн Дайсі (1835–1922) – «Основи державного права Англії»

Англійський учений-конституціоналіст **А. Дайсі** та його послідовники в умовах монархічних режимів обґрунтували концепцію верховенства права, яка була спрямована, насамперед, проти свавілля влади, у тому числі у формі закону, на захист природних, невідчужуваних прав і свобод людини, юридичної рівності, справедливості

**Верховенство права
у міжнародно-правових актах**

Загальна декларація прав людини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року.

→ **Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод** (Зі змінами та доповн., внесеними Протоколом № 11 від 11.05. 1994 р., Протоколом № 14 від 13.05. 2004 р.). Дата підписання – 04.11.1950. Дата ратифікації Україною – 17.07.1997 р., набрання чинності – 11.09.1997 р.

→ **«Зобов'язання стосовно верховенства права», ОБСЄ, 1990 р.** «Верховенство права не зводиться лише до формальної законності, яка забезпечує правильність та узгодженість процесу творення і впровадження в життя демократичного ладу, а означає також і справедливість, засновану на визнанні та повному сприйнятті людської особи як найвищої цінності, та яку гарантовано інститутами, що забезпечують рамки для її якнайповнішого вираження». У документі наведено різні види зобов'язань країн - членів у сферах незалежності судівництва і адвокатської діяльності, безсторонньої діяльності судів, а також у сфері судового адміністрування

→ **Рішення Гельсінської Ради Міністрів № 7108 «Подальше зміцнення верховенства права у зоні ОБСЄ»,** яке заохочує країни - учасниці зміцнювати верховенство права у таких сферах, як: незалежність судівництва; ефективне судове адміністрування; право на справедливий суд; доступ до суду; підзвітність державних органів та посадових осіб; дотримання верховенства права у сфері адміністративної діяльності; право на юридичну допомогу та повага прав людини стосовно осіб, що перебувають під вартою; запобігання катуванням чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню; дотримання стандартів і практики верховенства права в системі кримінальної юстиції; боротьба з корупцією

Рішення Європейського суду з прав людини:

Рішення Європейського суду з прав людини у справі **«Салов проти України» (Заява №65518/01);**

Рішення Європейського суду з прав людини у справі **«Науменко проти України» (Заява №4984/98);**

Рішення Європейського суду з прав людини у справі **«Совтрансавто-холдинг проти України» (Заява 48553/99);**

Рішення Європейського суду з прав людини у справі **«Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (Заяви №34044/96, 35532/29, 44801/98);**

Рішення Європейського суду з прав людини у справі **«Веренцов проти України» (заява №20372/11);**

→ Рішення Європейського суду з прав людини у справі **«Vona проти Угорщини» (заява №35943/10);** Рішення Європейського суду з прав людини у справі **«De Sousa Ribeiro проти Франції» (Заява №22689/07).**

**Верховенство права
згідно зі Звітом Венеційської комісії**

«Звіт щодо верховенства права», прийнятий Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. (п.п.37–65 Доповіді)

Стрижень принципу верховенства права: «Всі особи і органи влади в державі як державні, так і недержавні мають бути зв'язані та мати право користуватися законами, що є відкрито прийнятими, такими, що набирають чинність (як правило) на майбутнє та відкрито застосовуються в судах».

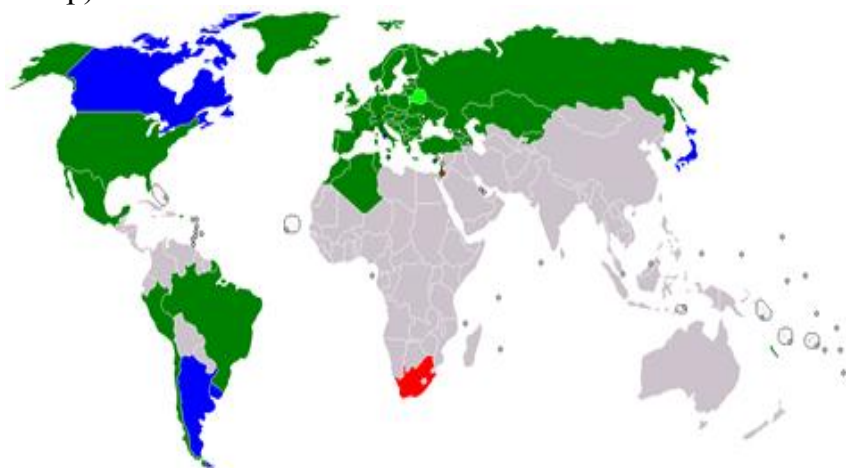
Складники верховенства права:

- 1) доступність закону (у тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким і передбачуваним);
- 2) рівність перед законом;
- 3) влада має здійснюватися у правомірний, справедливий та розумний спосіб за допомогою протидії і стримувань;
- 4) права людини має бути захищено;
- 5) має бути забезпечено засоби для розв'язання спорів без надмірних матеріальних витрат чи надмірної тривалості;
- 6) суд має бути незалежним, неупередженим і справедливим;
- 7) дотримання державою її міжнародно-правових зобов'язань тих, що зумовлені національним правом

Венеційська комісія) – дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права, котрий надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам та цінностям. Офіційна назва – **Європейська комісія за демократію через право**.

Країни-члени (зелений), спостерігач (синій), спеціальний статус (червоний колір).

Конституція України

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 129. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Стаття 147. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції. Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Рішення Конституційного Суду України № 15-рп від 02 .11. 2004 р.

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями **соціальної справедливості, свободи, рівності** тощо.

Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою набула відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи.

Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ
між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом,
Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми
державами-членами, з іншої сторони
(Угоду ратифіковано із заявою Законом від 16.09.2014)

Преамбула. ВИЗНАЮЧИ, що спільні цінності, на яких побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та **верховенство права**, також є ключовими елементами цієї Угоди

Стаття 1. Цілі.

1. Цим документом створюється асоціація між Україною, з однієї сторони, та Союзом і його державами-членами, з іншої сторони.

2. Цілями асоціації є:

е) посилювати співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою **забезпечення верховенства права** та поваги до прав людини і основоположних свобод;

Стаття 2. Повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, як визначено, зокрема, в Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року та Паризькій хартії для нової Європи 1990 року, а також в інших відповідних документах щодо захисту прав людини, серед них – Загальна декларація прав людини ООН 1948 року і Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також **повага до принципу верховенства права** – повинні формувати основу внутрішньої та зовнішньої політики Сторін і є основними елементами цієї Угоди.

РОЗДІЛ III. ЮСТИЦІЯ, СВОБОДА ТА БЕЗПЕКА. Стаття 14.

Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод

У рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення **утвердженню верховенства права** та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод.

**Критерії Верховенства права
у діяльності та рішеннях судів в Україні**

I. Поваги до прав людини, а саме:

- Права людини як основа «стримувань і противаг» у відносинах «людина-держава»
- Судовий захист як визначальна ознака суб'єктивного (юридичного) права
- Право на доступ до правосуддя
- Право на компетентний суд
- Право бути вислуханим
- Відсутність зворотної дії закону
- Презумпція невинуватості (винуватості)

II. Доступу до справедливого і неупередженого правосуддя, а саме:

- Доступ до судового контролю щодо діянь органів влади
- Перегляд судових рішень
- Виконання судових рішень

III. Правової визначеності судових рішень, а саме:

- Повага до легітимних очікувань справедливості
- Неприпустимість погіршення правового становища особи
- Єдність судової практики
- Обов'язковість та остаточність судових рішень

IV. Дотримання пропорційності (збалансованості) публічних і приватних інтересів при обмеженні прав людини у визначенні відповідності між вчиненим правопорушенням і застосуванням за нього покарання (правовою санкцією), а саме:

- Мотивація обмеження прав особи у судовому рішенні
- Адекватність правової санкції змісту правопорушення та індивідуальній характеристиці особи

- Збалансованість публічних інтересів з правами і свободами особи
- Спотворення змісту прав і свобод людини у судових рішеннях

V. Дотримання принципу недискримінації в судових рішеннях, а саме:

- Відповідність судового рішення положенням Конституції і законів України, що забороняють дискримінацію особи
- Оцінювання в цьому контексті законів у судовому рішенні та їх пріоритетності
- Наявність покликань у судовому рішенні на Конституцію України, Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і рішення ЄСПЛ
- Випадки порушення принципу рівності сторін перед законом – у судових рішеннях

Верховенство права

Природні, невід’ємні та невідчужувані права і свободи людини є основою, а не результатом права країни та мають вирішальне значення у відносинах між нею і державною владою

Принцип розподілу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної гілок влади – законодавчої, виконавчої і судової та встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади або більшої її частини в руках одного органу держави та у руках однієї особи

Законність, заснована на визнанні і беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб; поширюється передусім на діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб

Рівність у правах та рівність перед законом ґрунтується на концепції однаковості, забороняє нерівне ставлення та передбачає рівний доступ до суду

Незалежність суду і суддів, яка втілюється в інституційній (організаційній), функціональній та особистісній (незалежність самих суддів) незалежності

Верховенство Конституції

Конституція як Основний Закон – ядро національної правової системи, уособлення загальнолюдських і національних цінностей, у тому числі верховенства права, що знаходить свій прояв у закріпленні основоположних прав і свобод людини, принципу підпорядкованості їм усієї діяльності держави та базових принципів права; це надає правовій системі визначеності, стабільності та є підґрунтям утвердження верховенства права

Обмеження дискреційних повноважень передбачає, що діяльність як держави загалом, так і її органів, включаючи законодавчий, підпорядковувалася утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини.

Принцип юридичної визначеності, який передбачає чіткість підстав, цілей і змісту нормативних приписів та передбачуваність права

Принцип захисту довіри

Принцип пропорційності між поставленою метою та засобами і способами її досягнення

Розділ 5. Інтегративна характеристика права

Лекція 18. ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНІ, МІЖДЕРЖАВНІ, МІЖНАРОДНІ

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про основні правові системи (національні, міждержавні, міжнародні), правові сім'ї, їх особливості, напрями взаємодії та розвитку, і здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Поняття і ознаки правової системи. Структура правової системи. Поняття «тип (сім'я)» правових систем.
2. Критерії класифікації правових систем.
3. Поняття й співвідношення національних, міжнародних, міждержавних правових систем. Правова система ЄС.
4. Правова система ЄС та її співвідношення з міжнародними і національними правовими системами.

Основні поняття: правова система, правова сім'я, тип правової системи, класифікація правових систем, структура правової системи, національна правова система, міждержавна правова система, міжнародна правова система.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 520–558.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 341–348.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 316–357.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 324–347.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 567–618.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Правова система

є частиною суспільної системи, співіснує та взаємодіє з іншими соціально-регулятивними системами суспільства (політичною, економічною, моральною, релігійною);

є частиною більш широкого поняття «правова реальність», яке охоплює всі без винятку наявні в суспільстві правові явища

Правова система існує в суспільствах з більш-менш розвинутою державною організацією, які можна вважати націями в сучасному їх значенні і де відповідно встановлюється своє, національне право (XIX ст.); має суттєве значення для характеристики права тієї чи тієї конкретної країни (право розвивалося у певній країні у вигляді національної правової системи).

Правова система

це зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних і погоджених загальних і спеціальних засобів правового впливу на суспільні відносини, що постійно відтворюються і використовуються людьми та їхніми організаціями (у тому числі державою) як суб'єктами права для досягнення приватних і публічних цілей, забезпечення правопорядку

Правова система відображає не стільки внутрішню структуру права, скільки автономність і своєрідність правової системи як самостійного соціального утворення.

Система права відображає порядок побудови і взаємозв'язків між нормами, інститутами та галузями права конкретної держави.

Правова система у вузькому значенні це право певної держави і пов'язані з ним правові явища. Саме в цьому значенні термін «правова система» використовується у словосполученні «національна правова система»

Правова система у широкому розумінні є певною сукупністю національних правових систем, об'єднаних за спільними ознаками. Термін в широкому значенні є тотожним терміну «правова сім'я», що використовується в порівняльному правознавстві

Тип (сім'я) правових систем – сукупність національних правових систем, що мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, які склалися на основі аналогічних загальних і спеціальних правових засобів, котрі постійно діють унаслідок відтворення й використання людьми і їхніми організаціями (у тому числі державою)

Правова сім'я – це певна сукупність правових систем, об'єднаних спільністю історичного формування, структури права, його джерел, провідних галузей та інститутів, правозастосування, правосвідомості, понятійно-категорійного апарату юридичної науки.

«правова система», «тип правових систем», «сім'я правових систем», «правові кола», «форма правових систем», «структурна спільність», «правова сім'я»

Ознаки правової системи

1) є різновидом соціальної системи (поряд з політичною, економічною, релігійною тощо)

2) формується і функціонує в територіальних межах держави, тому таку правову систему називають національною (на відміну від міжнародних правових систем співтовариств – ЄС, Ради Європи)

3) детермінована унікальними історичними і географічними факторами розвитку суспільства, відображає національний менталітет, стан економічного розвитку і своєрідність державної форми, особливості державного (політичного) режиму, ступінь спадкоємності і запозичення у праві, що зумовило її неповторність

4) тісно взаємодіє з економічною, політичною, ідеологічною, моральною та іншими соціальними підсистемами; має як механізм перенесення їх вимог на мову юридичних норм, так і зворотний механізм – переводити нормативно-правові приписи в реальну поведінку особи, групи, суспільства

5) має в межах країни цілісність, єдність, суверенність, що задається безперервним розвитком суспільства, у процесі якого воно відмежовує себе від інших суспільств шляхом формування різних культурних норм і цінностей, у тому числі правових;

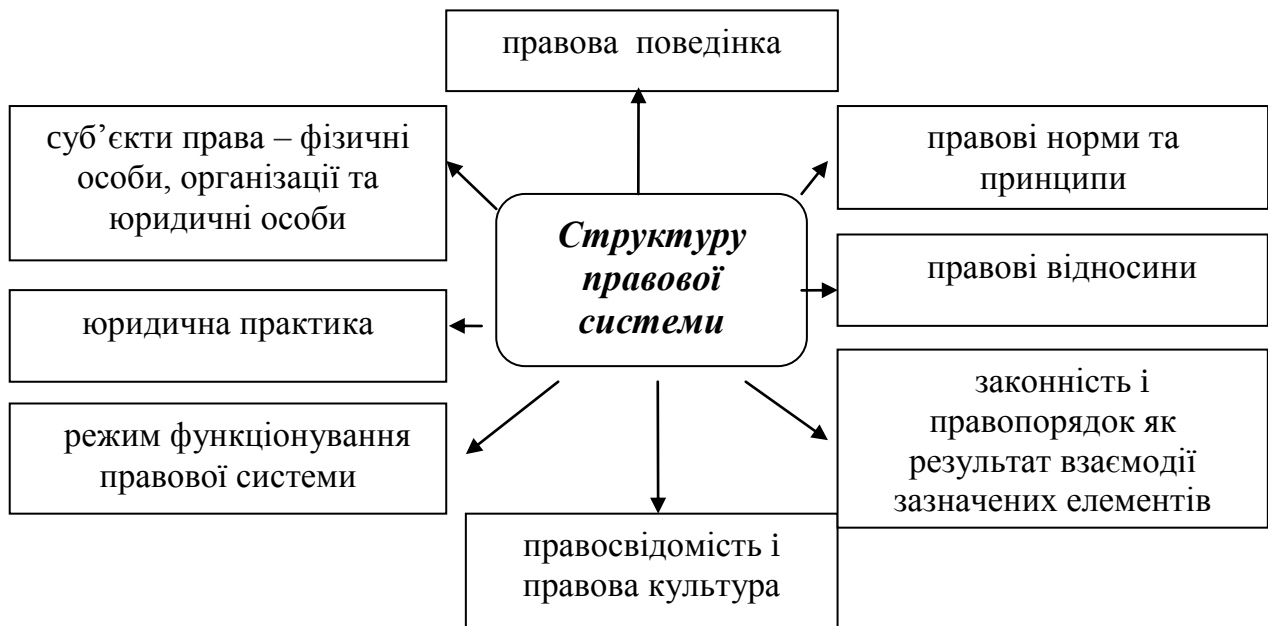
6) має власну структурну упорядкованість – є цілісною системою взаємозалежних, погоджених і тісно взаємодіючих спеціальних та загальних правових засобів, правових явищ і процесів

7) є динамічною системою – її формування відбувається повсякчас, оскільки окремі елементи або старішають і потребують оновлення, або змінюють свій характер і внутрішні зв'язки, тобто відбувається процес відтворення правової системи і використання її людьми і їх організаціями (у тому числі державою) як суб'єктами права

8) має кінцеву мету – досягнення суб'єктами права приватних і публічних цілей, установлення злагоди і підтримання правового порядку в суспільстві.

Структура правової системи

це стійка єдність компонентів правової системи та сукупність усіх прямих і зворотних постійних зв'язків між ними, що забезпечують їй правову цілісність

Підсистеми правової системи

Класифікації правових систем

А. Ейсман

Одна з перших класифікацій правових систем на початку XX ст.

Критерії: історія розвитку правових систем, їх структура та відмінні особливості:

правові сім'ї: романська, німецька, англосаксонська, слов'янська та ісламська.

А. Леві-Ульман.

Основний критерій – правові джерела.

Правові системи:

- 1) континентально-європейська;
- 2) англо-американська;
- 3) мусульманська.

Рене Давид

Два рівноправні критерії класифікації правових систем: **юридична техніка, (технічний критерій)** та однакові (спільні, схожі) філософські, політичні й ідеологічні принципи (**ідеологічний критерій**).

Ідея трихотомії – виокремлення трьох правових сімей: 1) романо-германська; 2) англосаксонська; 3) соціалістична. До них примикає весь інший юридичний світ, що охоплює чотири п'ятих планети за назвою «релігійні і традиційні системи».

Класифікації правових систем

К. Цвайгерт

Критерій – «*Стиль права*», який визначається п'ятьма факторами:

- 1) історичним походженням і розвитком правової системи;
- 2) панівною доктриною юридичного мислення та її специфікою;
- 3) своєрідними правовими інститутами;
- 4) правовими джерелами і методами їх тлумачення;
- 5) ідеологічними факторами.

Правові сім'ї (8): романська, германська, скандинавська, загальна, соціалістична, далекосхідна, ісламська, індуська.

К. Осакаве:

класифікація повинна проводитися на трьох рівнях, тобто на двох рівнях **макрокласифікації** – за **правовими традиціями й праворозумінням** і на **одному рівні мікрокласифікації** – за **правовими сім'ями**;

1.1) **рівень макрокласифікації: релігійні** (мусульманське (ісламське) право, єврейське (іудейське) право, канонічне право католицької церкви та індуське право) та **нерелігійні**;

1.2) **нерелігійні** за критерієм праворозуміння і ролі права в суспільстві поділяються на дві основні традиції: **західну і незахідну**.

2) рівень мікрокласифікації:

а) західне право поділяється на три правові сім'ї: **романо-германську, англо-американську і скандинавську (північноєвропейську)**;

б) незахідне право: південно-східне азійське право, африканське звичаєве право і племінне право американських індіанців

Г.Дж. Берман

пропонує створити **інтегровану, єдину юриспруденцію**, що об'єднає традиційні школи та вийде за їх межі; нова юриспруденція (соціальна теорія права) повинна ґрунтуватися не тільки на розумі, але і на відчуттях, інтуїції та вірі; важливим є вивчення взаємодії західного і незахідного права

Інші класифікації правових систем

Правові системи

Національні правові системи – правові системи конкретних країн, зумовлені правовими, соціально-економічними, політичними, культурними та іншими особливостями цих країн; є унікальними, особливими, неповторними за своїми характеристиками; у світі налічується понад **200 національних правових систем**

Регіональні правові системи

(правові системи європейських, азійських, американських, африканських міждержавних організацій), зокрема (**Рада Європи, ЄС**) **правова система ЄС** – особлива правова система, норми якої регулюють суспільні відносини, що складаються під час інтеграційних процесів у рамках ЄС; у її межах діє право ЄС паралельно із національним правом; у межах правових систем держав-членів ЄС норми права ЄС є нормами прямої дії і регулюють низку найважливіших соціальних та економічних питань.

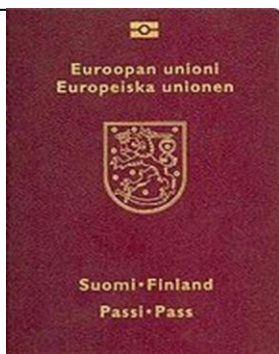
Міжнародні правові системи (класичні міжнародні правові системи, у яких немає наддержавних, зокрема правотворчих органів (наприклад, правова система **ООН, СОТ, МВФ**)).

До **основних принципів сучасного міжнародного права** прийнято відносити: принцип поваги до прав людини; суверенітету і суверенної рівності всіх держав; самовизначення народів і націй; принцип незастосування сили чи загрози силою в міжнародних відносинах, цілісності і недоторканності державної території; принцип невтручання у внутрішні справи держав і народів; мирного врегулювання міжнародних спорів; заборони дискримінації в міжнародних відносинах; принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань та деякі інші; вони є конкретизацією основоположних правових принципів – **справедливості, рівності, гуманізму**; загальні принципи міжнародного права, у свою чергу, конкретизуються в принципах відповідних галузей та інститутів міжнародного права

**Міжнародні організації за функціональним типом і
масштабами діяльності**

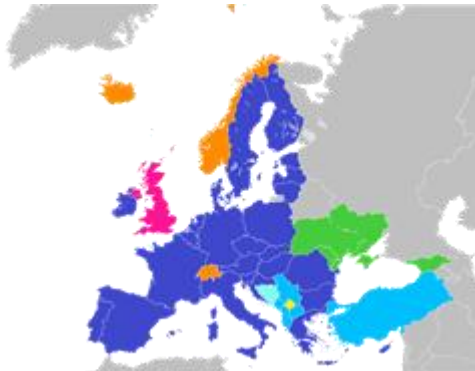
тип	глобальний	міжрегіональний	регіональний	субрегіональний
універсальні	ООН	Ліга арабських держав, СНД	ЄС	Вишеградська четвірка
військово-політичні		Північно-атлантичний союз (НАТО)	Західно-європейський союз	
економічні	Світова організація торгівлі (СОТ)	Організація країн-експортерів нафти	Європейська асоціація вільної торгівлі	Господарський союз країн Бенілюксу
фінансові	МВФ, МБРР, Світовий банк		Європейський банк реконструкції та розвитку	
культурні	ЮНЕСКО			
спеціалізовані	МАГАТЕ			
тип	глобальний	міжрегіональний	регіональний	субрегіональний
універсальні	ООН	Ліга арабських держав, СНД	ЄС	Вишеградська четвірка
військово-політичні		Північно-атлантичний союз (НАТО)	Західно-європейський союз	
економічні	Світова організація торгівлі (СОТ)	Організація країн-експортерів нафти	Європейська асоціація вільної торгівлі	Господарський союз країн Бенілюксу
фінансові	МВФ, МБРР, Світовий банк		Європейський банк реконструкції та розвитку	
культурні	ЮНЕСКО			
спеціалізовані	МАГАТЕ			

Європейський Союз (ЄС) – економічний та політичний союз, що об'єднує 27 незалежних держав-членів Європи; веде свій початок від утворення Європейської спільноти з вугілля та сталі (ЄСВС) і Європейської економічної спільноти (ЄЕС), які склались з шести країн у 1957 р.; у сучасному вигляді існує на основі Маастрихтського договору, підписаного 7 лютого 1992 року і чинного з 1 листопада 1993 р.; значний перегляд конституційних принципів ЄС був затверджений у Лісабонській угоді, яка набула чинності 2009 р.

Правова система Європейського Союзу

Право ЄС – це особлива правова система, норми якої регулюють суспільні відносини, що складаються в ході інтеграційних процесів у рамках ЄС.
Після виходу у 2020 р. Великої Британії ЄС нараховує **27** країн-учасників

Предмет правового регулювання права ЄС складають такі групи правовідносин:

- 1) правовідносини, що складаються в процесі взаємодії держав-членів, інститутів ЄС, фізичних і юридичних осіб, які проживають або розташовані на території держав-членів, для реалізації цілей внутрішнього ринку, соціально-економічної та валютної інтеграції;
- 2) правовідносини, що складаються всередині організаційної структури ЄС, які можна традиційно назвати внутрішньоорганізаційними правовідносинами;
- 3) правовідносини у сферах простору свободи, безпеки і правосуддя;
- 4) правовідносини, що виникають у результаті здійснення зовнішніх функцій ЄС, тобто правовідносини ЄС з іншими суб'єктами міжнародного права.

Норми права ЄС зазвичай діляться на дві великі групи: **первинне (або первісне) право ЄС** і **похідне (або вторинне) право ЄС**.

Первинне право ЄС складається з норм установчих договорів Союзу і тих конвенційних норм, за допомогою яких вносяться зміни в установчі договори; характеризується трьома основними рисами: норми первинного права є міжнародно-правовими нормами, що відповідають усім необхідним вимогам загального міжнародного права, застосовного до міжнародних договорів; створюються суверенними суб'єктами міжнародного права традиційним шляхом; вони мають вищу юридичну силу відносно будь-яких інших норм права ЄС.

Норми похідного права складають сукупність юридичних актів, заснованих на нормах первинного права. Міжнародно-правова природа норм похідного права визначається договірним характером делегованої компетенції ЄС; вони мають міжнародно-правовий характер, отже, акти, що приймаються в процесі їх реалізації, також є міжнародно-правовими за своєю природою.

Правова система Ради Європи

Сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в рамках регіональної міжурядової організації – **Ради Європи** (налічує **47 держав-членів**), штаб-квартира у м. Страсбург; Рада виникла **в 1949 р.** і функціонує на підставі свого Статуту; РЄ не видає загальнообов'язкових нормативних актів і концентрує свою діяльність на питаннях забезпечення прав і свобод людини

Структура РЄ: **Комітет міністрів, Консультативна асамблея, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)**, який не входить до складу органів РЄ, а лише діє при ній; ЄСПЛ було утворено шляхом прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

Дорадчі органи: **Венеційська комісія** – дорадчий орган РЄ з питань конституційного права; Офіційна назва: «Європейська комісія за демократію через право»; Конгрес місцевої та регіональної влади Європи – консультативний орган, що представляє місцеві та регіональні влади

РЄ розглядає питання: попередження злочинності, зловживання наркотиками, охорони довкілля, біоетики, міграції; РЄ розробила понад 160 міжнародних договорів, конвенцій; насамперед, **Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.** року, яка є основою для **Європейського суду з прав людини**.

У листопаді 1998 року ЄСПЛ та ЄКПЛ були об'єднані в новий постійно діючий орган – Європейський суд, до якого увійшов представник України. Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 року.

9 листопада 1995 Україна стала членом Ради Європи і взяла на себе зобов'язання дотримуватися положень названої конвенції. 23 квітня 1998 року ухвалено постанову «Про уповноваженого у справах дотримання конвенції» 1950 р. «Про захист прав і основних свобод людини».

Правова система ООН

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – глобальна міжнародна організація, заснована 24 жовтня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. Мета ООН – підтримання та зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами; штаб-квартира розташована у Нью-Йорку.

Головні органи ООН :
Генеральна Асамблея (ГА), Рада Безпеки (РБ), Секретаріат (генеральний секретар обирається ГА за рекомендацією Ради Безпеки на 5 років), Міжнародний суд, Економічна і соціальна рада; Рада з Опіки; члени-засновники – 51 держава (у т. ч. Українська РСР). Станом на 14 липня 2011 року має 193 держави-члени.

Міжнародний Суд ООН – універсальний суд за міжнародним правом; суд знаходиться у Гаазі (Нідерланди); розв'язує спори між державами, які визнають його юрисдикцію; видає юридичні висновки; видає рішення відносною більшістю голосів; його 15 суддів обираються ГА на 9 років.

Справа «Україна проти Російської Федерації» (Міжнародний Суд)

16 січня 2017 року Україна подала позов до Міжнародного суду ООН з метою притягнення Російської Федерації до відповідальності за вчинення актів тероризму і дискримінації протягом її незаконної агресії проти України.

Лекція 19. ОСНОВНІ ТИПИ (СІМ'Ї) ПРАВОВИХ СИСТЕМ СВІТУ

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про основні типи (сім'ї) правових систем, їх особливості, взаємодію й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих і правотворчих процесів.

План лекції

1. Типи (сім'ї) правових систем світу. Загальна характеристика романо-германського й англо-американського типу правових систем.
2. Загальна характеристика релігійного, змішаного, звичаєво-общинного типу правових систем.
3. Значення рішень Європейського суду з прав людини для правової системи України. Взаємовплив міжнародного і національного права.

Основні поняття: романо-германський тип правової системи, англо-американський тип правової системи, релігійна правова система, традиційна правова система, змішаний тип правової системи, латино-американський тип правової системи, скандинавський тип правової системи, звичаєво-общинний тип правової системи, мусульманське право, християнське право, індуїстське право, іудейське право, далекосхідне право.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 520–558.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 341–348.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 316–357.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 324–347.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 567–618.

Тести для самоконтролю:

1. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студентів юридичних спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
2. Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

Опорний конспект лекції

Тип (сім'я) правових систем

сукупність національних правових систем, що мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, які склалися на основі аналогічних спеціальних і загальних правових засобів, котрі постійно діють унаслідок відтворення і використання людьми та їх організаціями (у тому числі державою)

Критерії об'єднання правових систем в один тип (сім'ю)

1) генеза і еволюція права,
ступінь рецепції римського права

2) джерела права та їх ієрархія:

- первинні (настановні) – загальні принципи права, положення конституцій і конституційних актів;
- вторинні (ті, що конкретизують і розвивають первинні) – закон, нормативно-правовий договір, правовий прецедент, правовий звичай, релігійно-правовий текст; також методологічні підходи до їх тлумачення;

3) структура системи права
– зміст основних галузей та інститутів права як результату базування на подібній юридичній доктрині

4) правозастосовна діяльність, насамперед
судова, включаючи принципи судочинства як наслідок спільності ідеологій

5) юридична техніка –
юридичні терміни, категорії, поняття, конструкції і види систематизації нормативно-правового матеріалу: інкорпорація, кодифікація, консолідація

Типи правових систем світу

Романо-германський тип (сім'я) правових систем. Романська група – Італія, Франція, Іспанія, Португалія та ін. Германська – ФРН, Австрія, Швейцарія та ін.

Характерні риси: виник і розвивався у континентальній Європі; рецепція римського права; струнка система джерел права; основна форма – нормативно-правовий акт; право чітко структуроване; домінування матеріального права над процесуальним.

Англо-американський тип (сім'я) правових систем. Англійське загальне право – Англія, Ірландія та ін. Американське право – США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, деякою мірою – колишні колонії Британської імперії (нині 36 країн є членами Британської Співдружності та ін.).

Характерні риси: спільність походження; спільні джерела – загальне право Англії та «право справедливості»; джерелом права є судовий прецедент; відсутність поділу на публічне і приватне; норми права носять конкретно-казуїстичний характер; головну роль у правотворчості відіграють суди; панує доктрина верховенства права.

Змішаний (конвергентний, або дуалістичний) тип (сім'я) правових систем виник на стику двох класичних сімей правових систем, романо-германської і англо-американської, та має специфічні риси. Скандинавська група – Данія, Швеція, Норвегія та ін. Латиноамериканська група – Аргентина, Парагвай, Чилі та ін.

Релігійний тип (сім'я) правових систем:
Мусульманське право (Іран, Ірак, Пакистан та ін.)
Індуське право (Індія, Сінгапур, Бірма та ін.)

Іудейське (єврейське) право

Характерні риси: домінування релігійних норм; джерелом права виступають священні книги; синкретична єдність норм права і норм релігії; право не структуроване; у правовому регулюванні переважають зобов'язання.

Традиційний тип (сім'я) правових систем:
Далекосхідна, або традиційно-ідеологічна група (основні підгрупи – китайська, японська);

Африканська, або звичаєво-правова група (країни Африки, Мадагаскар).

Характерні риси: провідним джерелом права є звичай, негативне ставлення до законодавства, ігнорування державних структур у процесі реалізації норм права; слабкий розвиток юридичної інфраструктури.

Романо-германський тип (сім'я) правових систем

Для позначення правових систем країн Європи зазвичай використовуються три терміни:

- 1) романо-германська правова сім'я
- 2) сім'я континентального права
- 3) сім'я цивільного права

1. Романський тип (романська група):

Франція, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Італія, Португалія, Іспанія

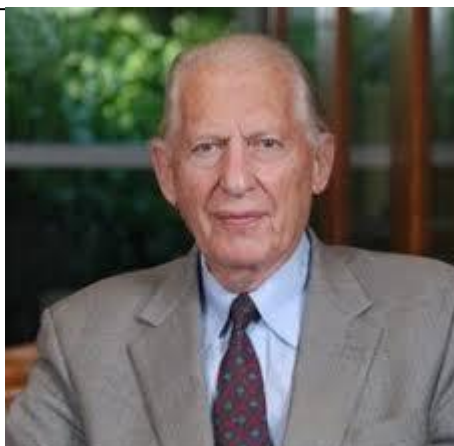
2. Германський тип (германська або центральноевропейська група): ФРН, Австрія, Швеція, Швейцарія

До романо-германського права тяжіють правові системи багатьох африканських держав:

Бурунді, Габон, Гвінея, Ефіопія, Єгипет, Конго, Кот-де-Івуар, Марокко, Руанда, Сенегал, Туніс, Чад тощо), а також держав Близького, Середнього і Далекого Сходу (зокрема, Ліван, Сирія, Ірак, Монголія, Японія, Південна Корея, Тайвань, Індонезія)

Г.Дж. Берман

Усі західні правові системи – англійська, французька, німецька, італійська та ін. – мають спільне історичне коріння, з якого вони виводять не тільки спільну термінологію і спільні методи, але і спільні поняття, спільні принципи і спільні цінності; у наш час продовжують розвиватися **основні напрями західної традиції**: 1) право автономне і відокремлене від релігії, політики, моралі і т.ін.; 2) право розвивається професіоналами, фахівцями права, законодавцями, суддями, адвокатами та ін.; 3) перебувають на підйомі юридичні навчальні заклади, у яких розробляються концепції і систематизації; 4) юридичне навчання складає метаправо, за допомогою якого право оцінюється і пояснюється

Ознаки романо-германського типу (сім'ї) правових систем. Ч.1

- Романское право (наполеоновское)
- Германское право
- Дуализм романского и германского права
- Скандинавское право
- Не относятся:
 - Общее право
 - Смешанные системы, основанные на общем праве

1) **виник у континентальній Європі** внаслідок загальності розвитку суспільств і держав під сильним впливом римського соціального і правового порядку; поширився на Центральну і Південну Америку (колишні колонії Іспанії, Португалії і Франції), значну частину Африки, країни Близького Сходу, Японію, Індонезію, Південну Корею, Таїланд;

2) розвинувся на основі **рецепції** (від лат. – прийняття) давньоримського цивільного права, його ідей, принципів та інститутів. Римське право було сприйнято завдяки його популяризації в університетах – італійських, французьких, німецьких (XII–XIII ст.).

3) істотний внесок у становлення права континентальної Європи здійснило **канонічне середньовічне право** завдяки величезному впливу католицької церкви і найширшої юрисдикції церковних судів (особливо в Іспанії). Канонічне право (його основне джерело – Біблія) як система канонів – правил, що встановлені церквою і стосуються устрою церкви і життя вірян (шлюб, заповіт), ґрунтувалося на принципах римського права, вивчалось в університетах нарівні з римським цивільним правом.

4) **основним джерелом (формою) права є нормативно-правовий акт** – ця ознака дає підставу називати сім'ю правових систем нормативною. Інші джерела права (звичай, узагальнення судової практики, нормативний договір) посідають другорядне місце щодо закону як провідного нормативно-правового акту, норми якого формулюються законодавцем – представницьким органом державної влади

Ознаки романо-германського типу (сім'ї) правових систем. Ч. 2

5) нормативно-правові акти супідрядні один одному за **юридичною силою**: конституційні закони – звичайні (поточні) закони – підзаконні акти. За конституцією визнана вища юридична сила (Конституція ФРН 1949 р., Конституція Італії 1947 р., Конституція Франції 1958 р., Конституція Швейцарії 1999 р. (набрала чинності 01.01.2000) та ін.);

6) поширеною є **кодифікація нормативно-правових актів** – ця ознака дає підставу називати правові системи цієї сім'ї кодифікованими.

7) **право має систему з чіткою структурою**: публічне і приватне, їх галузі, підгалузі, норми права. Публічне і приватне право в усіх країнах романо-германської сім'ї містить майже ті самі основні галузі: конституційне, адміністративне, міжнародне, публічне, кримінальне, цивільне, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, трудове право та ін.

8) **існує дуалізм права** – наявність цивільного і торговельного права як відносно самостійних галузей за своєю природою, розвитком і практичною реалізацією

9) **матеріальне право домінує над процесуальним правом** (процесуальні галузі права розглядаються як похідні від матеріальних, що призначені їх “обслуговувати”), на відміну від англо-американського права, де переважає процесуальне право

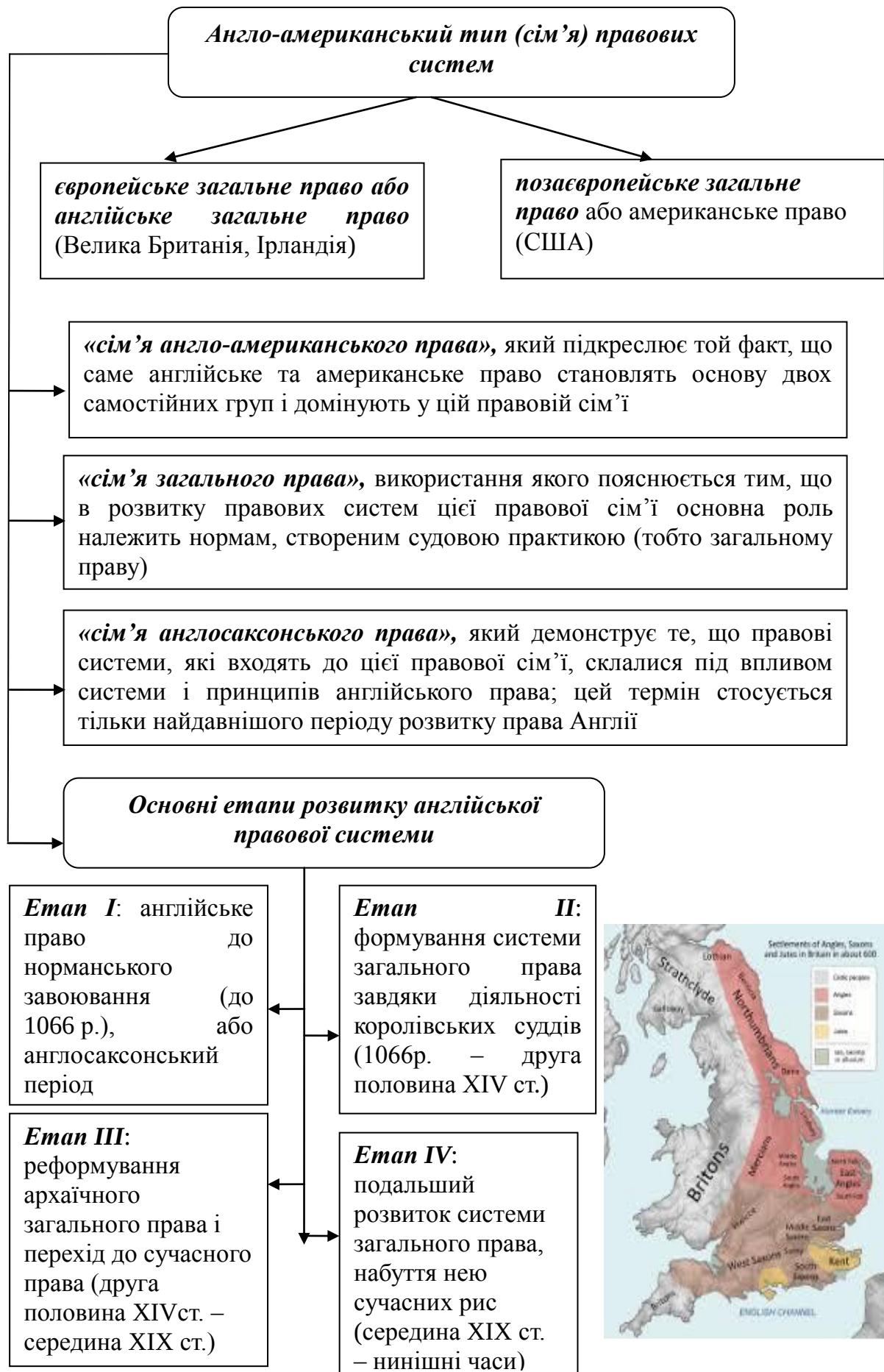
10) майже в кожній країні континентального права Європи **діють суди**:
а) загальної юрисдикції (цивільні та кримінальні);
б) спеціальної юрисдикції (адміністративні, трудові, податкові тощо)

Кодекс Наполеона 1804 р.
Німецьке цивільне уложення

Відмінності у романському і германському праві

Ознаки англо-американського типу (сім'ї) правових систем

1) **виник в Англії**; незабаром поширився на колонії Великої Британії; нині існує, крім Англії, у таких країнах: Ірландія, США, Канада, Австралія та ін

2) право **структурно поділяється на загальне право і право справедливості** (виникли в XI і XII ст. відповідно і частково злилися у XVIII ст.); статутне (парламентське) (існує з кінця XIII ст.);

3) основним **джерелом (формою) права є судовий прецедент** – ця ознака дає підставу називати означену сім'ю правових систем прецедентною. Тобто право твориться у процесі розв'язання судових справ, а не шляхом формулювання норм законодавцем, хоча в державі існують і інші форми права – статут (закон), конституційний звичай

4) **обов'язкові судові прецеденти** створюються вищими судовими інстанціями: в Англії – це Палата лордів, Апеляційний суд і Високий суд, а також Судовий комітет Таємної Ради (у справах держав-членів Співдружності). Нижчі суди не створюють прецедентів

5) **судові прецеденти мають казуїстичний характер**, тоді як норми статутів (законів) – загальний; якщо судові прецеденти застосовуються лише при розв'язанні аналогічних казусів (випадків) і стосовно конкретних осіб, то норми статутів поширюються на всіх; загальне право за своєю природою вважається казуїстичним, тобто таким, що складається з типізованих прецедентів

6) **статутам** (законам – актам парламенту) за формально-юридичним змістом **надана вища юридична сила**; проте на практиці існує таке: закон, перш ніж набути реальної сили, має обрости прецедентами, які формуються шляхом його інтерпретації

7) **використовуються конституційні звичаї** (конституційні угоди) і правові доктрини як джерела права

8) **немає поділу права на приватне і публічне** та суворий поділ права за галузями

9) **немає дуалізму права** – поділу на цивільне і торговельне (комерційне)

10) **процесуальне право домінує над матеріальним**, що виражається в незалежності судових органів, суворому дотриманні процедури, престижі адвокатської професії тощо

Особливості правової системи Англії

1) розвивалася протягом сторіч на основі принципу наступності й безперервності й у своїй еволюції всередині країни не знає серйозних потрясінь

2) розвивалася відносно незалежно від римського приватного права

3) пережила період феодального права, що отримало назву англосаксонського права

4) має однорівневу правову систему, зумовлену унітарним устроєм Англії, а також загальну (унітарну) систему законодавства і систему прецедентного права

5) ґрунтується на некодифікованій Конституції; немає ні статуту, ні судового рішення, що проголошувало б Велику Британію конституційною парламентською республікою

6) при відсутності спеціального Конституційного суду найважливішим компонентом англійської Конституції є конституційні угоди, що виступають формою вираження механізму стримування і контролю гілок влади

7) основними формальними джерелами права є судовий прецедент і статут (закон), проте ними джерела права не вичерпуються

8) вищі судові інстанції, як правило, пов'язані своїми колишніми рішеннями

9) інститут присяжних засідателів утратив колишнє значення

Віндзорський палац, де відбуваються засідання Британського Парламенту
З 1953 р. Єлизавета II є Королевою Великої Британії та Королівства Спідружності

Правова система США

Термін **«правова система» США** використовується певною мірою умовно, оскільки правова система США існує на федеральному рівні: 50 правових систем штатів, які мають свої особливості (отже, існує **51 правова система**); федеральна правова система утворилася після завоювання незалежності і прийняття **Конституції США 1787 р.**; правове підґрунтя правових систем штатів було закладене першим і другим континентальними конгресами: США – президентська республіка з досить сильним парламентом

Право США – це **право судової практики**; норми законодавства входять в американське право лише після неодноразового їх застосування та тлумачення судами

Важливу роль відіграє **судовий конституційний контроль**, результатом діяльності якого є не лише тлумачення конституційних положень Верховним судом США, а й визнання великої кількості законів штатів і Конгресу неконституційними

У США сформувалася **дуалістична система**, що складається містить **прецедентне право і законодавство**, яке взаємодіє з ним; законодавство в правовій системі США має більш питому вагу і є більш значущим, ніж статутне право в Англії, оскільки є Конституція США

Тісний зв'язок із федеральною структурою державного устрою; штати наділені дуже широкою компетенцією, у межах якої вони створюють своє законодавство і систему прецедентного права

Для американського права притаманна **вільна дія правила прецеденту**, яка виявляється в тому, що Верховний суд США і верховні суди штатів ніколи не були жорстко пов'язані своїми прецедентами; вони можуть відмовитися і від прецеденту конституційного тлумачення

Конституція США закріплює **основні принципи**, що регулюють взаємини із штатами:

- 1) принцип повної довіри і пошани; закони, чинні в одному з штатів, визнаються в іншому;
- 2) закріплення міжштатних привілеїв і пільг;
- 3) принцип видачі злочинців

Змішаний (гібридний, конвергентний) тип (сім'я) правових систем

виник на стику двох правових систем:
романо-германської й англо-американської і має специфічні ознаки

скандинавська, або північноєвропейська група (Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія)

латиноамериканська група (Аргентина, Парагвай, Уругвай, Чилі та ін.)

Ознаки змішаного типу (сім'ї) правових систем

1) домінує нормативно-правовий акт як формальне джерело права

2) судовий прецедент використовується нарівні з нормативно-правовим актом

3) визнається поділ права на приватне і публічне

4) норми права (зразок поведінки) надається основна роль у регулюванні суспільних відносин

5) проводиться кодифікація законодавства

6) дотримується ієрархія нормативно-правових актів

7) існує паритет процесуального і матеріального права

Рукопис кодексу Хольма 1250 р.

Особливості скандинавського підтипу правових систем

З 1397 р. по 1523 р. Кальмарська унія як єдине королівство об'єднувала Данію, Норвегію, Швецію;

У 1523 р. це утворення було розформоване і з'явилися два відносно самостійні державні утворення; перше складалося з Швеції і Фінляндії, друге об'єднало Данію, Норвегію, Ісландію; у 1683 р. був прийнятий Кодекс короля Христіана V (Данський кодекс) і в 1734 р. Звод законів шведської держави, які відіграли вирішальну роль у формуванні скандинавського права

Правова співпраця скандинавських держав почалася після 1872 р., коли відбувся з'їзд скандинавських юристів, мета якого полягала в сприянні подальшій уніфікації права цих держав; з 1872 р. скандинавські країни цілеспрямовано здійснювали уніфікацію найважливіших галузей національного права з метою створення спільного цивільного кодексу цих держав

1952 р. створено єдиний консультативний орган – північна Рада, мета якого полягає в координації та інтеграції діяльності в усіх сферах; гармонізація та уніфікація більшою мірою охоплюють галузі приватного права (шлюбно-сімейні, договірні відносини, відносини в галузі інтелектуальної власності); у публічно-правовій сфері (кримінальному й кримінально-процесуальному праві) співпраця відбувається меншою мірою, унаслідок стійкості національних традицій

Скандинавське право своєрідно поєднує середньовічні переконання й інститути, з одного боку, та національні традиції, з іншого; тут майже не було юристів із університетською освітою;

Вплив римського права на право скандинавських держав є менш значним, оскільки ця територія не входила до Римської імперії; вплив здійснювався через романо-германське право опосередковано;

Правові системи скандинавських держав не знали кодексів французького й німецького зразка; кодифікація мала комплексний характер

Вплив загального права є незначним, але роль судової практики більш значна (зокрема інститути цивільного права Данії регулюються прецедентним правом)

Особливості латиноамериканського підтипу правових систем

Хорхе Луїс Борхес

«Самі аргентинці визнають, що знаходять свою подібність швидше в гаучо (етнічна група, що утворилася в XVI–XVII ст., займається скотарством), ніж у військовому, і цим відрізняються від північноамериканців і багатьох європейців. Для аргентинців держава – абстракція, вона безособова, вони відчують себе індивідами, а не громадянами, що несуть обов’язки. Нерідко крадіжка суспільного навіть не здається злочином, бо воно ніче»

Основні періоди становлення та еволюції латиноамериканського права

1) X–XV ст. – формування загальних правових засад латиноамериканського права у племен майя, ініків, ацтеків та інших народів; система управління в містах-державках (Майяпан, Уксмал) ґрунтувалася на владі вождів (сапа-інка, халачвінік – у майя), у руках якого було зосереджено верховну владу; джерело права – правовий звичай

2) XV–початок XIX ст. – період колонізації території Латинської Америки; після відкриття Америки в 1492 р. Іспанія та Португалія здійснювали колонізацію цього континенту; за Тордесильяським договором 1494 р. встановлено кордони між іспанськими й португальськими володіннями; діяло колоніальне право, зокрема «Новий звід» (Іспанія) 1567 р., у Бразилії – збірники законів португальських королів – ордонанси

3) початок XIX ст. – до теперішнього часу – формування національних правових систем після завоювання незалежності; після проголошення незалежності держав (Чилі – 1810 р., Бразилія – 1822 р., Аргентина – 1889 р.), колоніальне право за допомогою кодифікації змінювалося національним правом; Цивільний кодекс Чилі (1855), Кримінальний кодекс Чилі (1874), Торговий кодекс Аргентини (1859), Кримінальний кодекс Аргентини (1886 р.); значний вплив на формування правових систем мали військові диктаторські режими

Особливості латиноамериканського підтипу правових систем

1) латиноамериканське право – **це кодифіковане право**, а кодекси побудовані за європейським зразком з урахуванням національних особливостей; кодифікація закріпила політичну незалежність і сприяла становленню розвиненого національного законодавства

2) **абстрактний характер викладу норм права**; юридична техніка континентального зразка

3) **сфера публічного права** побудована за зразком правової системи США; американська (президентська) форма правління

4) **латиноамериканський федералізм**; з XIX ст після завоювання незалежності 15 держав мали федеративний устрій (залишилось 4)

5) **принципи побудови і функціонування судової системи** держав Латинської Америки запозичені з правової системи **США**, що виявляється, у першу чергу в діяльності і структурі верховних судів

6) у системі джерел права **судовий прецедент не виступає як основне джерело права**

7) функціонує **інститут судового контролю конституційності законодавства**, запозичений у романо-германського права

8) латиноамериканські правові системи традиційно перебувають під **впливом католицької церкви**, що знаходить свій прояв на конституційному рівні; зокрема в Конституції Аргентини визнається пріоритет конкордатів (договір між Папою Римським і державою) над національним законом

9) простежується **посилення інтеграційних процесів** у рамках латиноамериканського континенту, вироблення загальних принципів

10) **включення держав у формування єдиного** політичного, економічного, торгового, правового **простору в масштабах американського континенту**, яке раніше охоплювало США, Канаду, Мексику

Релігійний тип (сім'я) правових систем і його підтипи

сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі релігійного тексту як основного джерела права, котре становить собою тісне переплетення релігійних, юридичних, моральних, міфічних приписів, визнаних державою

Мусульманське право

Поширене:

1 група: ОАЕ, Саудівська Аравія, Іран, Кувейт, Бахрейн – іслам – державна релігія, а мусульманське право становить підґрунтя правової системи

2 група: Туреччина, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, де мусульманське право регулює окремі сторони громадського життя

Індуїстське право

Поширене:

Індія, Пакистан, Бірма, Сінгапур, Малайзія, Танзанія, Уганда

Християнське право

Поширене в європейських країнах

Іудейське право

Частина загальної системи ізраїльського права

Поширене:

Ізраїль, серед євреїв США, Аргентини, Бразилії, Канади, Франції, Південної Африки

Ознаки релігійного типу (сім'ї) правових систем

1) **релігійна норма домінує** в соціальному регулюванні, оскільки основним творцем усього сущого, зокрема права, визнається Бог

2) **правова норма є частиною релігійної**, становить з релігійною нормою синкретичну єдність, не відділена від неї, а також від моральних та інших соціальних норм

3) релігійно-правова **норма міститься у священних книгах**, які є основним джерелом права (у мусульман – Коран, Сунна, іджма, кияс; у індусів – піастри (Артхашастра) та ін.; в іудеїв – Тора (Старий Заповіт), Талмуд)

4) релігійно-правова **норма застосовується в громаді** (мусульманській, індуїстській, іудейській), що тривалий час зберігалася, і, як правило, не використовується за її межами

5) **чільне місце в системі джерел права посідає доктрина**, що міститься у працях (трактатах) учених-богословів і правознавців та спрямована на конкретизацію релігійно-правових першоджерел, які тлумачаться, – її покладено в основу конкретних рішень; у мусульманському праві є різноманіття напрямів тлумачення, так званих “толків” – ханіфітський, ханбалістський та ін.; в індуїстському – тлумачення релігійних текстів філософами і правознавцями містяться в коментарях

6) **закон (нормативно-правовий акт) визнається вторинним джерелом права**, але чимало його норм зазнали впливу релігії, тобто право, яке історично освячене релігією і звичаєм, поєднується із сучасними правовими приписами законів і підзаконних актів

7) **право структуроване своєрідно – немає поділу на приватне і публічне право**, а галузевий принцип поділу норм не є адекватним структурі романо-германського права (галузь, підгалузь, інститут, норма). Наприклад, у мусульманському праві є такі галузі права: “право особистого статусу” (його провідні інститути – шлюб, розлучення, спорідненість, матеріальне забезпечення родини, обов’язок щодо виховання дітей, заповіт, спадкування за законом, піклування)

8) **право здебільшого формувалося як система обов’язків і заборон**, на відміну від правових систем романо-германського і англо-американського типів, де переважають дозволи

Мусульманське право

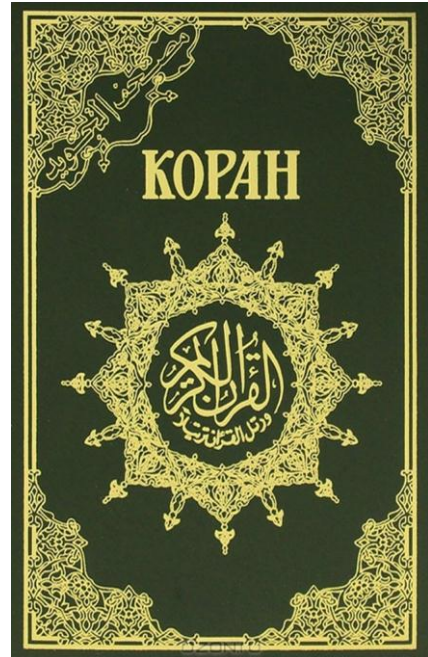
Сукупність підтримуваних державою релігійних, моральних, правових норм, принципів і правил, що склалися на основі релігії ісламу в тлумаченні вченими-богословами і правознавцями та системно викладені в шаріаті.

Іслам виник у VII ст. на Аравійському півострові, поширився на Середню Азію, Закавказзя, Північну, Східну, Західну Африку.

Мусульманське право містить:

Теологію, яка встановлює догми і уточнює, у які з них мусульманин повинен вірити.

Шаріат – встановлює правила поведінки мусульман.

Кількість мусульманського населення в європейських країнах в процентному відношенні

Джерела мусульманського права

- 5) Коран
- 6) Сунна
- 7) Іджма
- 8) Кияс

У Франції проживає понад 5 млн. мусульман, у Великій Британії – 3 млн., в Італії 1,5 млн., в Іспанії – 1 млн.

ДЛЯ

Особливості мусульманського права. Ч.1

1. У складі мусульманського права містяться взаємозалежні норми двох груп релігійних джерел: а) **Корану і Суні** – зібрання юридично значимих переказів про вчинки, висловлювання і мовчання пророка Мухаммеда; б) норми, сформульовані мусульмансько-правовою доктриною на основі «раціональних» джерел – одностайної думки найбільш авторитетних правознавців (**«іджма»**), умовиводу за аналогією (**«кияс»**)

2. Основу мусульманського права становить боговідвертий **священний закон – шаріат**; як найважливіший компонент ісламської релігії він є всеосяжною системою соціального регулювання, що охоплює різні категорії норм – правові, релігійні, моральні, побутові, дотримання яких означає ведіння праведного, бажаного Аллахом життя, котре приводить мусульманина до раю

3. Система мусульманського права характеризується **казуальністю і догматизмом**; норми мусульманського права не мають абстрактного характеру; є казуальними та розрахованими на конкретний випадок; догматизм полягає в тому, що шаріат вимагає виконання догми, букви приписів, а не духу

4. **Структуру мусульманського права** складають сформовані в різні часи **специфічні правові комплекси норм і принципів**, що створювалися представниками основних мусульманських толків – сунітських і несунітських – відповідно до основної тематики: релігія, сім'я, громада; кримінальне право (укубай), цивільне право (муамалат), «владні норми» (сфера державно-правових і адміністративно-правових відносин); судове право, міжнародне право (сійар)

5. У системі мусульманського права існує галузь «права особистого статусу», яка регулює сімейні, спадкоємні та інші відносини; її провідним інститутом є шлюб, розлучення, споріднення, матеріальне забезпечення сім'ї, заповіт, обов'язки з виховання дітей та ін.

6. Регулятивні норми мусульманського права не знають поділу на дозвільні та зобов'язальні, заборонні; вони всі – **зобов'язальні**; мусульманське право ґрунтується на зобов'язаннях, а не на правах

7. Головна роль у реалізації приписів шаріату відведена владі як інституту, пов'язаному нормами шаріату; догматизм розмежовує людей на праведних і неправедних

Особливості мусульманського права. Ч.2

8. Мусульманське право застосовується у мусульманській громаді і, як правило, не використовується за її межами; воно діє насамперед у взаєминах мусульман, спрямоване на консолідацію та розширення мусульманської громади

9. У сучасних правових системах мусульманських країн спостерігається зменшення впливу мусульманського права, чому сприяє їх уніфікація, пристосування шариату до вимог сучасного світового розвитку, до взаємовигідного міжнародного співробітництва; закон проникає в мусульманські правові системи

10. Існує 3 моделі мусульманських правових систем за місцем у них мусульманського права:

1) модель секуляризації – релігія відділена від державного життя; шариат зберігає свій вплив у громадянському суспільстві; поширені європейські зразки особистого статусу, сімейного права і права спадкування (Туреччина, Узбекистан, Туркменістан та ін.)

2) модель гармонії – іслам проголошений державною релігією, проте шариат не є провідним джерелом права, а займає місце після конституції, законів, звичаїв (Єгипет, Сирія, Туніс)

3) модель коранізації – норми шариату офіційно оголошуються державою джерелом права, що поширює свою дію на всіх осіб у межах державної території (Іран, Саудівська Аравія, Лівія)

Крім шариату, судді також використовують судовий прецедент – амал, сукупність звичаїв урф, адат, а також світські закони – канун

Особливості індуїстського права (Ч.1)

1) сформувалося у Стародавній Індії під помітним впливом міфологічних і релігійних уявлень, поєднаних в індуїзмі, і разом із ним зберігає дотепер своє регулююче значення

2) тісно пов'язане з традиційними індуськими соціальними інститутами – общиною, варно-кастовою структурою, що характеризуються як усталеністю, так і здатністю пристосовуватися до мінливих умов життя; касті властиві встановлені права, обов'язки, мораль, правосвідомість, що регламентують життя її членів

3) правила поведінки людей викладаються в трактатах – шастрах, у яких класифікуються норми відповідно до трьох принципів: а) релігійна заслуга (чеснота); б) прибуто (інтерес); в) почуттєве задоволення; **Дхарма** – містить норми-правила поведінки, бажані Богу; **Армха** – містить правила поведінки, що дозволяють розбагатіти й опанувати мистецтвом управління; **Кама** – містить правила поведінки, що переслідують мету одержання почуттєвого задоволення

4) для індуса індуїстське право разом з іншими аспектами його функціонування – частина «дхарми»; приписом існування за дхармою є не команди і веління, а гідний спосіб життя, виконання обов'язку.

Особливості дхарми: а) складається з обов'язків і вимог їх суворого виконання; б) не містить згадувань про суб'єктивні права; в) систему обов'язків створюють релігійні і юридичні норми без їх розрізнення; г) визнає звичай джерелом права; д) її літературний виклад – шруті – міститься в священних книгах, таких як Веди, Брахман, Аран'як

Малюнок 1 Веди

Особливості індуїстського права (Ч.2)

5) в індуїзмі **обмаль універсальних норм поведінки**, дозволяється різноманіття поведінки відповідно до відмінностей віку, статі, соціального стану; немає і єдиного правового чи релігійного авторитету; різноманітність звичаїв для каст, родів, сімей; вони і є джерелом права

6) традиційне індуїстське право (до англійського завоювання) спиралося в основному на праці вчених, збірники, коментарі, письмово викладені в них ідеологічні настанови, норми-звичаї, норми релігії та моралі

7) нормативно-правовий акт не визнається індуїстською доктриною джерелом права; сучасне індійське право на нього спирається

8) індуїстське право поділяється на приватне і публічне; дхармашастри – норми приватного права; артхашастри – норми публічного права

9) організація правосуддя – сфера арти, а дарма виступає лише як загальне керівництво, від якого можна відходити, для судді

Індуїстські (індійські) Боги і Божества (багатолике релігійне розмаїття (зображення);
Верховні Боги (тримурті):
Брахма – творець (зображення),
Вішну – захисник універсального порядку,
Шива – руйнівник.

Індуїстське право

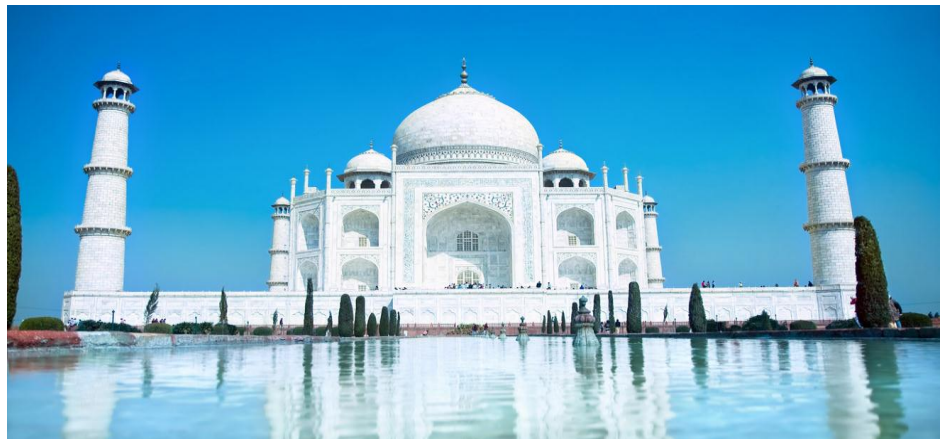
Релігія індуїзму сформувалася в I тис. н.е. в Індії в результаті поступового зближення ідеології брахманізму та релігії буддизму, а також подальшої асиміляції народних вірувань; в Індії – близько 95 % індуїстів

Важливою релігійно-ідеологічною засадою індуїзму є обґрунтування общинно-кастової соціальної структури індійського суспільства, яке міститься у вченні брахманізму (II тис. до н.е.). Відповідно до брахманізму, існує божественний поділ суспільства на чотири варни (касти): брахмани (спочатку – священнослужителі), – кшатрії (воїни), – вайші (торговці), шудри (слуги і ремісники)

У сучасній Індії здійснюється модернізація законодавства та істотний відхід від дхарми з боку керівництва держави; робляться спроби сформувати національну правову систему, що ґрунтується на національно-територіальному, а не релігійному принципі; закладаються її нові законодавчі основи. Конституція Індії підтвердила, що створене раніше право залишається чинним, і орієнтувала на видання єдиного Цивільного кодексу для всіх громадян Індії

У результаті роботи з кодифікації індуського права: 1) звузилася сфера дії звичаїв; 2) розширилася сфера чинності закону і судового прецеденту; 3) індуське право перестало бути однаковим, а дхарма втратила своє традиційне значення зводу правил, покликаних спрямовувати поведінку людей; сфера впливу індуського права набагато менша, ніж мусульманського

Тадж-Махал, мавзолей-Мечеть

Особливості іудейського права

Незалежність держави
проголошено 14 травня 1948 р.

14

Правова система Ізраїлю має змішаний характер – поєднує риси романо-германського, загального права, релігійних правових систем – іудейського, мусульманського і канонічного права

1. Виникло як **складник релігії іудаїзму**; у праві і релігії єдине джерело – Біблія. Перші п'ять книг Біблії – Пятикнижжя або **Тора** (вчення) – особливе джерело права, яке є релігійною конституцією єврейського народу

2) за масштабами впливу **обмежується іудейським світом** і не поширюється на неєвреїв; найважливіший припис – богообраність єврейського народу, забороняються будь-які дії, спрямовані на його асиміляцію

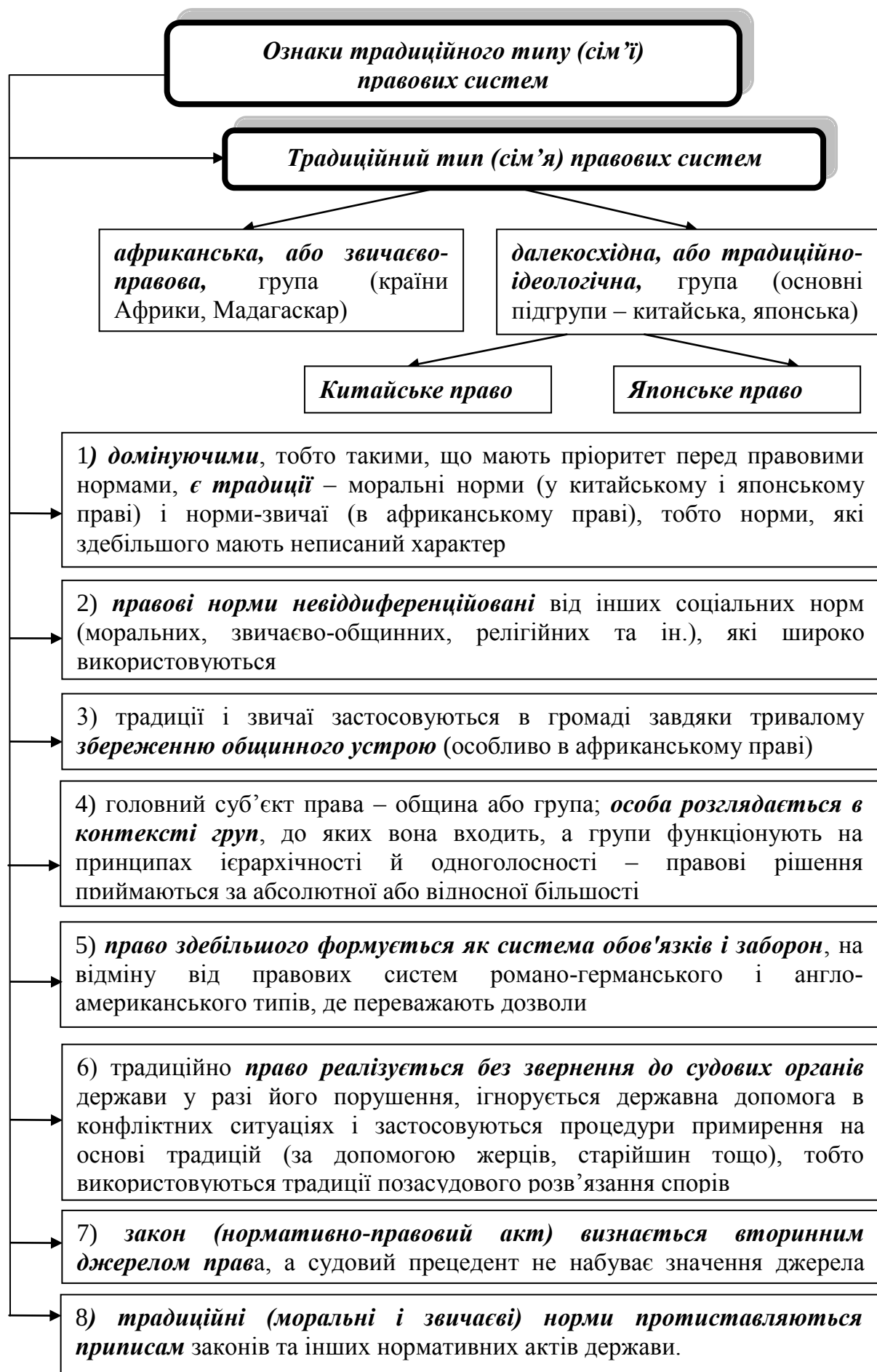
3) за своєю природою і характером було і залишається переважно **недержавним правом**, правом єврейської общини, що мала судову автономію аж до XVIII ст.

4) формувалось як **система зобов'язань і заборон** (аж до XX ст.)

5) **займає невелике місце в загальній системі** ізраїльського права, оскільки Ізраїль – світська держава

Ізраїль – парламентська республіка
Кнесет (з іврити – збори), – вищий законодавчий орган, однопалатний парламент, який складається з 120 депутатів

Основні етапи розвитку африканського звичаєвого права. Ч.1

1) формування африканського звичаєвого права (до XIX ст.);

звичай і традиція збігаються з правосвідомістю; звичаєві норми відрізнялися залежно від етнічних груп та мали усний характер; общинна модель структури суспільства була спрямована на встановлення гармонії між суспільством та індивідом; «Фетха негаст» («Правосуддя царів» – правовий збірник XIII ст. в Єгипті) регулював відносини всередині суспільства та на основі правових звичаїв ісламу й християнства, зовнішньополітичні й зовнішньоекономічні відносини з Єгиптом; старовинні «речення» (кабари) – пам'ятка звичаєвого права, що належала вождеві Малагасійської держави Імерна та містила правові звичаї; перший кодекс – «Кодекс 48 статей» (1828) – регулював питання кримінально-правових і цивільно-правових відносин; «Кодекс малаги 101 статті» (1868) і «Кодекс 305 статей» (1881) відомі лише чиновникам

2) звичаєве право в колоніальний період;

колоніальна влада – англійська, французька, португальська, бельгійська запроваджували право, що діяло в метрополіях (Алжир, Марокко – французьке право; ПАР, Нігерія – англійське право; Ангола, Мозамбік – португальське право); норми звичаєвого права використовувалися обмежено, якщо не суперечили праву метрополії; норми звичаєвого права уточнювалися англійськими судами за допомогою асесорів – знавців звичаєвого права та помічників суддів; основні зміни – перехід від матрілінійного до патрілінійного спадкоємства та поява приватної власності на землю; дуалізм права – дія норм колоніального права та африканського звичаєвого права; колоніальне право (джерело – акти виконавчої влади) регулювало сфери адміністративно-правових, торговельних, кримінально-правових відносин; звичаєве право врегульовувало сімейні, земельні та спадкові відносини, окремі цивільно-правові сфери; дуалізм судової системи (діяли колоніальні суди та місцеві суди)

Н. Рулан: «африканський спосіб мислення є не ідеалістичним, не матеріалістичним, а реалістичним, оскільки видиме і невидиме, об'єкт і суб'єкт, природа і культура спільно беруть участь у порядку реальності»

Основні етапи розвитку африканського звичаєвого права. Ч.2

3) формування сучасних правових систем африканських держав;

- колоніальне право було покладене в основу нових правових систем, хоча з часом, у міру посилення незалежності держав, його роль зменшується;
- зберігається тенденція спадкоємності та адаптації колоніальних нормативно-правових актів, рішень правового прецеденту, доктрин та нових правових актів;
- правові системи більшості держав Африки є змішаними і плюралістичними, у них відображаються особливості національного права, етнокультурні відмінності регіонів, запозичені правові інститути;
- значний вплив норм релігії, насамперед, ісламу (у Судані в Конституції (1985)) йдеться про те, що джерелом права, поряд із звичаями, є ісламське право;
- сильна ідеологічна заангажованість, насамперед, у сфері право-реалізації та правозастосування;
- простежується тенденції посилення елементів традиціоналізму і націоналізму (згідно з Конституцією Гани 1960 р., норми звичаєвого права прирівняні до конституційних норм, норм законів і норм загального права);
- звичаєве право в системі права більшості африканських держав має субсидіарне значення, тобто застосовується лише тоді, коли немає відповідних постанов законів; верховенство писаного права;
- на розвиток звичаєвого права значно впливає процес кодифікації, запозичений у французького права; у 1957 р. у Мадагаскарі прийнято рішення про кодифікацію звичаїв; 1971 р. – у Танзанії прийнято закон – єдиний кодекс нормативних приписів

Особливості африканського звичаєвого права

1) **особливістю звичаєвих норм** є їх загальний і обов'язковий характер; африканське звичаєве право не знало юридичних текстів і конструкцій, відображених у письмовій формі; воно містилося в приказках, міфах, прислів'ях, афоризмах

2) **африканське звичаєве право – це право груп і обшин**, а не право індивідів; головним суб'єктом права є община, плем'я, що мають свою структуру; мало уваги приділяється правам, акцент – на обов'язках; колективна відповідальність – засіб забезпечення порядку й гармонії

3) **нерозривний зв'язок правових і моральних норм**, юридичні й моральні обов'язки не розмежовуються

4) **тісний зв'язок з релігією і міфологічним ладом**; міф виконує роль закону; «міфічний» закон належав усьому суспільству, а не людині чи державному інституту

5) **дотримання норм звичаєвого права засноване на принципі добровільності**, що пов'язано з традиційним способом життя, зв'язком звичаїв і релігії

6) **звичаєве право спрямоване на забезпечення гармонії і збалансованості традиційного суспільства**, особливо в разі порушень і конфліктів; консервативний характер звичаєвого права

Правосуддя, згідно із звичаєвим правом, є засобом примирення, а не інструментом застосування позитивного права; судовий процес має неформальний характер; у суспільствах із «напівскладною суспільною структурою» діяла потрібна організація судової влади: сімейне правосуддя, суспільне правосуддя і правосуддя державної влади

Далекосхідне право
(Корея, Малайзія, М'янма (Бірма до 1989 р.),
Монголія)

Конфуцій (551 – 479 рр. до н.е.)

Китайське право

Японське право

Критерій віднесення до традиційного типу – **специфіка праворозуміння**; підґрунтя праворозуміння – **конфуційська модель**, у рамках якої етичні норми забезпечують правомірну поведінку членів суспільства шляхом виховання в них високоморальних стандартів; окремий член відчуває себе частиною великої сім'ї, колективу, держави, суспільства; роль релігійного чинника не перебільшується; **гармонія – стрижень природного порядку**, який досягається в результаті взаємодії людини, суспільства, природи

Р. Давид: «На відміну від заходу, народи цих країн **не схильні вірити в право як засіб забезпечення соціального порядку і справедливості**». Зрозуміло, у них існує право, але воно наділене субсидіарною функцією і відіграє незначну роль. До судів тут звертаються і право знаходить застосування лише тоді, коли вичерпані всі інші способи розв'язати конфлікт і відновити порядок. Чітко окреслені рішення, які дає право, пов'язаний з ним примус – усе це **знаходить** крайнє несхвалення, тут виходять із того, що соціальний порядок повинен охоронятися, переважно, методами переконання, технікою посередництва, самокритичними оцінками поведінки, духом помірності і згоди»

Особливості правової системи Китаю

1) **має змішаний характер**, і поєднує старокитайські філософські й правові концепції з принципами романо-германського права

2) **зберігаються окремі елементи загального права** (згідно з китійсько-британськими угодами, англійській колонії Гонконг після приєднання до Китаю в 1997 р. надано особливий правовий статус, за яким він має власну законодавчу, виконавчу і судову системи, а питання зовнішньої політики й оборони делегуються центральним державним органам Китаю)

на території Гонконгу чинними є близько 140 законів Великобританії

3) **основним джерелом права є закон**, а систему законодавства очолює конституція; у 80-х роках ХХ ст. прийнято Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільно-процесуальний, Лісовий і Водний кодекси

4) **дуалізм у здійсненні законодавчих функцій**; згідно з Конституцією 1982 р. законодавча влада належить як Всекитайським зборам народних представників, так і Постійному комітету

5) **джерелом сучасного китайського права є підзаконні акти**, такі як ухвали Постійного комітету ВЗНП, ухвали і розпорядження Державної ради, а також інші акти органів державної влади і управління

6) **важливим джерелом права залишаються традиції і звичай**, які беруть початок у конфуціанстві; до створення сучасної законодавчої бази законодавець виходить лише у випадку подальшої нездатності традиційних норм виконувати регулятивну функцію

7) **судова практика в Китаї не є джерелом права**; обов'язком судових органів є неухильне застосування законів

8) **джерелом права є міжнародні угоди і договори**

9) структура сучасного права Китаю базується на **галузевій класифікації**; в основі – поділ права на приватне і публічне

Лекція 19. СУЧАСНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Мета лекції спрямована на формування у студентів системи узагальнених наукових знань про стан, тенденції, проблеми й перспективи розвитку сучасних правових систем в умовах глобалізації й здобуття ними практичних компетентностей та умінь застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, а також формування активної громадянської позиції щодо державотворчих та правотворчих процесів.

План лекції

1. Вплив глобалізації на розвиток сучасних правових систем.
2. Тенденції, проблеми й перспективи розвитку сучасних правових систем в умовах глобалізації.
3. Проблеми й перспективи розвитку правової системи України в умовах глобалізації та євроінтеграції. Взаємовплив міжнародного і національного права.

Основні поняття: глобалізація, глобалізаційні трансформації, національна правова система, правова глобалізація, правова інтеграція, правова система, трансформація.

Основна література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 520–558.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. С. 341–348.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 316–357.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник, 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. С. 324–347.
5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 567–618.
6. Удовика Л. Г. Правова система України : глобалізаційні трансформації : монографія. Запоріжжя : КСК Альянс, 2014. 320 с.

Тести для самоконтролю:

Тести для самоконтролю: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=256>.

**Вплив глобалізації на національну правову систему
виявляється в такому**

1) інтенсивному розвитку вже сформованих інститутів і галузей, таких як права людини, екологічне право, інформаційне право, медичне право та ін.

2) формуванні й розвитку нових комплексних галузей та інститутів, таких як право миру, право безпеки, право стійкого розвитку, міграційне право тощо, нормативна база яких знаходиться на стадії систематизації

3) початковому етапі концептуалізації й формуванні нових інститутів, нормативної бази і комплексних галузей – економічного права, соціального права (соціальне страхування, соціальні послуги, соціальне забезпечення)

4) активному розвитку прав людини на основі визнання і впровадження світових та європейських правових стандартів

5) обмеження заборон у приватній сфері життя людини, наділенні особистості більшою автономністю у виборі рішень

6) активному впливі публічного (насамперед, адміністративного) права на сферу приватного права, що виявляється у зміні договірного права, сутності цивільно-правового договору тощо

7) в умовах глобалізації формуються глобалізовані, фрагментарно глобалізовані, глокалізовані й локалізовані правові системи.

Глобалізовані: правові системи, які функціонують і розвиваються на основі істотного врахування в національному праві й законодавстві міжнародно-правових норм та проводять політику правової інтеграції, інтернаціоналізації, адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації норм (правові системи Данії, Швеції, ФРН, Австрії, Франції, США, Канади).

Фрагментарно глобалізовані: правові системи, які перебувають у перехідному стані, простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (правові системи пострадянських країн: Грузії, Молдови, України, Вірменії).

Глокалізовані: правові системи, які функціонують і розвиваються на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів (правові системи Бразилії, Мексики, Китаю, Індії, Росії, Казахстану).

Локалізовані: правові системи, які функціонують і розвиваються у протилежному глобалізації напрямі, зберігаючи традиційні елементи (правові системи Алжиру, Марокко, Іраку, Узбекистану, Туркменістану).

***Спільні тенденції розвитку національних правових систем
(що належать до глобалізованого, фрагментарно
глобалізованого й глокалізованого типів)***

1) збільшення зон дії права, розширення меж правового простору, що є наслідком інтенсивного зростання ділової активності суб'єктів правових систем як фізичних осіб, так і юридичних осіб, зумовлює глобальну широту правової активності й правовідносин

2) розширення й поглиблення правового регулювання, появу нових галузей, підгалузей, інститутів, норм права; З'явилися нові галузі, інститути права й законодавства, такі як інформаційне право, космічне законодавство, законодавство про довкілля, про науку й техніку, законодавство про енергетику, медичне право. Розширення сфери правового регулювання супроводжується іншою тенденцією – поглибленням правового регулювання суспільних відносин, більш повним, конкретним і всебічним їхнім регламентуванням

3) збільшення прозорості, проникнення меж між різними національними правовими, економічними та політичними системами. Національні правові системи інтегруються, інтернаціоналізуються, відбувається їх зближення, уніфікація ряду галузей та інститутів права і законодавства

4) поглиблення взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права, що відбиває більш загальну закономірність – поглиблення взаємодії національного суспільства зі світовим співтовариством

5) посилення взаємодії національних правових систем – горизонтальної та вертикальної, а на цій основі – формування «глобального» права

6) на зміну правовій глобалізації на основі демократичних цінностей приходить тенденція правової глобалізації на основі принципів безпеки особистості – суспільства – держави

7) істотне зростання ролі й значення як публічного, так і приватного права, розмивання кордонів між ними. Зазначена тенденція полягає в розмиванні кордонів між публічним і приватним правом, його конвергенції, а в системі законодавства – у наростанні комплексного нормативного регулювання суспільних відносин

8) наростання процесуальності у правовому регулюванні, що проявляється в розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні кількості процедурно-процесуальних норм, ускладненні процедури, удосконаленні процесуальної форми

Правова система України в умовах глобалізації

Правова система України має відкритий характер, який виявляється у здатності сприймати й відображати зовнішні чинники глобального правового розвитку у формі правової адаптації, гармонізації, імплементації, стандартизації, спрямованості до правової інтеграції та правової інтернаціоналізації; спричиняє її неврівноважений стан, нелінійний розвиток

Правова система України має прискорену динамічність, багатоваріантність розвитку, а перманентні флуктуації здатні викликати критичний момент розвитку – точку біфуркації, у якій правова система постає перед вибором одного із кількох шляхів розвитку

Трансформація правової системи України пов'язана з формуванням світового правопорядку й транснаціональної правової системи; відбувається на основі утвердження ліберальної правової ідеології та є закономірним процесом правового розвитку, пов'язаним із пошуком універсальних, загальних ідеалів, цінностей, принципів справедливості, свободи, рівності

Правова система України належить до перехідного фрагментарно глобалізованого типу правових систем, функціонує і розвивається, враховуючи окремі складники правової глобалізації, а низка її елементів і підсистем залишається в незмінному вигляді, оскільки, з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а з іншого, – простежується невизначеність та суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи

Стратегія правового розвитку України поряд із утвердженням і поширенням ліберальної правової ідеології як концептуальної основи, визначається й здатністю формувати дієві правові механізми захисту національних інтересів в умовах геополітичної напруги та руйнації регіональної політичної, економічної, соціальної стабільності, широкомасштабних терактів, насильницьких міждержавних конфліктів з регіональними та глобальними наслідками, ескалації націоналізації економіки й ресурсів

Трансформація підсистем правової системи України в умовах глобалізації

Інституційна підсистема. Простежуються: активізація діяльності індивідуальних суб'єктів, що сприяє розширенню меж правового простору; плюралізація правових статусів особи; зростання обсягу прав і обов'язків індивіда;

зростає роль і значення національного громадянського суспільства, громадських організацій (як міжнародних, так і національних), посилюється і їхній вплив на формування правової політики, законотворчий процес;

трансформується роль держави у напрямі посилення відповідальності органів державної влади перед громадянським суспільством, відповідальності виконавчої влади, її посадових осіб за свої рішення, дії або бездіяльність перед суспільством і громадянами; за державою зберігаються центральні позиції у розв'язанні проблем підтримки миру, стабільності, національної безпеки, розвитку, у тому числі боротьбі з міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю; наданні соціальних послуг; регулюванні ринку; контролю над видобутком природних ресурсів; регулюванням міграційних процесів; розв'язанням міжетнічних проблем.

Функціональна підсистема національної правової системи.

Визначальними у правовій системі стають не окремі зміни, а їх комплекс, зв'язок таких перетворень у структурі, компонентах, взаємозалежностях, що набувають незворотного характеру і створюють якісно нові можливості, яких не існувало раніше; зміни у вітчизняній правовій системі набувають характеру спадкоємності між якісними змінами на рівні системи, акумулятивного зв'язку наступного з попереднім, певною тенденцією в змінах; глобалізація активізує впровадження й реалізацію міжнародних і європейських правових стандартів у правотворчу, правореалізаційну й правозастосовну діяльність, насамперед, правоохоронну, правозахисну, судову. Зростає роль і значення норм, принципів і прецедентів міжнародного права, міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

Комунікативна підсистема.

Простежується ускладнення й урізноманітнення зв'язків правової системи, посилення залежності національної правової системи від інших систем з відповідними її перевагами та недоліками; результатом зовнішньої інтеграції вітчизняної правової системи є входження її до правової системи РЄ, наближення до правової системи ЄС, формування правової політики України, яка враховує низку світових і європейських правових цінностей, принципів, стандартів; процеси правової адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації; урахування вимог з боку міжнародних органів та інститутів.

Засади оптимізації розвитку правової системи України в умовах глобалізації

→ **В ідеологічній підсистемі** – завершення процесу переходу до ліберально-правової ідеології як концептуальної основи правової політики, яка в змістовному та функціональному аспектах підпорядкована принципу верховенства права, гарантує і захищає права людини, забезпечує ефективність законодавства, сприяє формуванню цілісної національної правової системи, досягненню структурно-функціональної єдності елементів, правовими засобами забезпечує модернізацію держави, захищає національні інтереси;

→ **У нормативній** – формування правового підґрунтя відновлення територіальної цілісності й суверенітету України, комплексне обґрунтування й реалізація конституційної, адміністративної, судової реформи у напрямі децентралізації влади, реформування місцевого самоврядування. боротьба з корупцією;

→ **В інституційній** – посилення взаємної відповідальності держави й особи, формування дієвих механізмів забезпечення й захисту прав людини, вагомого розширення прав колективних суб'єктів (насамперед, органів місцевого самоврядування);

У функціональній – подальше впровадження світових і європейських правових стандартів, насамперед у правотворчу, правозастосовну, правоохоронну, правозахисну, судову діяльність;

→ **У комунікативній** – оптимізація зв'язків правової системи з економічною, політичною, моральною системою українського суспільства шляхом розширення каналів комунікації, моніторингу зв'язків, своєчасного усунення дисбалансів і неузгодженостей; істотне оновлення взаємин з іншими національними, міждержавними (РЄ, ЄС) і міжнародними правовими системами.

→ У взаємоузгодженості та комплексності зазначені й інші засади, покликані забезпечити перехід правової системи на новий рівень функціонування й розвитку, від фрагментарно глобалізованої до глобалізованої правової системи, яка захищає національні інтереси, має потужний потенціал стійкості, дієвості, ефективності, здатна протистояти глобальним викликам і загрозам.

Рекомендована література:

Основна:

1. Удовика Л. Г. Теорія держави і права: навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство». Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 115 с.
2. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
3. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 396 с.
5. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник, 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. 528 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Додаткова

1. Удовика Л. Г. Правові системи сучасності в умовах глобалізаційних перетворень / І. Сопілко, В. Вовк, Л. Удовика, Р. Калюжний, І. Бородін та ін. *Правова система України в умовах трансформації суспільства*: монографія. Велике герцогство Люксембург. Люксембургський Центр дослідження європейських реформ, 2019. 199 с.
2. Удовика Л. Г. Правова система України : глобалізаційні трансформації: монографія. Запоріжжя : КСК Альянс, 2014. 320 с.
3. Larysa Udovyka, Hanna Hulievska. The use of international law and European Union law in formation of social responsibility and social partnership

policy: collective monograph / edited by M. Bezpartpchnyi, in 4 Vol. ISMA University. Riga «Landmark» SIA, 2017. Vol. 1. P. 220–229.

4. Удовика Л. Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці. *Часопис Київського університету права. Юрид. наук.-теорет. щоквартальник*. 2020. № 1. С. 26–33.

5. Удовика Л. Г. Антикорупційна складова у розвитку правової системи України. *Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки: зб. наук. пр.* 2020. № 1. С. 180–188. URL:<http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2020/28.pdf>

6. Удовика Л. Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці (Ч.1). *Часопис Київського університету права. Юрид. наук.-теорет. щоквартальник*. 2019. № 3. С. 12–20.

7. Удовика Л. Г., Серeda А. М. Стан порядку і безпеки в Україні в контексті світових індексів і рейтингів. *Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки: зб. наук. пр.* 2019. № 3. С. 7–18.

8. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т.2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1128 с.

9. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Теорія держави та права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 952 с.

10. Гаек Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник, А. Королишина. Львів : Літопис, 2002. 556 с.

11. Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини. Офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.echr.coe.int/echr/>.

12. Порівняльне правознавство : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с.
13. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.
14. Horodovenko V., Bondar O., Udovyka L. Justice in the Covid-19 era Through the Prism of Judicial Power. IusHumani Law Journal. Vol 10 (1) (2021) 51-7. [URL:http://www.iushumani.org/index.php/iushumani/issue/view/11](http://www.iushumani.org/index.php/iushumani/issue/view/11)
15. Udovyka Larysa. Areas of public organizations' influence on legal culture as a basis for civil society formation: theoretical and legal premises. *Improvement of the legal culture as a basis for the formation of civil society of modern times* : collective monograph / O. Borschevska, O. Boryslavska, I. Kharaberiush, O. Krushnitska, etc. Lviv–Toruń: Liha-Pres, 2020. 164 p. P. 133-157. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-191-9/133-157>.

Інформаційні джерела:

1. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua>.
2. Державне підприємство «Інформаційні судові системи». URL: <https://ics.gov.ua/ics/about/acts/>.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.
4. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua>.
5. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua.
6. Офіційний сайт Президента України. URL: www.president.gov.ua.
7. Національна бібліотека ім. Вернадського. URL: www.nbuv.gov.ua.
8. Сайт присвячений правам людини в Інтернет. URL: www.internetrights.org.ua.

Використана література:

1. Загальна теорія права. Академічний курс / під ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 396 с.
4. Скаун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник, 4-те видання. Київ : Видавництво Алерта, 2021. 528 с.
5. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
7. Удовика Л. Г. Правові системи сучасності в умовах глобалізаційних перетворень / І. Сопілко, В. Вовк, Л. Удовика, Р. Калюжний, І. Бородін та ін. *Правова система України в умовах трансформації суспільства*: монографія. Велике герцогство Люксембург. Люксембургський Центр дослідження європейських реформ, 2019. 199 с.
8. Удовика Л. Г. Правова система України : глобалізаційні трансформації : монографія. Запоріжжя : КСК Альянс, 2014. 320 с.
9. Larysa Udovyka, Hanna Hulievska. The use of international law and European Union law in formation of social responsibility and social partnership policy : collective monograph; edited by M. Bezpartchnyi, in 4 Vol. ISMA University. Riga «Landmark» SIA, 2017. Vol. 1. P. 220–229.
10. Удовика Л. Г. Антикорупційна складова у розвитку правової системи України. *Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки*: зб. наук. пр. 2020. № 1. С. 180–188. URL: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2020/28.pdf>

11. Удовика Л. Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці. *Часопис Київського університету права. Юрид. наук.-теорет. щоквартальник*. 2019. № 3. С.12–20.
12. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1128 с.
13. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Теорія держави та права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 952 с.
14. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник, А. Королишина. Львів : Літопис, 2002. 556 с.
15. Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини. Офіційний вебсайт Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.echr.coe.int/echr/>.
16. Порівняльне правознавство : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с.
17. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.

Навчальне видання
(українською мовою)

Городовенко Віктор Валентинович
Удовика Лариса Григорівна

ТЕОРІЯ ПРАВА: КУРС ЛЕКЦІЙ
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-
професійної програми «Право». Запоріжжя : ЗНУ, 2022. 248 с. 248 с.

Рецензент *Т. С. Подорожна*

Відповідальний за випуск *Л. Г. Удовика*
Коректор *Л. М. Стовбур*